De laaiende stilte

Albert Helman

bron
Albert Helman, *De laaiende stilte*. N.V. Amsterdamsche Boek- en Courantmaatschappij, Amsterdam 1952

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/helm003laai01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

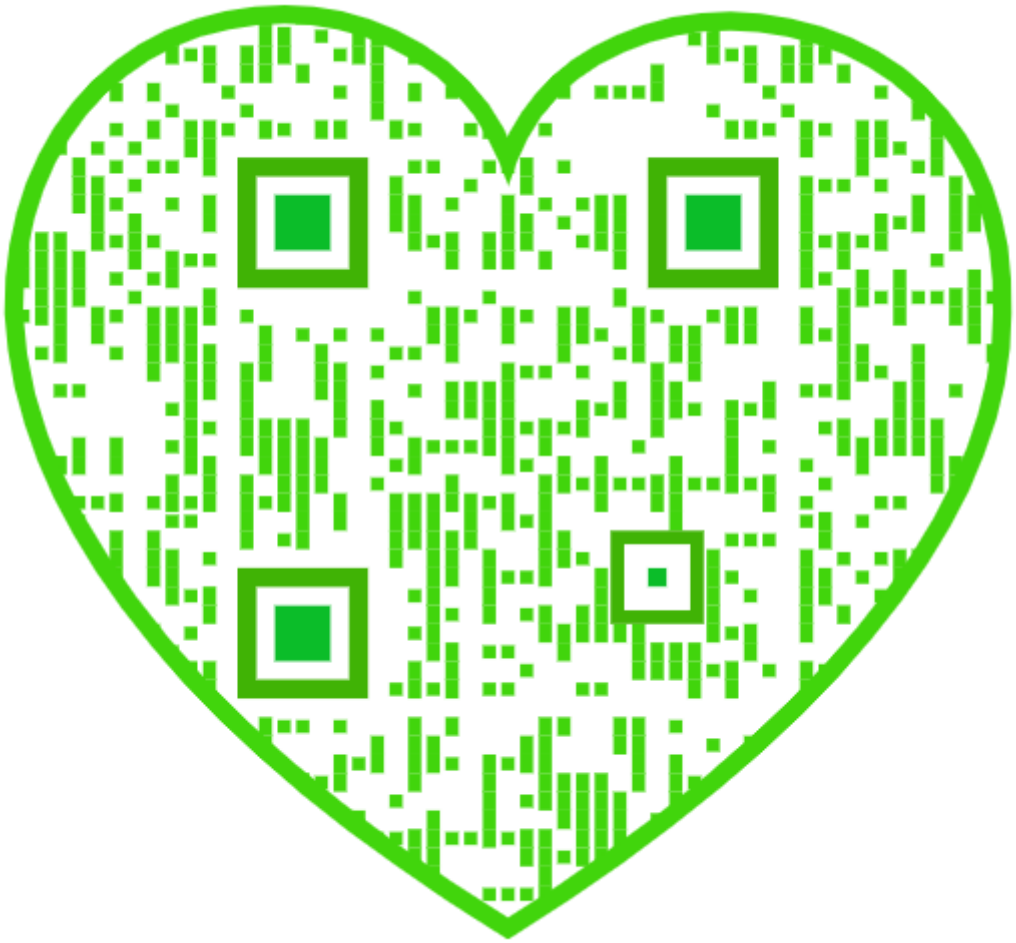

Mutato nomine de te fabula narratur
HORATIUS, SATIRES I.1.69

Voorwoord

Na een afwezigheid van meer dan twintig jaar eindelijk in mijn geboorteland teruggekeerd, bezocht ik daar ook de oude, half-vervallen onderneming die mij eens tot model gediend had voor een jeugdwerk getiteld *De Stille Plantage*. De toenmalige eigenaar, die mij wat oude rekeningen en bescheiden ter beschikking had gesteld, waaruit ik mijn gegevens voor die meer lyrische dan realistische roman putte, was inmiddels gestorven. Zijn opvolger betoonde mij echter geen geringere welwillendheid, toen hij mij een bundel vergeelde papieren ter hand stelde met de woorden: ‘Die ben ik bij het overnemen van de plantage nog tegengekomen, maar ik betwijfel of ze u van enig nut kunnen zijn, want niet alleen is de ouderwetse hand van deze blaadjes heel slecht leesbaar, maar tal van gedeelten zijn in cijferschrift, dat wel niemand zal kunnen ontraadselen. U moogt er overigens mee doen wat u wilt; ik stel er geen prijs op, deze rommel nog langer te bewaren.’

Een vluchtige blik in het honderdtal aan beide zijden fijn-beschreven blaadjes leerde mij, dat hij misschien ongelijk had. Het was een frans manuscript, klaarblijkelijk van een vrouwenhand, een soort van dagboek. Het feit dat inderdaad grote passages in cijferschrift gesteld waren, kon niet anders dan zelfs de meest normale nieuwsgierigheid prikkelen, en dank zij de hulp van een mijner vrienden, de hoofd-inspecteur van politie J.D. [aan wie ik op deze plaats mijn erkentelijkheid

voor zijn moeite en mijn bewondering voor zijn vakkennis betuig] was ik al enkele dagen nadat ik hem op mijn beurt het manuscript overhandigd had, in het bezit van de ‘sleutel’, waarmee ik zelf nagenoeg alles kon ontraadselen, wat zeker niet voor andere ogen dan die van de schrijfster zelve bestemd moet zijn geweest. De tijd is - wat mij betreft - intussen excuus genoeg voor elke indiscretie als deze.

Helaas bleken er enige aanmerkelijke hiaten te bestaan in het dagboek van Agnès d'Esternay, waarvan hierachter de vertaling volgt, met weglating van slechts weinig, dat voor de hedendaagse lezer van elk belang ontbloot geacht mag worden. Ik heb de verleiding weerstaan, om het ontbrekende aan te vullen door eigen fantasie. Het authentieke handschrift, dat niet weinig correctie bevat op datgene wat ik in jeugdige onervarenheid teveel als ‘vanzelfsprekend’ beschouwde in *De Stille Plantage* , zal de lezers - en naar ik hoop vooral de lezeressen! - stofte over bieden tot persoonlijke veronderstellingen. De mijne kunnen daarbij gevoeglijk worden gemist.

Dubbel te betreuren is het tenslotte, dat ik bij mijn verdere omzwervingen zowel het oorspronkelijke manuscript als de ‘sleutel’ ben kwijtgeraakt, zeer ten ongerief van filologen die wellicht verdere naspeuringen zouden willen doen of mij - vermoedelijk terecht - zouden willen corrigeren. Mogelijk dat de eerlijke vinder van beide ze mij nog eens terugbezorgt.

De bewerker

I

Château de Morhang, 15 Mei 1685

Neen, ik ben niet kuis. Ik beef terwijl ik deze eerste regel van mijn dagboek neerschrijf, maar ik heb mijzelf beloofd meedogenloos te zijn jegens mijn eigen ziel en eerlijk jegens ieder over wie ik mogelijk hier een oordeel uitspreek. Veroordelen zal ik stellig niemand, nu ik begonnen ben mijzelf te vonnissen. Ik ben niet kuis. De ongerepte Agnès d'Esternay, is zij ooit kuis geweest? Zo lang ik mij herinneren kan, heb ik begeerd, onvormelijk eerst en vaag, daarna... Geen van die dromen ben ik ooit meer kwijtgeraakt; ze vloeiden in elkander over, werden één, een nieuwe werkelijkheid waarin ik mij beweeg en handel als de ergste zondares, terwijl een ieder denkt, neen, weet met al de zekerheid die feiten kunnen geven, dat ik de ongerepte, ingetogen middelste der drie gezusters ben. De vrolijkste misschien [in schijn] van alle drie, maar zeker niet hun mindere wat deugd betreft [ook weer in schijn]. Of is dit hoogmoed, domheid, zo verzekerd van de dunk van anderen te zijn? Doorzien ze mij? Ik denk van niet. En deze huichelarij, de noodzaak anderen jezelve anders voor te doen dan men in werkelijkheid zichzelve weet, geeft mij dit knagende gevoel van mijn verworpenheid, van al sinds eeuwigheid niet te zijn toegelaten tot de liefde Gods. Verdoemd te zijn. Want ware deugd en wijlen in de liefde Gods is weten dat men staat, en

vallend alreeds overeind komt, van nature overeind te zijn en niet terneergesmeten, niet voortdurend, dag en nacht te worstelen met het boze, in de greep van de Verleider die je in zijn ene arm vol heerlijkheid omklemd, houdt en je met zijn andere onderwijl betovert, achterover dringt en dan...

Te weten zou gemakkelijk zijn. Hoe gruwelijk en ondoorgrondelijk wreed het ook zou wezen, alles ware beter dan de onzekerheid, dat het misschien toch mogelijk is langs duistere kronkelpaden te ontdekken, dat je niet voorgoed verdoemd bent, niet bent voorbestemd ten ondergang. Wie weet dat hij niets te verwachten heeft van het Hiernamaals kan zijn leven daar- op inrichten, genieten voorzover er te genieten valt en in de roes zichzelf bedwelmen, heel een leven lang. Maar folterpijn is dit, de ongewisheid, het besef van ondergang, van weggeworpen-zijn, nochtans vol vage hoop, vol wroeging en vol schuldbesef, dat een verlangen lijkt naar het zuiverste geluk terwijl je in de mest graait. Ik zou dit alles niet zo boudweg kunnen schrijven, als ik niet het wezenlijkste hier met cijfers kon verbergen, cijfers die veel schuldelozer zijn dan woorden en waarvan geen sterveling zal achterhalen wat zij aan gedachten en gevoelens, aan verlangens, wanhoop en vertwijfeling verbergen. Maar het is goed dat het hier staat en dat ik het ook nu en dan herlezen kan, ofschoon ik het eerst zelf weer moet ontraadselen, zoals een bankroetier berekent hoe groot zijn schulden al geweest zijn, jaren her; maar dan weer wéét waar hij aan toe is.

17 Mei

Sinds wij hier op Morhang gekomen zijn, is alles mooier geworden en tegelijkertijd verergerd. Er is geen ontkomen meer aan. De heerlijke hel, de verschrikkelijke koestering heeft mij geheel omsloten. Het is onophoudelijk geworden, en ik weet niet hoe ik mij er ooit meer uit redden kan. Toen wij nog op de Hoeve leefden, dat laatste, lieve restje van Esternay, waarvan ik helaas nooit de volle glorie gekend heb, was dit gevoel van verworpen en gekluisterd zijn aan een ongeoorloofd verlangen nog altijd verbonden aan een besef van nederigheid, passend bij de staat van drie verarmde wezen zonder veel bescherming. En zelfs onder die drie, die niemand benijden kon, werd mij de plaats der grootste nederigheid voorbestemd. Al heeft niemand het toen nog uitgesproken, voor mij was Josephine, naar wie ik opzag, het toonbeeld van schoonheid, van rust en van wijsheid. Altijd heb ik geweten dat zij, met haar moederlijke zorg voor ons, een Prins zou ontmoeten, die haar plotseling ontdekken en meenemen zou. Als in een sprookje. Hoe heb ik haar steeds bewonderd; hoe juist is die droom dan ook uitgekomen. Zonder haar hadden wij toen, geloof ik, niet kunnen bestaan, en zonder haar, waar zouden wij heden ten dage nog zijn? Het is alsof ik al de goede, stoffelijke dingen in dit leven uiteindelijk aan haar en haar tussenkomst heb te danken. En toch, ik ben er haar nauwelijks erkentelijk voor. Want zonder te willen heeft zij juist het hellevuur

aangestookt en de wonden brandend gehouden. Onwetend heeft ze mij eindeloze schade gedaan.

Met Cécile was alles omgekeerd. Als jongste kreeg zij het leeuwendeel van ieders aandacht, ook de mijne. Het dromerig wezentje dat ze is, ontroert je dagelijks, omdat het geen deel heeft in het gewone leven, de gewone dingen in haar handen iets heel anders worden. Ze bewoont een eigen, onwerkelijke wereld. Thans is dat nòg zo, evenzeer als vroeger. De veranderingen hebben haar niet geraakt. Mogelijk heeft zij ze zelfs ternauwernood gemerkt. Ze is benijdenswaardig hierom, al zou ik mij kunnen voorstellen dat haar iets groots, iets verbijsterends dat in het leven voor iedereen toch ooit moet komen, tenslotte ontgaan zal wanneer het er is. Zij zal het niet kunnen grijpen omdat zij naar te grote verten uitziet. Zij zal er niet door triomferen, maar ze zal er ook niet aan ten onder gaan. Het broze, liefelijke van haar wezen maakt haar onaantastbaar. Zoals de fijnste lissen buigen voor de stormwind, maar nooit breken. Zijn om slechts te zijn; nutteloos, maar mooi. Mooi ofschoon zonder vrucht.

Er was altijd reden te over voor mij, om mij de minste te voelen, ook zonder dat waarvan geen iets vermoedt. Daarom ook heb ik mij steeds vergenoegd met het nederigste aandeel in alles; in het werk op de Hoeve, in kleding en het trieste genot dat er zelfs voor ons nog wel was. Tot de komst van Raoul dan.

Het wonder waarop wij alle drie sinds onze prille jeugd gewacht hadden, gebeurde. Ongemerkt bijna, tot het

er in zijn volle glorie stond en wij het plotseling geheel en al beseften. Zo is het mij tenminste gegaan. Het is mogelijk dat het zich bij Josephine geheel anders heeft afgespeeld en bij Cécile ook, - voor wie het misschien zelfs wel iets vanzelfsprekends geweest is. Vaak moet ik bedenken, dat het mij van allen nog het meest heeft aangegrepen en heel lang ademloos gehouden. Terwijl ik er tenslotte uiterlijk het kleinste aandeel in gehad heb. Of zou Raoul, die mij soms zo lang en doordringend kan aankijken, daar toch iets van gemerkt hebben? Dan moet ik dubbel voorzichtig zijn, want dat mag nooit grijpbaar worden. Het zou het begin zijn van onoverzienbare rampen. Ik zie niet, hoe mijn verdorven ziel zich op de duur nog uit dit alles redt. Het is één verwarring.

18 Mei

Gelukkig is het bij ons niet de gewoonte dat de een de ander vraagt: ‘Wat doe je toch allemaal?’ Want hoe zou ik een verklaring kunnen geven van wat mijn geschrijf en gecijfer des avonds, in deze kamer die ik met Cécile deel, te betekenen heeft? Maar het is mijn zusjes aard niet, iets anders te zien dan datgene waarbij ze zelf rechtstreeks betrokken is. Terwijl Raoul en Josephine tezeer van elkaar vervuld zijn, en nauwelijks schijnen te weten wat er omgaat op Morhang. Of dat altijd zo blijven zal...

Precies als op de Hoeve ben ik degene, die moet zorgen voor de dagelijkse gang van zaken; die de landerijen

afrijdt, met de pachters spreekt en luistert naar hun noden. Vroeger, zegt het volk, had Raoul alle aandacht voor hun doen en laten, maar zijn jonge vrouw laat hem geen tijd meer. En ze lachen vriendelijk wanneer ze zoiets zeggen, maar ik vermoed er een klein beetje spot bij, hoewel ze er altijd aan toevoegen, dat hij een goede plaatsvervangster aan mij heeft. De plaatsvervangster van een man... terwijl ik vrouw ben! Ze weten niet hoeveel dit betekent. Ze zoeken bij mij genegenheid en begrip, terwijl ik alleen bezig ben de hel te ontlopen en mijzelf; te vergeten wat ik nooit vergeten kan, in vermoeienis versuffing te zoeken en onbewustheid; mijzelf te verliezen in wat mij niet aangaat, om rust te vinden voor wat mij voortdurend blijft kwellen. Terwijl ik de velden door rijd, schijnt alles te schreeuwen: ‘Raoul, Raoul, waarom ben je niet hier? Bij mij, die tezamen met jou van Morhang een bloeiende, heerlijke bezitting zou maken, om des avonds daarna in je armen...’ In plaats daarvan verliest hij zich in een gedroom en gekoos met mijn zuster. Het is waar, hij schijnt er gelukkig bij, niet minder dan zij; maar is dat werkelijk zo? Kan dat zo blijven? Hij luistert ternauwernood als ik verslag uitbreng van wat ik zo'n lange dag overal heb gezien en meegemaakt. Hij glimlacht afwezig en knikt hautain zijn goedkeuring over hetgeen hij niet eens heeft verstaan, misschien. En Josephine grijpt daarbij zijn hand vast en kijkt gelukzalig...

O neen, ik ben onrechtvaardig jegens hen.

Zij hebben gelijk met te denken dat ook ik hier gelukkig ben. Ik heb immers altijd gezegd, dat niets mij liever zou zijn, dan wat ik in het klein op de Hoeve begonnen was, hier op dit grote landgoed te mogen voortzetten. Toe te geven aan wat zij noemen: mijn mannelijk karakter. Te regelen en te beredderen, en te zorgen voor een goede oogst. Opzettelijk laten ze mij begaan, precies als Cécile, en gaan ook zij hun eigen weg. Zelf heb ik ze dikwijls gezegd, dat vrijheid van de ontplooiing van eigen geaardheid een heerlijk geluk is. Ze hebben het gaarne beaamd en laten mij rustig doen wat ik wil. Maar dat wat ik werkelijk wil, kan ik niemand bekennen, mijzelve niet eens. De moed hiertoe vind ik alleen als ik cijferend zit voor dit blanke papier dat zo blank als mijn wanhoop is. En zelfs hier nog huiver ik om onomwonden neer te schrijven wat in het diepst van mijn binnenste woont.

Hoe vaak heb ik getracht het te begraven onder een berg van alledaagse dingen. In de naïeve hoop dat het nooit weer te voorschijn zou komen, verdwenen zou zijn van het aanschijn der aarde. En plotseling was het er weer, op de onverwachtste momenten, in volle levendigheid. Is het dan iets onsterfelijks? Ook de duivel is eeuwig, en hierin gelijk aan God en de engelen; schaduw van licht, dat deelt in zijn duurzaamheid, zolang er nog iets anders is dan het zuiverste licht.

23 Mei

Ik moet voortdurend denken aan de godsdienstoefe-

ning die hier enkele dagen geleden, op Zondagmorgen gehouden is. Een oude predikant die ons bezocht, sprak bij herhaling over de Sieur d'Esternay, mijn vader, die hij goed gekend moet hebben. Voor mij, die helaas maar een vage herinnering aan hem bezit, maar die in de loop der jaren toch veel over hem vernam, bevatte hetgeen hij zei wel niet veel nieuws, maar het heeft mij toch verbaasd van hem te horen, dat ik een opvallende gelijkenis met mijn vader moet vertonen. ‘Het is te hopen,’ zei de oude man, ‘dat deze uiterlijke overeenkomst tevens een innerlijke aanduidt. Want de Sieur d'Esternay was een sterk karakter en een kolom der standvastigheid in de vreze Gods. Men zou geneigd zijn om zijn al te vroeg verscheiden te beschouwen als een vorm van marteldood. Want veel heeft hij doorstaan omwille van de zuiverheid van onze leer; vervolgingen hebben hem deswege getroffen, niet alleen van de zijde des Konings, maar ook door het Parlement. Nimmer hoorde ik echter een klacht uit zijn mond. Ook deze tijden en de naaste toekomende zijn zwaar, mejuffrouw, maar ontsproten als gij zijt nabij de sterke stam, en met zulk een opvallende gelijkenis, kan er geen twijfel zijn of, delend in de kracht van onzen Here Jezus Christus, zult ook gij een voorbeeld en een steun zijn voor de uwen, nu en als nog grotere moeilijkheden komen.’

Ik zuchtte na zijn mooie woorden, maar bleef het antwoord schuldig. Hoe weten wij wie staat aan deze zijde van de scheidingslijn die de rechtvaardigen van de zon-

daars verdeelt? Het uiterlijk... het is toch de bedrieglijke schijn die werd geschapen om de mensheid te misleiden, en het kwaad zijn kans te geven voort te woekeren naast het goede. Merkwaardig, dat ook dit de inhoud was van het sermoen dat in de slotzaal door de oude man gehouden werd. Job in zijn ellende, een afzichtelijk wezen, die tot God zegt: 'Verdoem mij niet; doe mij weten waarover Gij met mij twist.' Eerst wanhoopt hij en roept uit: 'Is mijn kracht stenen kracht? Is mijn vlees staal?' Maar tenslotte hervindt hij zijn vertrouwen en overwint hij de uitdagingen van zijn vrienden; in de dieren wordt hem Gods macht en wijsheid geopenbaard en hij wordt in zijn vroeger geluk hersteld. Ook in hem leefde het zaad der zonde, als in alle mensen; het werd evenwel verstikt door de zekerheid der zaligwording. Op deze zekerheid komt het aan!

Die woorden klonken mij toe, alsof ze voor mij in het bizonder gesproken werden. En toch, ze verwarmden mij niet; ze maakten mij veeleer ontroostbaar en laten mij dieper wegzinken in de donkere treurigheid die mij meestal omgeeft. Want wie die zekerheid niet heeft, waar vindt hij haar ooit? Zij is niet te veroveren. Te hopen wellicht, maar niet te verwerven. De ziekten en plagen van Job, waren ze erger dan *mijn* twijfels? En wat ik van de dieren geleerd heb, ginds op de Hoeve en hier op Morhang, is het iets anders dan: volg de natuur die u ingeschapen werd en geniet; bevredig uw simpel verlangen en draaf door de weiden van lust, onbekommerd of morgen het juk of het slachtmes u wacht. Teel

voort, en uw vruchtbaarheid prijzen de mensen; bemin, en men noemt u een liefelijk dier. Maar het weten, het onvolkomen, onzekere weten dat twijfel heet, belet mij zelfs dit. En tegenover de anderen die zelfverzekerd htm juiste wegen betreden, voel ik mij slechts een verschoppeling, een die geen baat vindt bij woorden, verteerd door verlangen dat zondig is en toch blijft knagen.

Onmogelijk dat mijn vader, die kolom in de vreze Gods dan, dit ooit gekend heeft. En het werd toch mijn erfdeel. Waarom? En vanwaar deze inborst? Waarom juist ik, en niet Cécile; Josephine niet, juist ik? Raadselen met een spookachtige schaduw: dat God onrechtvaardig zou kunnen zijn. Het onmogelijke! Het ondoorgrondelijke, leert men. Dan ben ik de dupe der ondoorgrondelijkheid, van het mysterie waarom de natuur is gelijk zij geworden is door de zondeval van één hatelijk mens. O voorganger, waarom heb je mij dàt niet verklaard? Maar ik heb het ook niet durven vragen. Ik koester mijn pijn als een kind dat mijn borst bijt terwijl het zich voedt. Ik huiver en wil tegelijk... en spreek niet, loop ferm in het gareel van de dagelijkse dingen, en kijk maar alsof ik gelukkig ben.

24 Mei

Nog steeds ben ik bezig met wat de Voorganger zei van mijn vader. Het laatste, het enige feitelijk wat ik uit eigen aanschouwing van hem weet, is omfloerst en onduidelijk, zo ver ligt het in mijn jeugd terug. Het

moet weldra twintig jaren geleden zijn, want ik was nog maar vijf toen hij stierf, onderweg naar de hoofdstad, al maanden afwezig, geloof ik. Die vage, grote gestalte, maar met het onwerkelijk-verstrakte gezicht van het portret dat op Mama's kamer hing, is al wat ik van hem bewaard heb, behalve dat éne, heel kleine voorval, waarover ik nooit iemand sprak, omdat het voor anderen volstrekt geen betekenis heeft. Wij waren toen nog op Esternay, dat ons pas na zijn dood werd ontnomen. Veel beter dan hemzelf heug ik mij nog de prachtige alleeën daar, de hoge ruisende bomen als van een woud, en het heerlijke park met zijn vele gazons en sierlijk gesnoeide heesters. Een lentelijk oord waarin ik naast hem wandelde, mijn kleine hand in de zijne, zijn donkere gonzende stem om mij heen en over mij als het geruis van de bomen. Dat alles weet ik nog altijd... onwerkelijk als in een droom. Misschien heb ik het ook alleen maar gedroomd.

Hij vertelde, ik herinner mij niet meer wat, maar plotseling trok ik mijn handje los van de zijne, holde naar het gazon toe, waarboven ik meende een grote blauwe vlinder te zien fladderen, - holde en viel languit voorover. Ik had mij erg bezeerd, maar beet op mijn lippen om het niet uit te schreeuwen. Toch kon ik niet meteen weer opstaan, zelfs niet toen ik achter mij, over mij heen de stem van Papa hoorde, die zei: ‘Je hebt het zelf gewild, nu moet je ook zelf maar opstaan.’ Dat gezegde brak mijn hele wil om mijzelf te beheersen, nog voordat ik van de val bekomen was. Ik schreeuwde het

uit en liet mij gaan in een teugelloos gebrul, zonder enige aanstalten te maken om op te staan, zoals ik daar voorover lag met mijn schone jurkje op de grond. Geduldig bleef Papa achter mij wachten. Hij zei alleen nog: ‘Huil je van de pijn of huil je om je domheid?’ Dat hij kon denken dat ik zo verschrikkelijk huilde om iets anders dan pijn, of dat ik mogelijk mijzelf zo dom vond dat ik er zo onbeteugeld om moest huilen, terwijl ik in werkelijkheid iets heel verstandigs had willen doen: hem de mooie vlinder laten zien, dit onbegrip kwam mij zo verschrikkelijk en onrechtvaardig voor, dat ik even plotseling ophield met brullen als ik begonnen was. Zijn reactie daarop was helemaal verwonderlijk. ‘Nu je zo verstandig bent in te zien dat gehuil ons niet baat, maar alleen het verborgen berouw in ons hart,’ zei hij, ‘nu wil ik je graag helpen.’ En hij tilde mij overeind, maakte zorgvuldig mijn handen en knieën en jurk schoon, droogde mijn tranen en tilde mij zelfs op zijn arm om mij te zoenen, - iets wat hij zeker zelden deed. Het kwam mij voor alsof dit de eerste en enige maal was, dat hij mij zoveel tederheid bewees. Ik voel nòg, hoe zijn baardje kriebelde tegen mijn onderhals, ik heb het nooit meer kunnen vergeten. Maar iets in mij is door het voorafgaande toch verstrakt en harder geworden.

De herinnering aan Papa werd voor ons alle drie een vrome legende; maar dit was werkelijkheid. Veel later pas ben ik mij ervan bewust geworden, dat ik mij nog altijd God voorstelde als iemand in de gestalte van mijn

vader, nadat hij gestorven was. En nog kan ik mij de Allerhoogste kwalijk indenken als een zuivere geest. Voor mijzelf ben ik nog altijd een lastig kind dat voorovergevallen ligt en het uitbrult om de teleurstelling en het falen. Een vlinder zo wondermooi als mij toen ontsnapte, ben ik nooit meer tegengekomen. En het onbegrip heeft iets in mij verstard, dat weer zal moeten smelten, wil ik werkelijk blij zijn.

30 Mei

Wij hadden een lang onderhoud na het avondeten, terwijl de schemering viel. De eerste tijd op Morhang waren zulke gesprekken talrijker dan nu; dit is een zeldzaamheid geworden. Het ging hoofdzakelijk tussen Raoul en Josephine; Cécile zei haast geen woord, zat op de vensterbank naar buiten uit te zien, geboeid als altijd door de heuvels en het vergezicht. Ik weet niet of ze zelfs luisterde. Ik echter des te meer, hoewel ook ik weinig meesprak. Want als Raoul zo uit zichzelf komt, en een van zijn mooie, nobele gedachten uitspint, is het heerlijk om naar hem te luisteren en deel ik in het geluk dat hij voor Josephine bestemd heeft. Deel ik, zonder haar tekort te doen, zoals wanneer ik loop te dromen overdag. Dit luisteren is tenminste schuldeloos.

Het is bovendien voor mij het zekere bewijs, dat mijn gevoelens voor Raoul niet enkel wortelen in het zondige verlangen - schrijf door, o hand - maar evenzeer daar waar de ene geest vereniging zoekt met de andere; waar gedachten elkander aanvullen tot één volmaakt

geheel, - of moet ik zeggen: als een havik die omhoogschiet met zijn prooi? De vlucht van zijn gedachten is inderdaad hoog en laat alle gewoonheid verre beneden zich. Met zijn beschouwing lijkt de wereld klein en dichter in-elkaar-geschoven, het uitzicht mooi en wijd; zoals het land ligt uitgespreid wanneer je het van een toren af bekijkt. Nog is alles herkenbaar, en beter soms dan op de begane grond, maar het heeft een nieuwe samenhang verkregen, het toont precies hoe de landerijen en de akkers in elkander passen, hoe de wegen lopen, waar de grens der bossen is, en vooral de horizon, de grens van aarde en hemel, waar het nieuwe, ondoorgrondelijke begint.

Raoul sprak over zijn idee, Morhang te maken tot een burcht van geestkracht en geloof, op eendere wijze als een burcht voorheen versterkt werd tot verdediging van lijf en goed. Wij moeten elkander bezielen, zei hij, en allen die hier werken, tot zelfs de minste pachterszoon of dagloner. Alleen zo kunnen wij stand houden tegen de nieuwe plaag van overweldiging. Wij moeten de rechtvaardigheid Gods in menselijke ordening omzetten, op de wijze die Augustinus al zo lang geleden beschreven heeft; de Keizer geven wat des Keizers is, maar in de eerste plaats aan God wat Godes is.

Hij die zelf nooit gebrek gekend heeft, denkt toch voor de armen. Onze kommer - want de Hoeve kende dikwijls kommer - heeft hij dadelijk begrepen, al de eerste maal toen hij toevallig op zijn reis naar Meaux bij ons een maaltijd zocht. Zijn hart staat open voor het leed

van anderen, zelfs nu, terwijl geluk hem afleidt van de plaatsen waar verdriet heerst. Hij blijft waakzaam, ondanks alles, en ziet méér, bedenkt méér, dan ik menigmaal vermoed.

Raoul, Raoul, zie je ook wat in mij omgaat? Hoe ik je onstuimiger, vollediger misschien dan Josephine ben toegedaan? Ik die gedoemd ben eeuwig te verzwijgen dat ook jij mijn uitverkorene bent, mijn enige droom, mijn alles? En daardoor ook ik van jou; de niet-genomene, de verlatene, de altijd wachtende. Omdat een vreemde wet ons niet bestemd heeft voor elkander en wij niettemin elkander toebehoren!

Nooit had ik gedurfd mijzelve dit zo onomwonden te bekennen, had hij aan het eind van dit gesprek, waarin zijn woorden met zoveel overtuiging klonken, dat daarop geen beroep meer mogelijk was, zijn arm niet ook om mij geslagen, evenals om Josephine, en gezegd: ‘Nu een tijd rijpt, die wellicht zal trachten ons uit elkander te slaan, laat ons besluiten dicht bijeen te blijven om aan het grote te werken dat de Allerhoogste met ons voorheeft, of om de lijdensweg te gaan, zo het Zijn Almacht behaagt.’

Warm drukte hij mij tegen zich aan, met een koestering als zo dikwijls tijdens die eerste onvergetelijke dagen op Morhang, - helaas nu al zo lang geleden. Daarna is het - onbegrijpelijk waardoor - niet vaak meer voorgekomen. Maar nu opeens was het weer als vanouds. Hij heeft dus niets gemerkt, ik heb mijn rol gespeeld zoals noodzakelijk was.

31 Mei

Eén aanraking, één klein bewijs van tederheid, al was het ook in bijzijn van twee anderen, heeft alles weer in mij wakker geroepen met hernieuwde kracht: Waarom heeft hij zich daarna weer van mij afgewend? Maar er is iets ontzaglijk droefgeestigs over hem gekomen, een stille zwaarmoedigheid die er tevoren niet was. Alsof hij ongelukkig is, maar alle moeite doet het te verheimelijken. Welk een strijd voer ook jij, Raoul? Met welke gevoelens loop je rond? Heb ook jij begrepen, of is het om dat andere: de geloofsvervolging en de gewelddadigheden van de Koning? Het kan niet zijn; ze vallen in het niet bij de vervolging die ik lijd om mijn gedachten en gevoelens, die op jou alleen gericht zijn, of bij de gewelddadigheid die ik mijzelve opleg om je niets te tonen.

Dwaas die ik ben, zo te schrijven alsof ik deze woorden tot jou richt. Je zult ze nimmer lezen, zelfs niet als ooit dit hopeloos hopen in vervulling mocht gaan. En nog minder nu ik met zekerheid weet te wanhopen. Want ongewild zag ik vanmiddag nog hoe hij Josephine kuste, voor hij wegreed naar het dorp, er niet aan denkend dat ook ik gereed stond weg te gaan, de pachters langs, als altijd tegen het einde van de maand. Zo ging hij zonder mij, en ik geheel alleen mijn trieste weg.

1 Juni

Er zal iets ergs moeten gebeuren, vóór de grote veran-

dering komt. Maar het staat voor de deur; ik voel het om mij heen. Alle onrust in en om mij fluistert het hees: Iets ergs staat voor de deur. Goddank misschien.

8 Juni

Vaak denk ik: wij hadden nooit hierheen moeten komen, hoeveel aanlokkelijks Morhang ons ook geboden heeft. Niet dat er iets in wezen voor mij veranderd zou zijn als wij op de Hoeve waren gebleven. Maar wat mij toen kwelde, had nog iets onpersoonlijks, geen naam en niet de gestalte nog van deze éne, uitdrukkelijk verboden man. Het had vele namen en vele voorkomens die wisselden met elk seizoen. Daarom was de verschroeiing mij makkelijker te dragen, juist zoals koortsen die je wel doorschokken, maar nooit zo verminken als vuur. Ik herinner mij, hoe in een van de hutten nabij de Hoeve een daglonersgezin leefde, dat van Gabriël, de oudste zoon. In mijn jongemeisjesogen was hij het toonbeeld van durf en van jeugdige kracht. Ik bewonderde hem in stilte en kreeg er nooit genoeg van zijn slanke gestalte, zijn helder gezicht te beschouwen. Tot na de nacht dat de hut afbrandde.

Gabriël die meegeholpen had te redden wat er nog te redden viel, had zware brandwonden opgelopen, die Tante Lucile op de Hoeve hielp verbinden. Ik was er nooit bij, zag alleen zijn in het wit gepakte kop, waarin slechts openingen voor de ogen en de mond waren opengelaten, wat hem zoiets spookachtigs gaf, dat ik

hem niet herkende en angstig wegliep. Maar het was nog veel erger toen ik hem een hele poos daarna op een landweg tegenkwam, zonder de windsels, maar afschuwelijk verminkt aan mond en neus, zonder wenkbrauwen en met grote bloederige korsten op zijn gezicht.

Hij keerde zich van mij af, alsof ook hij schrok dat ik hem zag, ging snel achter een boom staan, waar hij bleef, totdat ik al op grote afstand was. Nachtenlang heeft mij dit akelig gezicht tot in mijn slaap achtervolgd. De gestalte was dezelfde gebleven, maar Gabriël was Gabriël niet meer, en ik heb mij sindsdien niet kunnen voorstellen dat ik ooit op mijn kindermanier van hem gehouden had. Pas veel later ben ik erover gaan nadenken, hoe het mogelijk is hetzelfde wat men eerst zo bewonderend begeerd heeft, later zo te verafschuwen en te ontvluchten, en dit door niets dan een toevallige gebeurtenis. Want ik kon niet anders dan alle moeite doen hem te ontwijken, hoewel ik wist dat dit wreed was en harteloos.

Een keer toen Gabriël een boodschap op de Hoeve kwam doen, en ik hem al te opvallend ontliep, heeft Tante Lucile mij er naderhand over onderhouden. Dat heeft de allerdiepste indruk op mij gemaakt, want ze zei ook nog: ‘Wat ben je zelf? Niet meer dan een arme wees. Terwijl hij zijn verminking heeft opgelopen door heldenmoed en kinderliefde. Wat zou je doen, als je later de vrouw zou zijn van een dapper krijgsman, en hij kwam uit de oorlog terug, gewond en ver-

minkt? Schaam je voor je laffe inborst, het is niet vrouwelijk geen medelijden te hebben.'

Zo leerde ik inzien dat ik, die als arme wees van het medelijden van een paar bloedverwanten leefde, zelf niet in staat was tot medelijden. Mijn gevoel van afkeer voor Gabriël veranderde niet, maar de afschuw voor mijzelve groeide met mijn wroeging, en daarnaast bestond toch een beeld van de vroegere Gabriël, onwerkelijk nu, dat ik liefhad als nooit tevoren en dubbel bewonderde, nu ik hem ook tot heldhaftigheid en een ridderlijk gedrag in staat wist. Ik bleef onverbeterlijk.

Het kwam misschien ook doordat ik de stem van Tante Lucile niet kon uitstaan, dat ik nimmer tot inkeer vermocht te komen wanneer zij mij iets voorhield. Zou mijn eigen moeder, die bij de geboorte van Cécile stierf, niet een betere invloed op mij gehad hebben, indien zij was blijven leven? Ik zou vandaag misschien ondanks alles een ander zijn. Maar ook dat is voorbeschikt geweest als een hulpmiddel tot mijn verdoeming, zo niet als een zwaardere beproeving tot meer genade, - wie zal dat zeggen? Maar als de rechtvaardige kracht naar kruis krijgt, dan is het toch ook zo, dat de onrechtvaardige kruisen krijgt om hem nog zwaarder in zijn verworpenheid neer te drukken. En voor Gabriël zijn weldra anderen in de plaats gekomen, die ik niet minder bewonderd heb en liefgehad, helaas hartstochtelijker nog, naarmate ik ouder werd. En nu sta ik huiverend als voor het hoogtepunt, de heuveltop vanwaar ik mijn voorbije leven overzie en blik in de

nog vage toekomst. Alleen en smachtend naar een die niet luisteren mag, die ik slechts fluisterend toeroep: Kom, mijn liefste!

9 Juni

Morhang, sprookjeskasteel bij onze aankomst, is ook nu nog, na vijf jaren, weelde vergeleken bij de armelijkheid en de eenzaamheid van onze jongemeisjesjaren op de Hoeve. Het is niet te verwonderen dat Josephine dáárom al met beide handen het geluk gegrepen heeft, dat haar door Raoul geboden werd. Al was het mogelijk dat ze hem ook minder liefhad dan ik, die pas op de laatste plaats kwam. Minder onstuimig en niet zo ongebreideld althans, - zij die altijd hautain is en met reserves. ‘Wij d'Esternay's kunnen arm zijn, maar wij behoren nog altijd tot de eerste families van Frankrijk,’ - ik hoor het haar nog zeggen na een van de uitvallen van Tante Lucile, waarom ik stond te huilen van woede. Zij moet van ons drieën het meeste op Mama gelijken, naar velen beweren, ook onlangs nog de oude predikant. En iets van moederlijk ontzag heeft zij ons altijd afgedwongen, zelfs nu nog. Vandaar dat zij zo rustig en vanzelfsprekend haar volkomen beslag op Raoul legt, zonder zich af te vragen, welke liefde het grootste recht mag doen gelden. De hare is wettig, van God gewild; dat is haar genoeg. Maar bij een natuur als de hare zal nimmer de twijfel dit rechtsgevoel aanvreten; twijfel of er geen grotere, heviger liefde denk-

baar is, en of Raoul in andere armen geklemd, niet gelukkiger nog zou zijn...

Van Mama weet ik eigenlijk niets meer uit eigen herinnering. Haar miniatuur, dat Josephine nu draagt en dat inderdaad een grote gelijkenis met haar vertoont, boezemt mij meer eerbied dan warme genegenheid in. Waarschijnlijk omdat zij ons nog eerder verliet dan Papa. Cécile werd een maand of wat vóór zijn dood geboren. Zij die haar het leven heeft gekost, is van ons drieën het ergst verweesd, en droomt nu, daar zij nooit ouders gekend heeft. Zelfs Tante Lucile heeft haar altijd gespaard, en van onze armoede heeft zij het minste gemerkt in haar verre, vervreemde wereld.

Ik was steeds degene die wist, hoe weinig het graan was dat overschoot, hoe versleten het linnengoed, hoe klein de pachtsommen die ons de oogst van het jaar liet verwachten. Mij heeft Tante Lucile nooit één van haar zorgen bespaard, en ik wist het al dagen tevoren, wanneer een onaangename maatregel in het huishouden getroffen zou worden. Soms bleef ze uit door een gunstige wending intussen, maar ik had het leed reeds geleden. Zo leerde ik te zwijgen. Ik kende tenslotte de Hoeve en heel het bedrijf er omheen als geen tweede. De anderen vertrouwden op mij. Maar van veel weten komt veel verdriet. Ik betwijfel of deze waarheid rechtvaardig is. O, ik leerde alles betwijfelen, al wat ik leerde was twijfel. En waar ik anderen behoedde, stelde ik mijzelve meedogenloos bloot; ook voor mijzelf zonder medelijden, want onopvallend. Uit een soort van

inwendige dwang, als bij alles: het weinige goed en het zeer vele kwaad dat er in mij was en nog is. Ik ben er immers van overtuigd dat de wereld van daden niet zwaarder telt dan de wereld van louter gedachten, verlangens en stom-gesmoorde gevoelens. De dag en de nacht zijn beide gelijke helften van het leven, en wat in de ene helft zich afspeelt, telt even gewichtig als al het ongrijpbare dat in de andere helft om en met ons gebeurt.

10 Juni

Omdat ik een wees was, heb ik zo liefgehad. Omdat ik een maagd ben, verlang ik zo.

12 Juni

Verrassing! Nooit had ik het voor mogelijk gehouden, dat iemand hem zou kunnen evenaren in aantrekkelijkheid, en toch, ik moet het toegeven, hij heeft zijn evenknie in bijna alle opzichten. Het is goed dat ik bezig ben dit te ervaren. Is het toeval, dat ik gisteren de eerste was, die Armand Legrelle ontmoette? Ik dwaalde door de velden, toen hij slechts door één dienaar gevolgd kwam aandraven, bestoft en moe, maar met zijn ogen glanzend en zijn houding fier. Zodra hij mij zag, sprong hij op de grond, boog met de zwier van een volmaakte hoveling en begroette mij, hoewel hij mij niet kende. ‘Ik ben de neef van Raoul,’ zei hij. ‘Ik hoop dat ik hem aantref.’ Uit zijn verdere woorden bleek mij, dat hij aanvankelijk meende, dat hij misschien Josephine voor

zich had. Toen ik hem inlichtte dat ik slechts haar zuster was, kwam er een lach op zijn nog jeugdig gezicht alsof de zon doorbrak tussen de morgenwolken. Hij stond erop, te voet aan mijn zijde verder te gaan naar het kasteel, en vertelde van de lange tocht die hij had afgelegd, helemaal uit het land der Zwitsers. In een oogwenk waren wij al bij de poort, en wie niet beter wist, kon het hebben toegeschenen dat hij speciaal voor mij gekomen was. Ofschoon ik hem toch niet kende.

Gedurende de maaltijd, terwijl hij in druk gesprek gewikkeld was met Raoul en Josephine, vond ik ruimschoots gelegenheid om hem gade te slaan. Zijn gezicht is jonger dan dat van Raoul, maar er is een zekere familietrek en meer nog, een grote geestverwantschap die hen verbindt, zozeer, dat zij in dit opzicht elkaars plaatsvervanger zouden kunnen zijn. Alleen is Armand strijdlustiger, heftiger, bijwijlen fonkelen zijn ogen wanneer hij spreekt over onze belagers. Hij is dan ook nog ongehuwd en toonde zich in dit éne opzicht een weinig verlegen, toen Raoul hem bij een wending van het gesprek daarmee plaagde en naar zichzelf wees, die - zoals hij het uitdrukte - niet alleen getrouwd was, maar zich daarmede de bruidschat van een klein hof van lieftalligen had verworven, daarmee Cécile en mij bedoelend. Bijna was hij iets te nadrukkelijk bij deze scherts, en ook mij maakte het zo verlegen, dat ik mij op de lippen beet om de blos terug te dringen, die ik voelde opstijgen. Armand speelde de ongelukkige, die een te zwervend en gevaarlijk leven leidde om nu al te

kunnen denken aan de rust van een eigen gezin. Oom Legrelle, zijn vader, had hem nog tezeer nodig voor velerlei koeriersdiensten tussen de Zwitserse en de Franse kerkgemeenten, zei hij, en nu hij nog had te kiezen tussen zijn plicht en zijn verlangen, worstelde hij met het laatste om aan de eerste te kunnen voldoen. Voor mannen schijnt dat gemakkelijker te gaan, dan voor ons vrouwen die aan minder plichten gebonden zijn, en van wie niemand méér verwacht dan dat wij deugdzaam zijn om de deugd zelf, en niet om grote dingen in de wereld te bereiken. Vinden mannen als Armand, zo levendig en opgewekt, toch hun geluk in andere doeleinden dan die waarnaar ik en toch zeker vele anderen met mij hunkeren? Vanwaar dan de warmte van zijn blik, de zachte nadrukkelijkheid van zijn handkus, de lichte weemoed van zijn glimlach bij het afscheid-nemen om naar bed te gaan? Hij is alleen, terwijl ik hier nog zit te schrijven bij de kaars, - alleen als hij. Een onbereikbare, zoals al wat warm is en geluk belooft, iets onbereikbaars is voor een die niet meer weet waarheen haar liefde zwerft. Nog ben ik veel te onrustig om te bed te gaan; maar het is al laat...

14 Juni

Hij is niet lang gebleven. Vandaag vertrok hij weer, en het is beter zo. Nu kan ik aan hem blijven denken zonder angst mijzelve te verraden aan hem of anderen. En ik behoef niet meer voortdurend te vergelijken en mij

af te vragen, of ik tot dusver hem begeerd heb in Raoul, dan wel Raoul verloren ben geraakt in hem. Ik weet het niet meer; alleen, dat ik mijn zwager zie als met onttoverde ogen; fouten die ik eerst wel wist, maar in het geheel niet achtte; onnozelheden die geen charme meer bezitten. Zijn verstrooidheid, zodra het anderen geldt dan Josephine, heeft bijna iets belachelijks gekregen. En toch is hij een en al goedheid, is zijn oordeel mild en zijn bedoeling zeker edel. Maar hij mist het vuur dat iedere stap en ieder woord en elke oogopslag zelfs, van Armand bezielt. Een nog niet gans gebreideld raspaard trappelt zo van ongeduld. Armand kan zeer onstuimig zijn, - een uur voor zijn vertrek vanmorgen kwam ik hem tegen op de gang, juist bij de hoek. Hij kwam van de andere zijde en botste in zijn haast bijna tegen mij op. Wij schrokken beiden en ik ontweek al, toen hij mij lachend bij mijn beide polsen vastgreep, ze ophief en mijn beide handen tegelijk naar zijn lippen bracht. ‘Te gauw moet ik weer weg, mijn dierbare nicht,’ zei hij alleen, met woorden die een ieder horen mocht, en toch op zulk een geheimzinnige en doffe toon, alsof hij iets intiems uitsprak, dat slechts voor mij bestemd en feitelijk ongeoorloofd was. Wij gingen beiden haastig verder, ieder de tegengestelde kant uit. Hij kan geen gedachtenlezer zijn, maar ik voor mij weet, dat ook hij worstelt met zichzelve en met een plicht, die hij toch minder vanzelfsprekend schijnt te aanvaarden, dan hij aanvankelijk voorgaf. Zal ik hem nog ooit terugzien, - en dan wanneer?

15 Juni

Roekeloze, die mij alleen in deze verwarring achterliet! Ik wil trachten je zo gauw mogelijk te vergeten. En Raoul is teruggetrokkener dan ooit.

16 Juni

Waarom komt Josephine telkens op het bezoek van Armand terug? Zij spreekt met teveel nadrukkelijke geestdrift over hem, het is zelfs Cécile opgevallen, die beweert dat zij het doet om andere gedachten van zich af te zetten. Ik vroeg haar welke, maar zij bleef mij het antwoord schuldig. Ik vermoed, dat zij wel degelijk bedoelt, mijn aandacht gaande te houden. Zij begrijpt niet hoe zij mij kwelt, en ik kan het niet laten merken zonder mijzelf bloot te geven. Zelfs vergeten is mij niet vergund. Of zou Josephine het doen om Raoul te beveiligen? Zij heeft van die zijde waarlijk geen gevaar meer te duchten.

20 Juni

Er moest een middel zijn om te kunnen vergeten. Ik wil terugdenken aan vroeger, het verleden precies beschrijven om het heden te kunnen kwijtraken. De grootste gebeurtenis in mijn herinnering aan vroeger was tot dusver de komst van Raoul op de Hoeve. Het was in het begin van de winter, vroeg avond, want er woedde een hevig noodweer. Verregend en ellendig klopte een heer met zijn dienaren aan om onderdak; de

duisternis en de storm hadden hen overvallen. Terwijl Tante Lucile en ik redderden om hen bij te staan en de voegzame, onvermijdelijke gastvrijheid te verlenen, zag ik hem nog niet, - alleen het ongerief dat hij leed. Ik zorgde dat er een goede maaltijd gereedkwam, moeilijk genoeg met het weinige waarover wij beschikten bij onze vergulde armoede. Maar het was Josephine die zich bij hem zette voor het tafelgesprek dat de gastvrouw past. Tante Lucile waren haar zenuwen reeds lang de baas geworden door deze plotselinge inval en het noodweer, terwijl Cécile, toen nog een kind, schichtig stond toe te kijken. Ik kon maar weinig opvangen van hetgeen Raoul aan tafel vertelde, maar hij geleek een sprookjesprins die plotseling het bestaan van drie arme zusters ontdekt had, en door zijn aanwezigheid alleen al warmte en weelde verspreidde in hun povere woonstee. Bij zijn vertrek, de volgende morgen, hield ik mij onzichtbaar, maar hij zocht mij op in de grote oude keuken, waar ik, als steeds in de laatste tijd, de werkzaamheden regelde; en hij zei bij zijn dankbetuigingen voor het onderdak iets van Maria en Martha, een vergelijking waarin hij zich verwarde, omdat zij niet opging. In het Evangelie staat immers duidelijk, dat het niet de arbeidzame zuster was, die het beste deel verkoren had. Maar in zijn verwarring verloor hij iets van het mannelijke, leek hij een knaap haast, en het vertederde mij zozeer, dat ik wel had kunnen huilen, toen hij vertrokken was.

Josephine werd opvallend stil, met grote glanzende

ogen, en ik vroeg mij voortdurend af, of hij nog ooit terug zou komen. Hij liet niet lang op zich wachten. Op zijn terugweg van Meaux bracht hij ons een bezoek om zijn erkentelijkheid te tonen; hij verraste ons bij ons eenvoudig middagmaal en schoof bij als was hij reeds een oude vriend des huizes. Tante Lucile, die hem al na zijn eerste bezoek uitbundig geprezen had, toonde duidelijk hoe ingenomen ze met hem was, en zij was toen degene die hoofdzakelijk met hem converseerde. Josephine was bij die gelegenheid nog stiller en heel bleek. Ik schertste [met heimelijke bitterheid in mijn hart, dat is waar] dat ik maar weer de niet zo beste rol van Martha op mij zou nemen, daar er nu eenmaal steeds Martha's moesten zijn, om de Maria's het leven mogelijk te maken. En weer kreeg hij die jongensachtige uitdrukking van verlegenheid, met een duidelijke blos, - en voelde ik opnieuw de warme, koesterende diepte in mijn binnenste ontstaan, alsof ik hem als een knaap in mijn armen moest sluiten, zijn lokkige hoofd aan mijn borst.

Hij bleef niet lang, maar van toen af begeleidde mijn verlangen hem, dag en nacht, steeds heviger bij elk hernieuwd bezoek. En dat terwijl spoedig genoeg bleek, dat het Josephine was die hem het meest boeide, ook al liet hij zich niet onbetuigd in vriendschapsbewijzen voor Cécile en mij, en schoot hij redelijkerwijze in niets tekort. Hij gedroeg zich aanstonds al als een oudere broeder, die schijnbaar geen onderscheid maakte tussen ons drieën. Maar nu en dan, als zich daartoe een

gelegenheid bood, zonderde hij zich toch af met Josephine, en toch eensklaps kondigde hij, een wees zoals wij, ons in de familiekring zijn verloving aan met Josephine. Hij vroeg onze toestemming, - die niemand hem bij mogelijkheid had kunnen weigeren, en zei daarbij, dat wij elkander nooit zouden behoeven te verlaten, zolang wij dat wilden. Morhang, waarvan hij vertelde als van een toverslot, was groot genoeg voor ons allen.

De dood van Tante Lucile heeft het huwelijk verhaast; wij hadden geen van allen de tijd gehad van onze gevoelens te bekomen, anders zou alles misschien een heel andere loop genomen hebben. Nu werd ik overrompeld, ziek van felle gedachten en wilde dromen als ik was. Het kostte mij de grootste moeite vriendelijk te blijven tegen de anderen, in het bizonder tegen Josephine. Maar niemand heeft harder dan ik aan haar uitzet gewerkt, die schamel genoeg was en Tante Lucile heel wat critiek zou hebben ontlokt, als ze nog geleefd had.

Toch heb ik de Hoeve zonder spijt verlaten, zo hevig lokte het nog onbekende Morhang en het vooruitzicht dagelijks bij hem te zijn, met hem onder één dak te wonen en, zij het ook maar als bijpersoon, te genieten van zijn aanwezigheid. Het was een zoete pijn, maar echte pijn toch ook. Nu pas heeft zich de wonde geheeld, omdat er een nieuwe geslagen is, groter en al te dicht bij de oude. De hel kan niet feller branden dan deze pijn hier in de binnenste weekheid onder mijn

keurs. Gaat alles opnieuw beginnen? En wordt Let ditmaal Cécile misschien? O wrede voorbeschikking, wees genadig!

28 Juni

Al te lang heb ik de moed gemist iets neer te schrijven, worstelend, worstelend met mijzelf. Ik ben vermoeid, liever moest ik mij laten drijven op het deinende, stormachtige water dat het leven is voor drenkelingen zoals ik. Vergeefs is alle verzet tegen dat wat te groot is dan dat ik het zou kunnen bevatten. Het wil schreeuwend uit mij barsten en iedereen toekrijsen: Ik wil hem; ik heb hem lief; ditmaal is het *mijn* beurt! Maar ik weet niet eens of hij weldra terugkomt, en mijn al te voorzichtig navragen bij Raoul heeft mij geen enkele zekerheid of zelfs maar hoop verschaft.

1 Juli

Het hart kent, juist als de natuur, seizoenen van ontluiking en seizoenen van verdorring; zomerhitte kent het, en ook winterkou. Maar veel verdort, nog eer het volle bloei beleefd heeft; veel ontkiemt, waarvan de wasdom uitblijft. Ben ik werkelijk veroordeeld een onvruchtbare akker te zijn, terwijl ik wijd aan alle zijden openlig voor zonneschijn en zomerwind, voor dauw en regen? Machteloos ben ik, zoals de velden, die ook moeten wachten tot het deze of gene boer belieft zijn aarde om te ploegen. Want de zaden die de wind er

neerlegt, brengen niets dan distels voort, en wat vanzelf er groeit, is enkel onkruid.

Deze zomer, zeldzaam rijk aan zon, aan schittering, aan kleur terwijl de velden rijpen, gaat mij toch geheel voorbij omdat hij feitelijk nutteloos is, en niets dan méér, nóg meer verlangen brengt. De heuvels in hun blauwe waas, de uitgestrektheid van de vele hoeven rondom het kasteel, de bomen langs de wegen en de verre, donkere vlekken bos, ze vragen alle met mijn eigen angst: Wanneer komt hij? Vanwaar? En wachten heel de lange dag met mij, en heel de lange avond en de zwoele nacht vol woeling en vervaagde werkelijkheid. Ik leef in deze warmte als met dubbele kracht, maar leven is voor mij nog steeds alleen verlangen. Daarom is het beter dat het spoedig winter wordt. De kou verstilt en doet de wereld sluimeren. Dan slaapt dit hart misschien ook in. Tenzij... tenzij... Eens kan het lot zich wenden; waarom niet voor mij ook, als voor zoveel anderen...

2 Juli

Uren verdroomde ik vandaag onder de rode beuk op het kasteelplein. Het is de heerlijkste plek van Morhang, dat in zijn geheel een heerlijkheid is onder de blauwe zomerlucht. Ergens in het dichte lover woont een merel die onvermoeid naar zijn geliefde roept. Zo roept mijn ziel ook, - even dringend, even rusteloos. Alleen, hij wordt verstaan, want soms klinkt er een merelstem terug, een antwoord dat hem nieuwe moed

geeft om nog meer te vragen. Maar mijn vragen vindt geen weerklank, wijl het geluidloos blijft; want de dorre hand van plicht en schijn drukt op mijn mond en smoort mijn stem. O merel, merel, bij je ongeduldig roepen zo gelukkig dat je stem gehoord wordt en tenslotte niet vergeefs zijn trillertjes verspreidt!

4 Juli

Ik blijf een trouwe pelgrim naar de rode beuk, waarin de merel vaak gezelschap heeft van andere vogels. In de bijna vijf jaar dat ik nu al hier ben op Morhang, is dit nog steeds mijn liefste plek. Neen, ik ben niet zo veranderlijk als ik mijzelve soms verwijt. Ook mijn begeerte bleef dezelfde, van de eerste dag af, al richtte zij zich later op een ander. Wat onoverkomelijk is, ontgaat men door een omweg, om daarna dezelfde richting te kunnen volgen, waarin men zich eerst begeven heeft. Wij groeien, alles in ons wordt groter en heviger, maar wij veranderen niet. Ik althans niet.

Ook deze kleurige schaduwplek is altijd dezelfde gebleven ondanks de jaren. Hoe oud is de beuk al niet? Lang reeds bleef hij zichzelve gelijk. Maar de dromen van wie zich des zomers hieronder komen neervlijen, wisselen desondanks; wisselen zó lang, totdat zij weer dezelfde worden voor nieuwe mensen, van een nieuw geslacht. Ik weet niet hoe lang wij nog hier zullen zijn in deze troebele tijd met de vele ongelukken waarover bericht wordt. Voor mij zijn de jaren hier, hoe lang ze

soms ook schenen, voorbijgesneld; het meisje dat ik wellicht nog was toen Raoul hier zijn bruid binnenvoerde tezamen met haar twee jongere zusters, is nu al jaren tot een vrouw gerijpt. Want niet de daad, maar de bedoeling geldt, en wie zich gaf is een vergevene, ook al werd de gave niet gebruikt. Hoeveel nachten heb ik hem niet toebehoord en hoeveel dagen niet voor hem alleen geleefd! Maar het is goed dat hij de gave niet aanvaardde, die nu ongerept een ander toebehoort; gerijpt alleen door warmte welke niet voortkwam uit de mond die nu zal proeven van mijn vrucht. Hoe dwaas, dat ik mijzelf gevoel als een gerijpte vrucht die, als de laatste over aan een broze top, nog op het plukken wacht. Een vrucht wacht rustig, nauwelijks bewogen door de wind, en rot wanneer de herfst voorbijgaat zonder dat een plukker komt. Maar ik dwaal doelloos rond, van hier naar ginds, over het plein, de akkers langs, de gangen van het slot door. En zelfs als ik in mijn kamer zit, als nu, en bij het avondvenster schrijf, zwerft nog mijn ziel naar onbekende oorden uit, - onrustig, steeds onrustig. Rusteloos, tot in mijn slaap. Er zijn geen armen om mijn sluimer stil te maken, héél stil na de storm van hartstocht, na het onbekende avontuur dat ik mij al de jaren door verbeeld heb, hier, dat is: in Josephines kamer.

5 Juli

Geen plaats op Morhang, waar mijn verbeelding zo dikwijls en zo lang verbleef, erheen getrokken door

onzichtbare, moedwillige armen, waartegen ik mij tevergeefs verzette. Nu eerst durf ik het mijzelve te bekennen, hoezeer ik deze plaats gehaat heb, en met hoeveel pijnlijke, vernederende wellust ik er vertoefde. Wonderlijke, onbekende, àl te goed bekende kamer van een liefde die ik niet bevatten kan, die mij zo onverwant is. Als een dief ben ik erheen geslopen in de nacht, terwijl ik in mijn peluw beet van wanhoop; heb ik mij verstopt achter de draperieën bij het venster; heeft mijn vinger zich een kleine kier geopend in het bedgordijn dat de geheven bij hun naakte overgave aan elkander van de overige wereld afsluit. Mijn aanwezigheid, nòg naakter, nog veel ongedwongener dan de hunne, was dan bij hen, heeft zich tussen beiden ingenesteld en al spoedig Josephine van zijn zij geweerd. Van hun fluisteringen maakte ik mij meester; voor zijn liefkozing heb ik mij in haar plaats gesteld, en zoals Jacob Ezau van zijn recht verdrong, mijzelf gegeven aan de zegen van zijn lichaam. Dromen, dromen! Na de verhitte dronkenschap van mijn verbeelding, de ontnuchtering van het alleen-zijn. Onaangeraakt en ongeliefd. En nog de wroeging van het onrecht Josephine aangedaan.

Er waren morgens dat ik haar niet onder ogen durfde komen, alsof ik werkelijk daar geweest was en haar plaats had ingenomen. Het kwam mij voor alsof er tussen Raoul en mij een geheimzinnige verstandhouding ontstaan was, die Josephine ontging, omdat zij in haar slaap niets had gemerkt van de nachtelijke verwisseling.

Herhaalde straffeloze misdaad van een maagd, hoe bitter was uw nasmaak, na het zoet van uw bedrijven! Nu is dat alles over; slechts een wrange schaamte kwelt mij nog, dat ik moest stelen wat gemeenlijk wordt geschonken of veroverd in vervoering.

Nu is het Armand, van wie ik veel te weinig afweet om te kunnen dromen. Weinig meer dan dat hij beter, mooier, mannelijker dan Raoul is, en nog vrij om lief te hebben wie hij wil. Precies zo vrij als ik...

6 Juli

Zo dikwijls al heb ik mij bij de stille zelfvoldaanheid van het echtpaar afgevraagd, of dit de ware liefde is, die zonder dronkenschap of hartstocht, zonder een bezetenheid van pijn, in onophoudelijke omhelzing duurt en duurt, van nacht tot dag, van morgenstond tot avond overglijdt, zo kalm, zo als vanzelf; waarin geen wonder of verwondering het spiegelgladde oppervlak beroert. Of is dit alles enkel schijn en houden zij het wezenlijkste zelfs voor mij verborgen, die met Argusogen al hun doen en laten heeft gevolgd? Verbergen zij zichzelf ook evengoed als ik mijzelf? Gaat iedereen misschien gemaskerd, is het hele leven slechts een traag en eenzaam carnaval, waarin maar weinigen elkaar herkennen? Zo ontstaan waarschijnlijk de vergissingen wanneer zich paren vormen, en een onbekende naar een andere onbekende dingt, en zij, altijd nog gemaskerd, samen in de afzondering gaan die ze huwelijk noemen. En altoos gemaskerden blijven.

Ik zou willen rukken aan alle gezichten en ook het mijne ontbloten, de éne uitverkorene zeggen: Ziehier, zo ben ik, geheel en al; en laat nu mijn naaktheid zich koesteren tegen de jouwe; en laat nu jouw schaamte de mijne doordringen, opdat er geen schaamte meer zij tussen ons, maar alleen nog een jubeling.

Ik geloof dat teveel hierop doordenken, zeker tot waanzin voert; of tot vertwijfeling; of tot een breuk met al wat mij omringt en met allen die om mij heen zijn. Om mijzelf te redden moest ik afstand doen van het enige dat voor mij waarde schijnt te hebben. Arm en leeg is mijn leven zonder dit. Ik kan mijn zonde niet wegdenken; *ik ben de zonde*...

9 Juli

Breed is de nacht en duister. De gangen van Morhang verlengen zich en worden hol; de uitzichtloze vensters zijn nu nog slechts poorten van een donkere val. Een vormloos einde lokt, terwijl een ieder zegt, dat ik nog aan het begin sta van mijn leven. Kon ik slechts bidden. Maar heel mijn wil tot bidden stuit af tegen de wanden van duisternis. Mijn hemel en mijn hel is het visioen van jou, Armand. Het enige dat een kortstondig licht brengt in de brede, wrede nacht.

Des ochtends na een nacht als deze staan mijn ogen hol en zijn ze omringd door donker weefsel. Spoedig zal ik oud zijn en nog onaantrekkelijker dan ik thans misschien al ben. Nog eerder dan de maskers verleppen hun dragers.

10 Juli

Ik moest kunnen bidden: Laat deze zomer aan mij voorbijgaan, Heer! Maar in stede hiervan jankt mijn hart: Laat deze zomer duren tot mijn liefste wederkomt. En help mij mijn ongedurigheid nog vaster te bedwingen dan de beide tomeloze borsten in mijn keurs.

11 Juli

Vandaag had ik, wat maar zelden gebeurt, een lang gesprek met Cécile, die tot mijn verbazing uiting gaf aan een gevoel, waarvan ik haar volkomen gespeend dacht. Terzijde van het alledaagse als zij leeft, kwam het nooit in mij op, dat zij zoiets zou kennen als bekommernis en vrees voor onze toekomst. Zij heeft last van sombere voorgevoelens, op eenzelfde wijze als ik gekweld wordt door verlangen. Maar wel past het bij haar wezen, dat haar vrees onduidelijke gronden heeft en onbestemd is. De oorzaak ervan moet deze onrustige tijd zijn en de toenemende geloofsvervolging, waarvan meer en meer berichten ons hier bereiken, en waarover Armand zich zo opwond. Zijn woorden moeten op Cécile een diepe indruk gemaakt hebben, - anders dan op mij, omdat zij geheel anders is dan ik en ontoegankelijk voor het andere. Maar toch, aan het veroverende dat van hem uitstraalde, is ook zij niet ontkomen. De hemel verhoede, dat zich de geschiedenis tussen Josephine en mij nu tussen ons gaat herhalen. Of moet ik het juist ver-

langen, daar dit tevens de vervulling inhoudt van hetgeen ik najaag? Cécile is inderdaad aantrekkelijker dan ik...

Haar opmerkingen gaven mij gelegenheid om haar oordeel over Armand te peilen en onopvallend over hem te spreken, al was het ook met een kind. Hoe dikwijls heb ik niet hardop zijn naam voor mij uit gezegd, als ik buiten was op het veld of alleen, onder de rode beuk; enkel maar om met de klank van zijn naam iets van zijn aanwezigheid tevoorschijn te roepen. In de ogen van Cécile is hij bovenal een strijder, ridderlijk maar heftig, - het tegendeel van de rustig-vasthoudende, taaie Raoul die, volgens haar, de moeilijkheden niet uit de weg gaat, maar ze ook niet opzoekt, zoals Armand. Op mijn voorzichtige vraag of zij meende, dat hij met deze karaktertrek wel altijd vereenzaamd zou blijven, antwoordde zij: 'Integendeel, zijn strijdbare natuur dwingt hem tot gemeenzaamheid. Hij wijdt zich aan velen, en behoort aan al zijn geestverwanten toe. Ik geloof dat wij allen onvoorwaardelijk op hem kunnen rekenen.' Ik zei: 'Dan is het toch bevreemdend, dat hij nog niet gehuwd is.' Waarop Cécile weer overwoog: 'Zijn gemeenzaamheid is waarschijnlijk juist het beletsel voor die bizondere vorm van eenzaamheid die de afzonderlijkheid van het huwelijk is. Kijk maar naar Raoul en Josephine. Ik kan het mij niet goed voorstellen dat Armand zo zou kunnen leven.'

Dit kind met haar dromerijen zei juist het tegenover-

gestelde van wat ik gaarne wilde horen. Indien het waar zou zijn... dan is alles verloren. Maar zij fantaseert haar eigen wereld en beziet de mensen en de dingen als in een droom. Zij is een slaapwandelaarster in de geest, en als zij mij dodelijk had willen treffen, had zij mij niet erger kunnen kwetsen dan met deze bijna terloopse opmerking, die ook al is ze treffend waar voor Raoul en Josephine, niet juist behoeft te zijn voor wat Armand aangaat. Al staat ook geschreven, dat uit de mond der kinderen de waarheid wordt verkondigd.

19 Juli

De onrust is gegroeid. Niet alleen de mijne, maar die van allen. Raoul is sinds een week als uit zijn sluimer ontwaakt, en bemoeit zich weer met de zaken van Morhang, bezoekt de pachters, keurt de velden, gaat de bossen na, en onderhoudt zich met mij over velerlei aangelegenheden die hij tot dusver maar aan de rentmeester overliet. Zo wordt door de nieuwe golf van opwinding die het land opschrikt - opwinding over de driestheid van de Sieur de Louvois, de inkwartieringen en de hervatting der dragonnades - hier juist de oude toestand hersteld. Alleen niet meer voor mij, die om Raoul niet voor de voeten te lopen, mij van deze gebieden dien terug te trekken.

Vroeger zou het mij een welkome gelegenheid geweest zijn om zijn toenadering te zoeken. Om hem was mijn bemoeienis met alles, en om de mogelijkheid die het

mij gat, met hem daarover te praten, zijn aandacht voor mij gaande te houden. Het heeft niet mogen baten; de jaren zijn verstreken en de gevoelens verwelkt, - verdord, o neen! Ze hebben hun ranken naar elders uitgestrekt en zich vastgehecht, sterker en klemmender dan ooit. Nu wachten ze op hun bloei, die àls ze komt, niet hier, maar heel ver van Morhang vandaan zal zijn.

29 Juli

Alles gaat nu weer zoals het gaan moet hier. Raoul beijvert zich, de pachters leven op. Zij hebben het oog van de meester nodig, dat nooit vervangen kan worden door een vrouwenblik. De oogst belooft voortreffelijk te zijn. Alleen voor mij niet. Doelloos gaan de lange dagen en de lange, lange nachten voorbij. En zelfs de lust tot schrijven begeeft mij. Dit moeizaam ordenen van gedachten, woorden, cijfers heeft geen zin meer. Ik weet niet waarom ik er ooit aan begonnen ben.

14 Augustus

Vreugde en pijn, hoe deerlijk door elkaar gemengd! Hoe heerlijk en hoe onuitstaanbaar tegelijk! Armand kwam gisteren aan; ik heb geweten dat hij komen zou, nog voor het einde van de zomer. Maar zo! Als brenger van een onheilsboodschap, die het stille leven hier voorgoed verstoord heeft, zó heb ik hem niet terugverwacht. Een vastberaden, ijzig-kalme Armand, die

vreselijke dingen uitspreekt vanuit de vervreemding en de grote verte, waar een held vertoeft. Niet dicht bij ons. Niet meer toegankelijk voor mijn warmte, voor mijn koestering. Hij is veel jonger dan Raoul en spreekt nu toch met het gezag van een veel oudere. Hij noemt de Koning een tyran, een schurk, hij geeft hem vreselijke namen, maar zegt het met een koele haat, schier onbewogen; hij hitst Raoul tot strijd aan, maar vertelt meteen hoe hij de strijd die zéker komt, ontgaan kan door naar elders uit te wijken, zoals tegenwoordig velen doen. Tot mijn verbazing bleken Raoul en Josephine al geruime tijd vertrouwd met die gedachten. Heel hun aandacht, evenals die van Armand, wordt daardoor in beslag genomen. Oorlog, ramp en vlucht; er is geen plaats voor liefde meer, en waar moet ik de mijne bergen? Ben je dáárvoor weergekeerd, Armand, om mij de wanhoop, de onmogelijkheid te leren ooit mijzelf te zijn, mijn dromen te beleven, te bezitten en bezeten te zijn door jou?

En dan die mannelijke kwaal, de haast! Morgen vertrekt hij alweer, gunt zich geen rust, geen tijd dat de ogen hem opengaan. Ons vrouwen is het geduld opgelegd als de deugd die schittert door haar onopvallendheid. De trage zelfmoord aanvaardend mogen wij enkel profiteren van de even kortstondige als willekeurige onderbrekingen van de mannelijke haast. Met bitterheid bedek ik het tedere, nu Armand zich bijna de gehele tijd van zijn aanwezigheid hier met Raoul heeft opgesloten. En Armands vader schijnt hem aan te moe-

digen om voort te gaan op deze gevaarlijke weg; er is geen moederlijke zorg om hem te behoeden voor alle gevaar waarin hij zich met zijn onstuimig karakter begeeft. Geen rust, maar verhoogde onrust heeft mij zijn komst gebracht, - en ik heb er zo naar verlangd...

15 Augustus

Hij is inderdaad heengegaan vandaag, even ernstig en glimlachloos als hij gekomen is. Godsdienstoorlog is het grote woord dat hij voor allen heeft uitgesproken; er was geen enkel bizonder woord voor mij bij; en was er een geweest, het zou ook hebben geklonken: godsdienstoorlog. Hij is erdoor bezeten. Zo brengt het geloof dat ik niet bezit, de strijd waar ik aan ten onder ga; in mijzelve en om mij heen. De vrouwen worden weduwen, de kinderen wezen en de maagden kwijnen weg of zij verstarren, - om de wille des geloofs, dat strijd voor mannen, jong en oud, betekent. En dit zou Gods diep bedoelen met de mensheid zijn? Gods wijsheid en Gods voorbeschikking? Als de keus toch op het kwaad valt, laat het dan tenminste kwaad zijn dat benevelt van genot en in vervoering ongeëvenaarde vreugde schenkt. Niet dit! Niet zulk een onverschillig of verbeten afscheid, en een pantser, wit, metalig, waar mijn handen raken om te strelen.

Nu is hij voorgoed gegaan; ik weet het aan de leegte, groot en onbewogen, die verschrikkelijker nog is dan wanhoop. Aan zijn stalen, grijze blik die zich, heel

even maar, recht in de mijne boorde; een verstandhouding misschien, maar zó kortstondig, dat zij hoop noch warmte gaf. Toen ging hij, waan van zoveel dromen en verlangen, zoveel nutteloos doorwachte uren, zoveel dwaas verspilde maagdenjaren. En nu zal het weldra oorlog zijn, verwoesting en tumult, ook hier op deze plaats, waar strijd tot dusver slechts onmerkbaar in ons binnenste bedrongen bleef, en buiten nog de zomer straalde, zoals hij ook nu nog straalt.

16 Augustus

Ondenkbaar dat wij deze plaats zouden moeten verlaten, waar elke steen en elke plant aan hem herinnert, en de dingen die hij aangeraakt heeft, nòg de tedere schaduwen van zijn gestalte dragen. Het is kleinmoedig van Raoul, te vrezen voor zijn veiligheid. Ik wil niet weg, ik wil niet elders herbeginnen. Josephine bazelt, bazelt van de toekomst, van de grote dingen die nog mogelijk zijn. Zij wil Raoul beveiligen, dat is alles. En Armand mag ondergaan aan zijn verbeten vechtlust, -strijd voor vrijheid die een ander zich door vlucht verwerft. Maar wij, de ongehuwden met nog vormeloze toekomst, moeten willoos blijven, gaan waarheen de gevers van het genadebrood der wezen ons straks voeren, als een last te meer voor hen. Een akelig einde heeft het sprookje van Raoul genomen, die ik niets verwijten kan. Want ieder handelt zoals hem de wil Gods door zijn eigen wil aangeeft. Maar de gerechte groeit gelijk

een palm, verworteld op de plaats waar hij geplant werd, strijdt noch vlucht. Gelijk een palm, staat er toch geschreven!

17 Augustus

O woestenij, waarin toch nog de rode bloem zou kunnen bloeien van mijn liefde. Ik zou hem kunnen volgen zoals eens de Maagd van Orléans de Koning. Maar de tijden zijn tezeer veranderd, en het vuur waarin zij jaren later omkwam, zou mij al de eerste dag verzengen. Koningin van Spanje, jij waanzinnige Johanna, wees mijn afschrikwekkend voorbeeld!

21 Augustus

Raoul en Josephine praten veel de laatste dagen; veel te veel. Zij zoeken naar een uitweg, een besluit: het onheil af te wachten of te vluchten. Om zichzelf te horen, in de hoop op nieuwe, klare argumenten spreken ze Cécile en mij toe. Uit een meisjesmond verwachten zij de stem te horen der Voorzienigheid, en merken niet hoe zij haar kwellen. Want Cécile's dromen steunen alle op het ongestoorde heden; iets zo onzekers als de toekomst laat geen andere dan boze dromen toe. En uit mijn mond kan nooit een eerlijk oordeel komen, nu ik genoodzaakt ben hun mijn ware beweegredenen te verzwijgen. Alléén zal ik tot een besluit moeten komen: mij te onderwerpen aan hun algemene beslissingen, of afzonderlijk mijn weg te gaan, met alle gevaren en moeilijkheden daaraan verbonden. Te kiezen tussen

de weg van de minste weerstand of een zo onzekere, dat elke volgende stap in de afgrond kan voeren. Veel meer dan ik zelf wist, ben ik hun mede-gevangene in de geborgenheid van onze welstand, hier op Morhang, en van onze familie. Raoul liet ons gezamenlijk bidden om uitkomst, maar in mijn oren klonken zijn woorden zonder zin en als een blasfemie aan Hem van wie gezegd is, dat Hij hart en nieren doorproeft. Hoe kan de boze anders bidden dan als blasfemie? Zijn eerlijkste gebed is zwijgen.

22 Augustus

Vandaag is plotseling Raoul vertrokken naar Parijs, om nadere inlichtingen van de Kanselier, die met zijn oom Legrelle, Armands vader, bevriend moet zijn. Hij zoekt een laatste argument om te besluiten, hij vraagt om overreding. Had ik hem vroeger misschien zelf ook moeten overreden, en is mijn zwijgen oorzaak geweest, dat ons verlangen zo ver uit-elkaar gegroeid is? Wijs is dan de wet, dat vrouwen moeten zwijgen en gelaten wachten; wijs wellicht dat door mijn zwijgen ook Armand, onwetend van de pijn die ik om hem doorsta, gegaan is. Maar als zwijgen tegenover mannen past, dan wordt de schade ruimschoots ingehaald wanneer alleen maar vrouwen bij elkaar zijn. Nauwelijks was Raoul vertrokken, of Josephine onthulde aan Cécile en mij, dat het wel onvermijdelijk zou zijn, naar elders uit te wijken. Waarheen bleef de vraag; niet wie. Ze neemt het als vanzelfsprekend aan, dat wij te-

zamen blijven. Zo vanzelfsprekend, dat ik geen woorden en geen moed kon vinden, hierover ook maar enige twijfel uit te drukken.

Voor Cécile was het enkel de vraag: hoe lang? Zij was met haar gedachten al bij de terugkeer; terwijl ik mij afvroeg en nòg blijf vragen: Wat heeft het voor nut? De oorlog in mijn binnenste, de geloofsvervolging om datgene wat in mijn diepste vezels leeft en wat ik niet verloochenen kan om de godsdienstige leer die ik belijd, de verwoesting van mijn dromen en de verspilling van mijn dorre jeugd, - die kan ik niet ontlopen. Overal waarheen ik gaan zal, neem ik deze met mij mee. Uitsluitend tot geruststelling der anderen zou ik bij hen blijven. En anders, wat verandert er in werkelijkheid? In plaats van te bloeien als een anjer in zijn hand, zal ik mij als een doelloos herfstblad met de andere losgerukte bladeren laten waaien waarheen de grote wind die opgestoken is, het wil. Daarom heb ik er ook zo luchtig overheen gesproken, alsof het weggaan mij niet deerde. En het ongemak daarvan zal ook ternauwernood tellen bij dat wat ik zo lang al doormaak en nog wie-weet hoeveel tijd zal ondergaan, ginds in de vreemde evenzeer als hier.

24 Augustus

Toch kan ik mij kwalijk vertrouwd maken met de gedachte, straks niet meer hier, niet meer in Frankrijk te zijn. Josephine en Cécile zijn bedroefd; mijn jongere zuster had een paar maal rood-beschreide ogen, mijn

oudere is bleek en zit soms met krampachtig-samengevouwen handen; nu haar man weg is, heeft ze iets van haar vastberadenheid verloren. Maar mij geeft de gedachte weg te *moeten*, willekeur en boosheid te *moeten* ontwijken, een gevoel van machteloze woede, ja van razernij. Ik wou dat ik een man was en dit uit kon leven, rechtstreeks op de vijand, met een wapen in de hand. Onwaardig is het lot dat altijd maar moet dulden, dulden, nooit de teugels grijpen kan van het steigerend paard dat ons tot daden-mens verheft, maar altijd kracht zal moeten putten uit de deemoed en de onderwerping. Daarom kan, naar het schijnt, geen ware man een ware christen zijn; de leer der zachtheid is een leer van vrouwen, passend bij ons wezen, onze aanleg, onze lotsbestemming in de wereld. Bij het gevoel en het woord, niet bij de daad of bij de droom waaruit de daad ontstaat. Eén woord van Armand, één blik maar, zou voor mij voldoende zijn om mij te laten blijven, of mij hem te doen volgen tot het eind der aarde. Maar nu zal ik gaan en hem voorgoed verhezen, misschien nooit meer weerzien, - een vergeten vluchtige ontmoeting in zijn leven, een vergeefs maar onophoudelijk verlangen in het mijne, als een ziekte die gestel en levenswil traag en hardnekkig ondermijnt, hoewel haar dodelijkheid pas na een lange tijd zal blijken.

Vergeefs houd ik mijzelve voor, dat ik dit alles mogelijk overdreven zie, en dat er kans is dat het hier slechts gaat om een kortstondig reisje, om de winter elders door te brengen en de lente af te wachten. Een dwaze

hoop als deze kan nog dienen voor Cécile; *mijn* hart weet beter. Maar het kan niet zwijgen; elke wilde slag die tot mijn keel en oren dóórbonst, hijgt naar mijn verloren liefste, naar de nooit gevondene, de onvindbare, die nu voorgoed verspeeld zal zijn, daar in de vreemde.

Ik moet iets zien te verzinnen om tóch te kunnen blijven. Het feit van mijn eenzaam wachten alleen al, zal hem alles zeggen. Als er werkelijk strijd komt, zullen onze wegen elkander stellig weer kruisen. En ik zal zo lang mogelijk Morhang voor Raoul kunnen beheren tijdens zijn afwezigheid. Als ik er eerst maar in slaag, Josephine ervan te overtuigen, dat ik beter kan achterblijven. Zij zal er echter niet in toestemmen, en ik weet ook niet hoe erover te beginnen. Zij voelt zich nog veel te zeer verantwoordelijk voor mij, evenals voor Cécile, alsof ook ik nog een kind ben.

27 Augustus

Met Josephine was er niets te beginnen, mijn aarzelende pogingen hebben dadelijk gefaald, zoals ik al vreesde. En nu Raoul terug is met zoveel ontstellend nieuws waaruit hij zijn zekerheid put, is mijn laatste kans verkeken. Adieu Morhang, adieu zoet Frankrijk, adieu mijn dromen! Vergeefs houd ik mijzelve voor, dat de toekomst nog menige schone verrassing voor ons kan hebben weggelegd, en dat het niet enkel ongeluk is, dat steeds dezelfde mensen treft; vergeefs tracht ik mij wijs te maken, dat het leven tot dusver ook veel moois en

goeds aan mij gebracht heeft, ondanks alle ongeluk; vergeefs probeer ik mijn hart weer rustiger, weer kalm te laten kloppen. Ik weet beter; in mij dreint een stem die beter weet en weinig goeds voorspelt. Veraf en verschraald klinkt zijn geluid, huiveringwekkend als de herinnering aan de Bretonse liedjes die mijn moeder zong, - het enige wat ik mij nog van haar herinner.

Er zweeft angst en onrust om die verbleekte, volkomen onwerkelijk geworden herinneringen; angst en onrust die heel onze onzekere jeugd begeleid heeft. In Morhang leken ze jarenlang ingesluimerd, maar de gebeurtenissen van de laatste tijd en vooral de verhalen van Raoul over de toestand in Parijs hebben al deze oude spoken weer opgeroepen. Ditmaal niet voor mij alleen, maar voor allen om mij heen, wat ze slechts te verschrikkelijker doet zijn en onontkoombaar van werkelijkheid maakt. Armand heeft juist voorspeld; de herroeping van het edict dat ons vrijheid van godsdienst en geweten gaf, kan elke dag komen. Willen wij de gevolgen daarvan ontlopen, dan zal er snel gehandeld moeten worden. Maar zal Raoul ooit kunnen, zullen wij vrouwen daartoe in staat zijn? En - dit is het belangrijke - moet ik mijzelf tot mede-slachtoffer maken van een geloof dat ik niet bezit? Het saamhorigheidsgevoel gaat ver, de traditie der Esternay's wellicht nog verder. Maar dan tot welk een prijs... Ofschoon Armand geen prijs is... noch Raoul, op andere wijze dan. Wij worden gedreven door het noodlot, en praten, praten inmiddels.

28 Augustus

Binnen de week vertrekken wij. Naar het Noorden, naar Holland. Het is nu besloten. Raoul heeft zijn volle oude energie terug. Ik kan slechts gehoorzamen, hij laat geen tussenwegen meer over. Adieu dan, adieu alles... Niet gauw zal ik weer zo rustig als in deze kamer kunnen zitten schrijven, met al mijn kleine souvenirs om mij heen, die op de wenk van mijn gedachte als schaapjes komen aangetrippeld. Ik zou de rekening moeten opmaken van onze vijf jaren hier; maar het is misschien nog te vroeg daarvoor. Achteraf lijkt er toch nog zoveel geluk geweest; geluk dat ik niet beseft heb toen het er was, en dat ik pas begin te ontdekken nu ik het onherroepelijk verhes. De zekerheid van de dag van morgen; de regelmatige terugkeer der seizoenen, elk met zijn eigen vernieuwing en verrassing; het wijde landschap van Morhang, met zijn glooiende akkers en groene hellingen, met de donkere bossen tegen de horizon en de wolkenstapels daarboven. De tuin en het slotplein met de rode beuk... zal ik dit alles moeten verlaten, niet triomfant, aan de arm van een bruidegom gelijk ik zo menigmaal droomde, maar als een dief in de nacht, duisternis en onzekerheden tegemoet?

En dan trachtte Raoul ons nog te troosten: ‘Wie onzer laat iets achter in dit barre land?’ Hij neemt al het zijne mee, - Josephine en ons; van de rest heeft hij al afstand gedaan, de wereld hier is hem al woest en ledig geworden. Zo zijn mannen met hun eigenaardige, roekeloze

moed. En hij begrijpt niet, dat onze afhankelijkheid het verlies van elke zekerheid des te rampzaliger maakt. Maar als het dan toch gebeuren moet, laat de slag ineens en snel ons treffen; het uitstel is even erg als de scheiding zelf, zoals de doodsstrijd het ergste schijnt van het sterven.

30 Augustus

De koffers zijn gepakt, met niet meer dan het allernodigste. Toch is er al chaos en ontreddering om ons heen ontstaan, lijken de zalen leger dan ooit, de gangen verlaten en zelfs de velden ontvolkt. Soms is het alsof Armand zou kunnen komen binnenstappen, alsof ik hem ieder ogenblik tegen het lijf zou kunnen lopen in het halfdonker van een der corridors. Maar hij komt niet meer, en op zijn best is het een schuwe dienaar. Het werkvolk is opgeschrikt en zal ook vluchten. Wat er van Morhang terecht moet komen als oom Legrelle of Armand het ook niet meer beheren kunnen, - mijn hart staat erbij stil. Maar ik wil niet langer denken, nu nog enkel handelen. Verstandig zijn, heel redelijk en gelaten, zoals dit een vluchtelinge past. Adieu. Ik wil niet huilen. Neen. Ik. Wil. Niet. Ik wil hopen, dapper zijn. En mocht het nodig zijn, vergeten.

31 Augustus

Snel de laatste woorden die ik hier nog schrijven kan, en dan dit boekje weggeborgen, dat ik niet vernietigen kan noch achterlaten. Duizend dingen zou ik hier nog

willen zeggen, en ik weet ze plotseling niet meer. Wij doen alsof wij slechts voor enkele weken weggaan. Zo is er geen afscheid nodig. Ieder gedraagt zich luchthartiger dan hij zich voelt. De vijand mag niet denken aan een vlucht. En bovendien, een vlucht is ons toch niet mogelijk voor de vijand, de enige schrikwekkende, die in ons woont en die zal meegaan, waarheen wij ons ook begeven. Elk adieu moet ik herroepen, elke traan weer opeisen als ongeschreid. Ik laat immers niets achter, daar ik alle folteringen meeneem. Tenzij, tenzij... Het is niet uitgesloten dat wij onderweg Armand ontmoeten, dat er nog een wending komt in alles, dat er wonderen gebeuren. Al heeft niemand iets gezegd of zelfs maar aangeduid, dat deze hoop kan wettigen. Het echte hopen is verwachten tegen beter weten in, en eer ik deze laatste heul vaarwel zeg, zal alles mij moeten zijn ontvallen, zelfs dit hunkerende lichaam en de hel in mijn hart.

Er is hoefgetrappel buiten en het geratel van raderen over het slotplein. Het uur van heengaan is geslagen. Ik zeg geen vaarwel. Nimmer, nimmermeer wil ik iets vaarwel zeggen. Laat van mij losgebroken worden wat het noodlot wil, met of zonder tegenweer zal ik gaan waarheen ik gevoerd word door datgene wat sterker is dan ik. Ik geef mij over aan u, onbekende bestemming die ik in mij draag. - In uw handen beveel ik mijn geest... en mijn lichaam.

II

Dorp in Vlaanderen, 8 September 1685

Ruim een week zijn wij nu al onderweg, en nog hebben wij onze voorlopige bestemming niet bereikt. Het zal nog een aantal dagen duren voor wij er zijn, doch Frankrijk ligt al ver genoeg achter ons, om te veroorloven dat wij hier veilig een dag of wat uitrusten van onze vermoeienissen. Terwijl Raoul met mijn beide zusters een wandeling is gaan maken door het liefelijk witgekalkte dorp in welks midden wij onze intrek hebben genomen, benut ik gauw even de kans van dit eerste alleen-zijn sinds dagen, om enkele reisherinneringen op te schrijven. Hoe nodig blijkt dat, en hoe nuttig is het geweest dat ik het in het verleden ben begonnen te doen! Want hoe snel vervaagt en verandert alles door de afstand, meer nog dan door de tijd! Al wat ik mij van Morhang nog zo precies, tot in ieder onderdeeltje kon voorstellen, is nu al, na nauwelijks een week, schaduwachtig en ondefinieerbaar geworden, wanneer ik het mij tracht voor te stellen. Ik weet alleen, dat het er is in al zijn exactheid, ik voel het, maar ik zie het niet meer; het is als opgelost in de ruimte.

Ook met de mensen die ik niet meer om mij heen heb, is dat het geval, zelfs met Armand. Is het dan een wonder, dat wij van onze kinderjaren weinig méér afweten dan van een oud en half-vergeten sprookje? Het is er geweest, dat is alles wat wij er werkelijk van onthou-

den. Zou het bij anderen ook zo zijn als bij mij: dat alles wat ik achter mij laat, ook aanstonds verwelkt, zijn levendige kleuren verliest en verbleekt in mijn herinnering, die als het ware alleen de nerven der dingen en het skelet der personen vermag te bewaren, maar nooit iets van hun frisse, bloeiende werkelijkheid? Het zou een vorm van trouweloosheid kunnen schijnen, een te-zeer reikhalzen naar de toekomst, een al te tuk zijn op het nieuwe. Terwijl ik toch, in de grond van mijn hart, elke verandering vrees. Mijn dromen zijn immers geen toekomstdromen, maar een tegenwoordigheid, een overwinning op de tijd, boven de tijd uit. Er zijn ook geen plotselinge veranderingen. Deze reis bracht ze evenmin. Alles ging zo geleidelijk: de golving van het land, die bewogener werd, totdat wij ons temidden van het heuvellandschap bevonden. De dorpen en stadjes die met enkele huizen eerst, en daarna met hun gehele volte ons opnamen, en die wij weer verlieten, eerst nog begeleid door straten met enkele huizen en hoeven aan weerskanten, minder en minder in aantal allengs, totdat wij ons weer in de volkomen openheid buiten bevonden. De heuvels die hoe langer hoe dieper wegzonken en verebden, totdat ongemerkt haast het vlakke land er was, met zijn verre einders, zijn kleine groepjes bomen en zijn fijne torenspits, die slechts een doel bleef zolang ze nog niet bereikt was. En telkens werd in tegenwoordigheid van het nieuwe, dat wat er geweest was opgerold, zoals een gobelin dat onherkenbaar op zolder ligt opgeborgen. Je weet dat

het er is, maar je weet niet meer wat het voorstelt, voordat het weer ligt uitgerold, en in zijn gehele oppervlak tegenwoordig is.

Hoe vermoeiend het voorttrekken in onze hotsende reiswagen ook mag zijn, het geeft mij gelegenheid tot heel wat bespiegelingen. De meeste tijd brengen wij zwijgend door, want het geratel en geschok maakt elk gesprek moeilijk. Raoul en Josephine zijn de enigen die weleens elkander iets toefluisteren, onverstaanbaar voor Cécile en mij, aan hun overzijde. Maar zijn zorgzaamheid voor ons allen is ontroerend, en hij is werkelijk een toonbeeld van moed en zelfbeheersing. Er komt geen klacht over zijn lippen, slechts bemoediging en hoopvolle uitspraken waaraan hij zelf nauwelijks zal kunnen geloven.

Desondanks houdt een stille treurigheid ons alle vier voortdurend gevangen, ook al doe ik zelf nog zo mijn best er niets van te laten merken. Hopeloos en ongedurig was ik op Morhang; dat heeft echter onderweg van lieverlede plaats gemaakt voor een droefgeestigheid, die als het ware mijn binnenste naar alle kanten openlegt. Bij het vertrek is het al dadelijk begonnen. Toen ik instapte op het slotplein, was alles om mij heen reeds onduidelijk, door het floers van tranen in mijn ogen, die ik slechts moeilijk kon weerhouden te vloeien. Ik heb niet omgekeken, niet één keer, uit vrees dat mijn kracht zou breken.

En nu zijn wij al tot hier aangeland. Terwijl reizen en leven samenvallen, zie je door het eerste beter dan an-

ders hoe weinig van het tweede overblijft. Wegen openen zich, die je - nauwelijks heeft men zich daarop begeven - weer achter je laat, om er wellicht nimmermeer op terug te keren. Maar telkens neem je iets mee van hun schaduw, en de reislast wordt steeds zwaarder. Het is niet waar, dat je in het leven iets achterlaat; je vernietigt het, of liever, het wordt in je vernietigd. Juist daarom moet afscheid-nemen, weggaan, erger zijn voor vrouwen dan voor mannen. In de vrouw, geschapen om het leven voort te brengen, het te koesteren en op te kweken, gaat het immers dan te gronde, schaduwachtig, maar diep in het merg verwordend. Niet aan de oppervlakte, zoals blijkbaar bij de man, die andere diepten heeft, alleen toegankelijk voor het geweld, omdat hij veel massiever is. Kijk naar Raoul...

Hoe durf ik overigens iets vast te stellen over mannen. Ik ken ze niet. Nog niet. De enkelen die ik heb ontmoet, vertroebelden mijn denken meer dan dat ze mij iets openbaarden van hun hard geheim. Ik werd alleen heel week in hun nabijheid, - en zelfs nu, bij de gedachte eraan.

Hier in dit plaatsje waar ik niemand ken, alleen de herbergier mij, dan nog bijna onverstaanbaar, aansprak, hier zelfs wordt het ingesluimerde verlangen plotseling weer wakker, dadelijk gewekt zodra de stap van mijn gedachten het nabijkomt. Weg, veel verder weg zal ik nog moeten vluchten, eer ook dat een schaduw is geworden en vernietigd in mijn binnenste. Of kan ik

iemand uit het bleek verleden, een die naamloos is geworden door het weggaan, ooit opnieuw tot leven wekken, ooit weer tot mij brengen door verlangend denken? Zóveel als ik al verlangd heb en gedacht... met enkel dit tot resultaat: dat ik hier in een vreemde herbergkamer zit, geheel alleen, en slechts het kloppen van mijn hart hoor, en een paar geluiden buiten, die mij onbekend zijn, anders niets, volstrekt niets om mij heen...

In wezenloos gestaar heb ik zelfs *dit* besef verloren -hoe lang weet ik niet - een uur of een minuut? De tijd waait als het stof onder de reiskar op, achter ons weg, verwaast naar nevelige verten. Niemand weet waar al dat stof blijft, dat de wegen overdekt en opwaait in het voorbijgaan; zo weet ook geen sterveling waar de tijd blijft, die verwaait achter ons aan, bij iedere stap op onze weg. Maar weggesoesd, zal ik opeens weer wakker schrikken en ontdekken dat ik oud geworden ben, - een oude vrouw aan wie het leven is voorbijgewaasd, één dag die samenviel met vele jaren. En dat ogenblik zal mijn vertwijfeling volkomen zijn.

Ik vraag mij af, waarom ik eigenlijk dit alles opschrijf. Om iets van hetgeen voorbijvaart vast te grijpen? Dat wat in mij sterft nog even levendig te houden? Het zal nutteloos zijn, als zoveel. Een tijdpassering dus, waarvan...

Daar zijn de anderen terug! Ik moet eindigen.

Amsterdam, 29 September

Drukke dagen zijn het geweest, aleer wij ons hier goed konden installeren in dit propere straatje dat zich spiegelt in een gracht, alsof het zelf nog niet onwerkelijk genoeg is; in dit smalle huisje dat zich houdt verscholen voor het laatste sprankje zon, hoewel die in dit land maar zelden schijnt te stralen. Het is iets van een poppenspel waarin wij zijn terechtgekomen, een milde maar droefgeestige marionettenvertoning in halflicht en vol spiegelbeelden. Opgeborgen en beveiligd zijn wij achteraf, maar ook ingekapseld, als een rups in zijn cocon.

Toch is Amsterdam een drukke stad, de drukste die ik ooit bezocht. Hoewel Raoul zegt, dat Parijs veel drukker is. Maar hier is er geen koning en geen hof. Het is een stad van kooplieden, van vele schuiten in de grachten en een brede haven vol met masten, raas en touwwerk. En er is veel vrijheid; vrijheid van belijdenis vóór alles; vrijheid van verkeer met ieder die ge wilt, van al de burgers die hier deftig in het zwart gaan en de Here vrezen om zijn macht over hun beurs, en Hem beminnen om zijn gunst die deze en hun pakhuis welgevuld laat.

Ik wil niets onvriendelijks van hen zeggen; hun gastvrijheid heeft ons hier de kans gegeven te bestaan en mee te delen in hun vrijheid. Van hun imposante vrouwen en hun welgedane dochters hebben wij genoeg, zij het kortstondige vriendelijkheid ondervonden, alsof

zij ons weliswaar goed wilden doen, maar bevreesd waren zich op de een of andere wijze met ons, vluchtelingen, te compromitteren. Het is niet gemakkelijk deze Hollanders te begrijpen, gesloten en ietwat boers als ze zijn. Maar tenslotte heb ik er ook nog geen tijd voor gehad het te trachten.

Josephine en zelfs Cécile hebben zich flink geweerd terwijl wij, nog in een logement ondergebracht, de inrichting van dit huisje voorbereidden. Maar de meeste aankopen heb *ik* moeten doen, evenals het geven van aanwijzingen aan het werkvolk, daar Raoul veel onderweg was om te spreken met de patriciërs - bijna allen burgers - die hier de machthebbers zijn en, naar hij vertelde, zich minstens even trots tonen als waren zij graven en baronnen geweest en hadden hun voorvaderen de kruistochten aangevoerd. Het was wel komisch in de beginne, om mij verstaanbaar te maken; de voornaamste woorden vangt men echter spoedig op en onthoudt ze. Het moeilijkste is, ze na te zeggen met hun zonderlinge klanken, diep weggeslikt tot ergens achter in de keel. Maar het gaat nu al heel aardig, tot groot vermaak van mijn zusters en Raoul.

Tenslotte is alles meegevallen, en ieder doet zijn best er de vrolijkheid in te houden, daar het niet alleen volslagen nutteloos is te kniezen, maar bovendien de opgewekte liever en lichter geholpen wordt dan de druiloor. Het is vreemd genoeg, maar waar; gelijk goed te zien valt bij andere vluchtelingen die men in deze stad ontmoet, en die het soms zwaar te verantwoorden heb-

ben. Raoul echter bereikt met zijn rustige vriendelijkheid veel. Het is alsof de tegenspoed hem sterker, de nood hem vastberadener gemaakt heeft. Zijn aandacht is niet meer zo uitsluitend op Josephine gericht als eerst. Ik heb gemerkt dat vooral de vrees dat háár iets zou overkomen, hem ertoe gedreven heeft bijtijds ons opgejaagde vaderland te verlaten. Maar nu die vrees geweken is, ademt hij op, en laat hij menigmaal ons vrouwen aan ons lot over, om met de rijke kooplieden en notabelen zijn zaken af te doen. Soms is hij zelfs des avonds laat afwezig. Zijn besprekingen schijnen niet altijd even prettig te verlopen, maar hij vertelt er weinig van en wordt er ook niet door terneergedrukt. Het is alsof hij met fantastische plannen rondloopt, te roekeloos om er uiting aan te geven, en toch zo aangenaam om aan te denken, dat hij ze niet meer van zich af kan zetten.

Niettemin zou ik niets liever willen, dan na al het trekken en de onrust van de laatste tijd, hier heel lang blijven in dit stille buurtje. Om te kunnen denken en weer tot mijzelf te komen; dat is: niet meer tot mijn oude zelf dat achterbleef en wellicht stierf, maar tot het nieuwe dat ontstaan moet uit de noodzaak der veranderde omstandigheden. Velen zie ik hier nu om mij heen- oudere mannen, jongere- maar ze raken, noch ontroeren mij. Vreemdelinge ben ik voor hen, en het is een zegen mij hier vreemd te weten. Alles zal aan mij voorbijgaan, en in dit eerst recht alleen-zijn [want ook de andere huisgenoten sluiten zich hier veel meer af]

zal ik de lijdzaamheid, het evenwicht en de berusting kunnen vinden, die mijn losgerukte hart behoeft.

Dit land is als een voorportaal waarin de ziel wacht op haar zaligheid of haar verdoeming. Of dit wachten zelf haar straf of uitstel van de eigenlijke straf is, weet zij niet. Dit is het wankele van de ballingschap, het lelijke ervan; daarom is feitelijk dit Holland ook een lelijk land; een land van overgang. O zeker, op de reis hierheen ben ik niet blind geweest voor de tevreden dromerigheid van al die vlakke, grijze weiden; van het blinkend-stille water overal; de grootse stuwing der rivieren die wij over trokken en het popperig-speelse van de vele dorpen en gehuchten die wij tegenkwamen. Maar het platte hier deelt zich aan alles mee; het is te onbewogen, evenals de mens die in dit landschap woont. Om iets te ervaren van de grote hartstocht, van de kracht die levens heen en weer sleurt en de harten kan doen bersten van begeerte naar wat onbereikbaar blijft, moet men zijn blikken hoger richten dan de verre einders hier. Daarvoor moet men het lage land verlaten met zijn aandacht en de lucht bezien, die steeds gejaagd is, vol met hoge buitelende wolkenstapels die gigantische gevechten leveren met het zonlicht, wild elkander achtervolgen, tuimelen en tot mist vergaan. Daar, buiten het bereik van mensen, is het enige dat groots is en dramatisch in dit zelfgenoegzame, benepen Holland. Dit mijzelve te bekennen - en mijzelf alléén - is geen ondankbaarheid. Het is nodig dat er in de wereld zulke landen zijn en zulke mensen. Overal heerst werveling,

tenzij te midden van de danskring, in het middelpunt. En hier, waar rijkdom, welvaart, vrijheid zijn, bevindt men zich in zulk een middelpunt. Ik ben er eerlijk dankbaar voor, te mogen wachten... waarop weet ik zelf niet... en geduld te leren. Zonder ongerustheid leren morsen met de tijd, mijn dagen uit te strooien zoals men de nutteloze mussen en de meeuwen voedert, - zo-maar...

Tevergeefs heb ik Raoul vanochtend voorgesteld voor mij te zoeken naar wat arbeid waarmee ik de kost verdienen kan en hem een weinig van zijn zorg verlichten. Op een zonderlinge wijze keek hij mij scherp-onderzoekend aan, alsof hij, opgeschrikt uit zijn verstrooidheid, mij herkende op een plaats waar hij mij niet verwachtte. ‘Het is niet nodig, zusje,’ zei hij, ‘geve God dat het in alle eeuwigheid niet nodig mag zijn.’ Het ‘amen’ dat ik hierop had behoren te zeggen, bleef mij echter steken in mijn keel, want mijn vertrouwen gaat niet verder dan het uur waarin ik leef. En zelfs dat is nog teveel. Maar dit zal Raoul nooit kunnen begrijpen, en wat zou het hem een verdriet doen indien hij het begreep. Toch ware een kleine zekerheid voor hem en ons allen beter dan een grote hoop op zoveel dat onzeker is.

Ik heb getracht te ontdekken wat de oorzaak kan zijn, dat ik mij bij dit alles tamelijk rustig voel, rustiger althans dan voorheen. Ik geloof een verklaring gevonden te hebben. Mijn verlorenheid, de overtuiging die ik draag, niet opgewassen te zijn tegen de stormen van

mijn binnenste, niet in staat te zijn te beantwoorden aan de idealen die mij zijn opgelegd, verdoemd en veroordeeld te wezen, dat alles past kwalijk bij een leven van dagelijkse verzekerdheid en van geborgen-zijn, zoals ik dat in een schijn-geluk, met het uiterlijk van tevredenheid leidde op Morhang. Het schiep een voortdurend conflict tussen mijn inwendig en uitwendig bestaan. Nu is de onzekerheid verstoffelijkt, mijn twijfels zijn tastbaar geworden in het heen-en-weer-geslingerd-worden door de wereld. En zij gelden in die vorm ook voor anderen, voor degenen die mij het naast staan. Ik ben in mijn natuurlijk element terechtgekomen, hoe wreed dit ook mag klinken, en nu heb ik er geen behoefte meer aan om conflicten teweeg te brengen ten einde mijn innerlijk uit te leven. Deze verklaring is misschien gezocht, maar ik weet geen betere, en eigenlijk ligt ze toch ook weer voor de hand. Er moeten disharmonieën zijn, die onderling toch weer harmoniëren, zoals het gekras van een bizondere kraai niet meer opvalt in een koor van kraaien.

Zo praat opdringerig-luid mijn weten met een schijn van redelijkheid. Maar haast onhoorbaar fluistert tussen al die woorden in mijn beter-weten: dat de schaduw van mijn leven niet geweken is, maar meegebracht, en meegenomen wordt waarheen ik ooit zal gaan. Dat er een wonder moet geschieden dat de wanhoop wegneemt en mij werkelijk bevrijdt van mijn verdoeming. Tijdelijk misschien, in de vergetelheid van jarenlang geluk, een vorm van waanzin, of mis-

schien in dieper inzicht. Hoe zich mijn verstand ook weert, het weggestopt geloof dat er een wonderdoener komen zal, neen, een verlosser uit dit starre voorgeborchte van de hel, blijft mij hardnekkig prikkelen. Er stroomt haastige onrust onder dit bedrieglijk-rustige oppervlak.

17 October

Weinig kom ik er toe iets op te tekenen. Het is niet eenvoudig in dit kleine huis de afzondering te vinden, die ik behoef om moeizaam een voor een de dingen op te schrijven die mij bezighouden, of zelfs mijn gedachten te verzamelen en na te gaan wat wel of niet belangrijk is. Ofschoon zich weinig afwisseling voordoet in dit nieuw bestaan, gaan toch de dagen snel en zonder de bevrediging van enig resultaat voorbij.

Verloren tijd... Het is al kil, de winter kondigt zich met vlagen aan, een stad als deze kent geen gouden, luisterrijke herfst. Mocht die al ergens buiten op het land bestaan, ze dringt niet door tot hier. De bomen aan de grachten waaien kaal, de mensen hullen zich in dikkere kleren, dat is al.

De winter is er plotseling, kil, somber, zonder felheid, maar wel gemelijk. En uiterlijk wordt alles nog veel doodser, binnenshuis vooral, waar weinig licht is.

Toch ben ik niet, zomin als Josephine of Cécile, geneigd tot klagen. Zij schijnen zich te schikken, net als ik; en stiller nog dan vroeger gaan wij drieën onze gang. De ongedurige is Raoul, die gretig, zoals iemand

die zichzelf wil kwellen, speurt naar nieuws uit Frankrijk, een bericht over Morhang. Hij spreekt er even weinig over als wij vrouwen, maar aan alles is te merken, hoe zijn hart nog daaraan hangt, hoe moeilijk hij, die schijnbaar lichter kon besluiten te vertrekken dan wij vrouwen, het verleden kan vergeten en het heden met zijn wisselvalligheid aanvaarden. Onrust drijft hem uit het woonvertrek, het huis uit en de straten op. Hij zwerft, hij legt bezoeken af, waarvan hij een verward verslag uitbrengt, zodat ze mij vrij zinneloos lijken. Hij probeert, als tegen beter weten in, de koopmansaard der Hollanders, hun ondernemingslust en zelfgenoegzaamheid te bewonderen door die overleg en durf en vrijheidszin te noemen. En hij tracht zich voor te praten, dat hij hier zijn weg wel vindt en aan niets anders denkt dan ook een burger in dit land van burgerdom te zijn. Maar hoe gemakkelijk is hij te doorzien, de arme!

Vreemd is, dat wanneer *ik* aan Morhang terugdenk, het noch mensen zijn, noch dingen die mij bezighouden. Mijn verbeelding ziet vooral de paarden, mijn vertrouwde, sprakeloze vrienden die mij op zo menige tocht hun snelheid gaven en hun kracht. Ik mis ze hier, waar weinigen een rijpaard houden en men - gemakzuchtig als de burger is - een goed paard voor de koets spant. Als er ooit voor ons een tijd van weelde aanbreekt, zal een paard datgene zijn wat ik voor mijzelf vraag als eerste luxe of als bruidsgeschenk. [Ga ik ook nu al burgerlijk, net als de burgers, denken aan een

bruidsgeschenk? Ik schaam mij, maar het staat er en ik haal niets door...]

De paarden van Morhang herinneren mij aan de herfst die daar moet zijn; de merel in de rode beuk; de gouden ochtend. Weg, weg, droevige visioenen, weg! Wij brabbelen een nieuwe taal met dwaze schraapgeluiden; soms kust ons een slechtgeknipte koopman nog de vingertoppen, maar de meeste zijn zeer lomp, en toch, wij blijven vriendelijk en glimlachen minzaam, gelijk het vreemdelingen past. Kon ik maar zijn zoals Cécile, die niets van deze dingen schijnt te merken, voortleeft in haar dromerijen, hier zo goed als ginds; die zich niet ergert noch verbaast om wat dan ook, een kind door niets of niemand uit haar meisjeswereld weg-gelokt. Of kon ik zelfs zijn als Josephine, die zich uitleeft in het huis, hier schikt en reddert tot het net zo glimt als al de andere binnenhuizen die men zoal te zien krijgt. Zo is haar manier zich aan te passen en Raoul geen enkele nieuwe grond tot ontevredenheid te geven, als hij moe en menigmaal balorig thuiskomt van zijn wandeltochten. Zelden staat hij toe, dat zij of ik hem vergezelt. Alleen des Zondags, als wij samen naar de kleine Waalse kerk gaan, die staat in een besloten hofje midden in de stad, keert weer iets van zijn oude trots terug in zijn manier van gaan en kijken, valt de druk die hem onrustig maakt, een dag lang van hem af, - alsof hij weer een korte voorraad aan vertrouwen uit de Psalmen en de teksten put.

De vreugde die ik hierom graag zou willen voelen,

wordt mij echter op die dag juist door mijn eigen stemmingen vergald. Ik lees bijbelwoorden zoals deze van Jeremia: ‘Ik zal uw vermogen en uw schatten tot een roof geven, zonder prijs; en dat om al uw zonden, en in al uw landpalen. Ik zal u overvoeren met uw vijanden, in een land dat gij niet kent; want een vuur is aangestoken in mijn toorn, het zal over u branden.’ Hoe kan ik met zulk een vloek nog in mijn oren en daarna in mijn gedachten, een vloek die zo volkomen op onze toestand slaat, bemoedigd en vertrouwensvol de kerkdienst verlaten? Het is een dwaze farce, eerst jezelve te doordringen van de wraakzucht Gods, en daarna zijn erbarming af te smeken en te hopen op zijn goedheid, die van eeuwigheid af slechts voor enkelen bestemd is. Soms voel ik de neiging om te midden van de kerkdienst schreeuwend op te staan en uit te krijsen: ‘Wie van u rechtvaardig is, hij blijve zitten; maar wie zoals ik, weet van zijn verdoeming, laat hij opstaan om in dronkenschap en wellust snel nog te genieten van de korte spanne tijds die ons hier rest!’ Natuurlijk ben ik veel te laf en te bedeesd, veel te schijnheilig ook, om dit te doen. Maar met het onderdrukken van mijn neiging voel ik, hoe zich walging van mij meester maakt, een afkeer van de dwaasheid en de schijnvertoning die zo'n kerkdienst met zijn holle woorden, zijn gedwee gezang, zijn vrome ingebeeldheid is. Alleen wie net als ik verdorven is in merg en been zal dit met mij kunnen meevoelen.

Het spijt mij voor Raoul en voor alle anderen, maar

deze Zondagse kerkgang is een tortuur geworden, en ik wilde dat ik wist hoe mij eraan te onttrekken. Sterker dan tevoren houdt Josephine echter vast aan onze huiselijke gewoonten.

19 October

Wat kan het hier stormachtig zijn, zo midden in de herfst. De wind jaagt alle bomen kaal, de daken kreunen en aan het dichtst gesloten huis komt nog de storm met klagen en met huilen rukken. Vreemde knoken kloppen overal. Het is een vreselijke nacht geweest, waarin een angstdroom die ik mij niet meer kan herinneren, mij zozeer kwelde, dat ik sinds het ontwaken weer onrustig ben als vroeger, hoewel de storm wat is geluwd. Het is alsof ergens een verschrikkelijke ramp gebeurd is, te groot om nog te overzien, maar waarvan het wild besef al nader komt. Het is nog vormloos, alleen maar groot en overweldigend, maar nu al heeft het mij omvangen en ben ik bezig reddeloos daarin te vergaan. Zonder dat ik het misschien ooit ten volle zal kennen.

Het is een redeloze angst, maar die ik niet meer van mij af kan zetten. Zelfs nu, terwijl ik schrijf, beeft mijn hand. En dit kamertje is somber, somber; evenals het nu weer verstilde huis somber is, en deze stad, en heel dit lage, natte land. Zou ik nog kunnen vluchten? Waarheen? Er is niets waaraan ik houvast heb. Ik eindig; stappen komen de oude kraaktrap op.

26 October

Weinig tijd en stilte vind ik hier om nog te schrijven. De dagen zijn kort en vergen talloze kleine beredderingen. Tijdens de lange avonden zitten wij steeds bij elkaar, en dan is er geen afzondering mogelijk. Wij moeten ook zuinig zijn met het licht.

Dan is het dat mijn onrust en angst weer aangroeien, des te sterker wanneer ik de hulpeloze gezichten der anderen om mij heen zie, vooral van Raoul, die soms zo verloren kan staren in het niets, net als Cécile, -maar bij haar is het een gewoonte, onder alle omstandigheden. Soms ook prevelen zijn lippen alsof hij bidt. En ik zou ze hem kunnen benijden, deze opperste dwaasheid, wanneer ze hem werkelijk troost schonk. Maar er ligt iets zo droevigs op zijn gezicht, zelfs wanneer hij een enkele maal glimlacht, dat ik moet denken: 'Schreeuw liever, rebelleer en vloek! Het zal je veel eerder verlichting geven dan dit gelaten geprevel.' Ofschoon mijn eigen opstandigheid ook geen verlichting schenkt, - integendeel!

2 November

De ramp is daar! Nu ken ik de oorzaak van mijn angst, die een duidelijk voorgevoel geweest is van het lot dat over ons beslist werd. Er zijn berichten uit Frankrijk gekomen, nog niet van oom Legrelle, noch van Armand, maar van anderen, aan landgenoten hier, dat de Koning het edict der godsdienstvrijheid heeft herroe-

pen en dat voor ons protestanten nu de pas volkomen afgesneden is. Wij zijn misdadigers geworden, en wie vluchtte heeft geen kans meer op terugkeer. Hier komt het tenminste op neer, na de ingewikkelde uitleg van de nieuwe wetten, die Raoul ons heeft gegeven, opgewonden als hij was. Toch is het beter geweest dit hier te horen, dan nog op Morhang. Hadden wij nu nog moeten vluchten, het zou ons stellig niet meer gelukt zijn te ontkomen, want er wordt wreedaardig opgetreden en de kerkers waren al tevoren vol. Een banneling als wij, die even aanliep, noemde openlijk de Koning 'Antichrist' en prees de opstand van de Hollanders die zich al tijden lang bevrijdden van hun Roomse vorst. Hij zei: 'Het einde van de wereld nadert, nu de kinderen Gods vervolging lijden.' Maar dit is niet het einde, dit is het begin der zekerheid dat wij thans voorgoed zwervelingen zijn, wier leven voortaan slechts onzekerheid zal kennen. Al mijn twijfels zijn nu tastbaar geworden, en vreemd genoeg stelt mij dit heimelijk gerust, laat het mijn onrust verstillen. Omdat ik nu weet, waar wij aan toe zijn!

Misschien zal ik in de toekomst geen gelegenheid meer hebben iets op te schrijven - ik moet mij nu al haasten om mij weer bij de anderen te voegen! - maar het is goed dat ik dit punt van aankomst, dit dieptepunt waarin ik viel, heb vastgelegd. Later zal ik des te beter de afstanden die ik ging, kunnen meten.

6 November

Ik noemde het vallen, maar het moet zijn: neerploffen. Dat wordt gevolgd door verder rollen, nog meer de diepte in, als dat nog mogelijk was. Ik had er op voorbereid moeten zijn. Het is niet bij dit ene alarm gebleven. De verwachte brief van oom Legrelle - helaas niet van Armand - bevatte erger nog dan iemand kon vermoeden. Alsof de hele geloofsvervolging juist op ons gemunt was, - allerkrankzinnigst: op mij, die niet eens gelooft! In elke ramp schijnt iets waanzinnigs te schuilen, iets dat strijdt met alle wetten, alle regelmaat, en dat ons daarom zo schokt, zelfs al gaat het anderen aan en niet onszelf.

Morhang is door de troepen van de Koning in beslag genomen en al gedeeltelijk verwoest; de oude oom Legrelle is op het punt naar Zwitserland de wijk te nemen, - op dit ogenblik is hij er stellig al. Zo is ons heel bezit - dat van Raoul dan; ik bezat nooit iets - alleen maar wat wij meegenomen hebben. Veel te weinig, nu ons niets meer wordt gestuurd. Maar dit heeft minder te betekenen dan het verlies aan hoop, aan zin en doel om nog terug te keren. Dit is roof tot in de binnenkamers van ons hart gepleegd. En dat de Koning, de Antichrist, tot zóver reiken kan, dat is het onverdraaglijk waanzinnige van deze ramp.

Elk van ons is zo geslagen, dat geen woord, geen klacht, geen troost meer klinkt. En hier zit ik te schrijven als een dubbele dwaas, omdat toch iemand spreken moet,

omdat er toch nog ergens één protest moet zijn, omdat mijn hoofd zal barsten als ik géén geluid van klacht, geen schreeuw van pijn hoor, - en omdat ik troost behoef, al was het maar het medelijden van mijn eigen ziel. Hoe isoleert het ongeluk, en hoe vervreemdt het zelfs de lotgenoten van elkaar. Men lacht tezamen, maar men huilt alleen.

9 November

De veerkracht van Raoul is toch bewonderenswaardig. Toen wij gisteravond weer, verslagen als de laatste dagen steeds, gelijk vier weggekropen dieren zwijgend bij elkander zaten, stond hij eensklaps op en sprak iets uit, dat hem de laatste weken al voortdurend bezig had gehouden, zoals hij vertelde en wat ik zelf al had kunnen merken uit enkele toespelingen waaraan ik destijds onvoldoende aandacht schonk. [Ik ben nog altijd veel te veel met mijzelve bezig. Wat zie ik van anderen?] De eerste ogenblikken leek het mij volslagen idioot, een noodsprong van wanhoop, wat hij zei. Maar later, en vooral nu ik er over nagedacht heb, is het niet zo dwaas, - misschien zelfs het enig juiste. De verre, hete gebieden overzee, waarheen hij overweegt te trekken, sinds een van de regenten van de stad er met hem over sprak, schijnen ongekende kansen te geven aan wie er iets wil ondernemen. Een tweede Morhang te stichten in de wildernis, heel ver van allen die het nog zouden kunnen deren, zal het werkelijk mogelijk zijn? Het klinkt nog ongelooflijk.

Van lieverlede begon Raoul er met meer warmte en geestdrift over te spreken, en wat eerst nog maar een vage gedachte, een droomleek, kreeg ten slotte de vorm van een plan. Het zal nog goed overwogen moeten worden, maar wat blijft ons tenslotte anders over te doen? Wij kunnen onmogelijk Her blijven in een armoede welke de kooplieden hier veeleer aanzien voor een straf en veroordeling Gods dan voor een gevolg van deugd. Iets dergelijks moet onlangs een regent Raoul ook hebben toegevoegd, en het waren natuurlijk deze dingen vooral, die hem mismoedig maakten. Hij leefde op bij de gedachte aan een nieuw bestaan in een volkomen nieuwe wereld, en Josephine viel hem bij. Alleen al daarom moesten wij het maar beproeven; er valt toch niets meer te verliezen. Wie het ondier dat hem wil verslinden, niet kan ontvluchten, gaat het beste recht er op af; hij maakt nog een kans het te verslaan of zelf te doen vluchten uit vrees voor zijn overmoed.

12 November

Eerst als de winter voorbij is, zouden wij kunnen gaan, zegt Raoul. Want de oceaan moet zeer wild van stormen zijn om deze tijd van het jaar. Dit laat ampele gelegenheid tot beraad, en leidt misschien tot betere inzichten. Hoewel ik niet geloof aan een andere mogelijkheid.

15 November

Niemand rept meer van Morhang. Wij vermijden

zelfs angstvallig dit woord. Des te meer wordt er gesproken van de landen overzee, de wilde kust waarheen al ettelijke ballingen vertrokken zijn. Raoul heeft niet gedraald om bij verschillende autoriteiten hier nadere inlichtingen in te winnen, die over het geheel genomen bevredigend genoeg blijken. Wel is het een verre reis, en niet zonder gevaren van schipbreuk of ziekte, maar eenmaal daar aangekomen, moet men zich in een soort van paradijs bevinden, vol vreemde, kostbare planten en fraaie dieren. Het heet mogelijk te zijn, daar binnen korte tijd grote rijkdommen te verwerven, wat voor ons niet nodig is, wanneer wij er maar een redelijk bestaan kunnen vinden. Het enige wat mij nog twijfelen doet, is de vraag waarom, indien het werkelijk zulk een gezegend deel der aarde is, er niet veel meer mensen naar toe gaan. Ik weet geen antwoord op deze vraag, maar durf haar ook niet uit te spreken, om de anderen niet te ontmoedigen. Het antwoord erop komt misschien vanzelf wel.

25 November

Raoul heeft een verzoekschrift ingediend bij de stadsregenten, om in de gelegenheid gesteld te mogen worden zich te vestigen overzee en er landerijen te ontvangen om die te bebouwen. Nu blijft het afwachten tot de beslissing valt; wij hebben het niet meer in onze hand. Mijn fantasie wil telkens wegfladderen naar dat wonderlijke oord, maar ik houd haar tegen en dwing mijzelf uitsluitend aan de dingen hier te denken, uit

vrees voor teleurstelling die des te groter zal zijn, wanneer de werkelijkheid van Holland zou gaan afsteken tegen de heerlijkheden die ik mij voorstel. Opgenomen te zijn in de vrije, ongerepte natuur! Te kunnen leven bij de bronnen van het menselijk bestaan zelve, waar nog niets bedorven of bezoedeld is door mensenhanden! Ik kan mij niets beters denken voor ongelukkigen als wij, om weer tot zichzelf te komen en een zuiverder, wijzer levensvorm te vinden.

Ik weet niet of er paarden zullen zijn, maar er leven andere goede en boosaardige dieren, welke laatste men toch temmen kan en veredelen. Degenen die er heen trekken, nemen de beste planten uit onze oude wereld mee en telen ze naast de vele nuttige die daar al zijn. Het is er onophoudelijk groen, het gehele jaar door, vertelt men.Wel erg heet, maar ik houd van de zomer, van bossen waarin men zwerven kan en uitgestrektheden, met één blik niet te overzien. Holland is benepen, de vrijheid hier is die van een vesting. Ginds is ze onbegrensd...

Ook Josephine is evenals Raoul vervuld van de nieuwe mogelijkheden overzee. Haar ogen glanzen als van iemand die al vreugden kent, die nog voor anderen geheim zijn. De enige die onberoerd schijnt door de toverkracht van de gedachte aan die verte, is Cécile natuurlijk. Schuw voor alles wat verandering met zich brengt, zit ze maar te staren naar de kale bomen buiten in de grauwe winterdag, het naaiwerk op haar schoot en urenlang verzonken in een droom die, àls hij

al gestalten heeft, er een vol schimmen moet zijn. In de wildernis zal zij het minst van allen kunnen aarden. Het zou beter zijn wanneer een toverprins verscheen - degene van wie zij misschien zo voortdurend droomt - en haar bijtijds ontvoerde. Want de overgang zal zeker niet eenvoudig zijn, voor haar nog minder dan voor ons. De reis... Laatst kwam ik op een morgen langs de haven, die vol schepen lag, nog kaler dan een winterbos. IJs hield ze ingesloten en de witte watervogels [meeuwen] zwierden tevergeefs om voedsel er omheen. Het was er star en grijs en troosteloos. Een enkele schipper stond er donker bij en sloeg zijn armen op zijn schouders warm. Maar straks is daar weer drukte en vertier; zij varen uit wanneer wij weten wat ons lot zal zijn, en een van hen neemt ons dan mee. Voor het eerst bekeek ik een voor een die schepen zoals vrienden in de nood, die straks ontwaken en ons zullen helpen. Dat het antwoord spoedig moge komen, is de wens waarvan ik popel.

9 December

Trage winter, trage dagen. Maar Raoul heeft al een paar besprekingen gevoerd betreffende de zaken overzee. Het is nog niet beslist, hoewel alles toch de goede richting uit schijnt te gaan. Vandaar het ongeduld dat de onwillige tijd tot haast aanzet. Er zijn talrijke brede stromen in het land dat thans voor ons in aanmerking schijnt te komen, en aan de oevers daarvan worden de uitgestrekte landerijen aangelegd, waar men de kost-

bare voortbrengselen kweekt, die dan naar Amsterdam worden verscheept. Een der machtige kooplieden die in deze waren handelt, schijnt Raoul bij alles te willen helpen, in de verwachting van grote winsten. Hij bezocht ons eergisteren even - een zelfgenoegzaam, goedlachs man - en wist alleen maar goeds te vertellen van West-Indië, dat wel vele eilanden heeft, maar het vasteland zou verre te verkiezen zijn, omdat men daar de rivieren heeft en niet afhangt van regenval. Tenminste zo heb ik het begrepen. Hij vond het ook uitermate geschikt dat er meer vrouwen dan mannen naar toe gingen. Men heeft ze hard nodig in dat land, zei hij; want zij scheppen de orde en brengen zachte zeden. Hij was voor een Hollander zeer complimenteus, en zegde gulle hulp toe.

17 December

Advent, meent Josephine, en kijk, wij zien uit naar de geboorte van een nieuwe toekomst. Ze zegt ook, met stelligheid te weten, dat de beslissing nog vóór Kerstmis valt. En ze voegt daaraan practisch toe: ‘Het is een geluk dat wij weinig rommel bij ons hebben; nu zullen wij ook weinig behoeven in te pakken en mee te nemen.’

Of daarginds echter veel te krijgen is van wat men toch nodig heeft, wist zij evenmin als ik. ‘Zorgzame!’ spotte ze goedmoedig. ‘Je maakt je voorbarige zorgen. Wie ons tot hier behoed heeft, zal ons ook verder geleiden.’ Haar geloof verwacht wonderen, het mijne

reikt niet eens tot de werkelijkheid. Ik heb nog meer begrip voor Cécile's afschuw van de onbekende toekomst dan voor Josephines halsstarrig godsvertrouwen. Tevredenheid des harten, dankbaarheid voor het heden, deemoed en geloof in het hiernamaals zou men het eerste kunnen noemen, roekeloosheid en gemis aan erkenning van de werkelijkheid, vermetele overtuiging van eigen bevoorrecht-zijn het laatste. Alles heeft een naar het licht gekeerde zijde, die men goed zou kunnen noemen, maar ook een van het licht afgewende, meestal verborgen gehouden zijde, die niet anders dan slecht kan heten, volgens dezelfde maatstaven die aan de lichtzijde worden aangelegd. In een wereld die zo beschouwd wordt, is dus alles vol innerlijke tegenspraak, een wereld van enkel troebele zelfbegoocheling, die degene die haar niet aanvaardt tot wanhoop drijft, en daarom maar door allen aanvaard wordt. En omdat ik mij ertegen verzet, niet in openlijke opstand, maar heimelijk, in mijn erkenning van de zielige leugen om mij heen, ben ik eenzaam, is verdoemd-zijn eenzaamheid of eenzaamheid het verdoemd-zijn, - uitgeworpen te zijn in de uiterste duisternis, om het met de liefdevolle taal van de Schrift te zeggen!

Maar we moeten leven, eten, gekleed en gehuisvest zijn, bestaan, en zijn daarom bereid tot een vergelijk, tot capitulatie van uur tot uur, tot meedoen aan de leugen. Ik kan niet anders, en waar is de sterke man, de held die er wèl tegen ingaat? De Koning, de Antichrist misschien? Dan is de waarheid die hij beleeft nog veel

afschuwelijker, een nieuwe, grotere leugen... Ik kom er niet meer uit met mijn zwak verstand, maar ik wilde dat er iemand was, die eerlijk en onbevangen met mij Hierover zou kunnen spreken. Iemand... Armand. Ook hij niet. Met hem was het iets anders, en daarom is hij van mij weggegaan. Wanneer wij overzee vertrekken, zal ik hem stellig nooit, nooit meer terugzien. Hij behoort bij het dromenland Morhang, bij het zoete Frankrijk dat in nevelen is opgegaan, alsof het nooit tastbaar en alledaags bestaan heeft. De Hollandse winternevelen beginnen mijn geest te bewolken, geloof ik. Dit schrijven doet mij geen goed; ik moet mij vastklampen aan het gewone leven van iedereen, of ik verlies mijn laatste houvast. En toch kan ik het niet nalaten mijn gedachten vast te nagelen als de uilen en de vleermuizen tegen de schuurdeur van onze boeren. Zo kruisig ik mijn geest in vergeefse hoop op verlossing.

26 December

Een donkere Kerstmis is het geweest, somber en koud. Ik wil er niet meer aan denken. De feesten der ballingen zijn altijd als een sterfhuis. Het is waar dat Raoul erg zijn best gedaan heeft om ons op te vrolijken, en sinds hij meer en meer bezield raakt van wat hij ‘de grote onderneming’ noemt, is hij in staat zelfs mij bij tijd en wijle mee te slepen en te doen vergeten dat straks misschien toch alles nog in duigen valt.

Een kleine staat van vrijheid en broederschap daarginds

te kunnen stichten, is zijn droom. In een land waar het goud als stof langs de wegen en oevers gevonden wordt, en de rijkdom dus geen betekenis meer heeft, moet het mogelijk zijn om vrede en recht voortdurend te doen heersen, gelooft hij. En daaraan zullen wij gaan medewerken, leiding geven en het goede voorbeeld. Zo sterk is hij nu van dit alles vervuld, dat er een blos op zijn gezicht komt, wanneer hij ervan spreekt en zijn ogen fonkelen, - precies als in de dagen toen hij voor het eerst op de Hoeve kwam. En net zoals toen grijpt hij mij in zijn geestdrift bij de schouder, dat Josephine begint te lachen en ik een warme huivering voel. Alleen, toen dronk ik ieder woord dat van zijn lippen kwam als sterke wijn, terwijl ik nu hem medelijdend aan mijn borst zou willen drukken en hem zeggen: ‘Arm kind, hoe lang geloof je nog in zulke dromen?’ Maar wanneer hij dan, volkomen ontoegankelijk voor twijfel, voortgaat, Josephine instemt en Cécile zelfs met hem meepraat, dan geef ik mij ook maar stil gewonnen en speel mee, geloof ook even en hoop van mijn kant dat al hun hoop vervuld mag worden. Wat zou er nog van mij overblijven zonder hen? Ik ben volledig een der hunnen.

30 December

Wij gaan, wij gaan! Nu het beslist is, ben ik geestdriftig dat wij gaan. Het sneeuwt en is bitter koud, maar niemand schijnt het te voelen. Zodra het winterweer voorbij is en de schepen opnieuw kunnen uitvaren,

gaan wij. De Pensionaris zelf, een der hoogstgeplaatsten hier, heeft Raoul toegezegd, dat hij zoveel landerijen in eigendom zal krijgen, als hij maar bebouwen kan. Het is een gebied zonder grenzen. Men heeft de een of andere handelsregeling met hem getroffen, die zeer gunstig schijnt; hij zal de kostbare producten die hij daar kweekt, naar Amsterdam verzenden en op die wijze gemakkelijk in ons aller levensonderhoud voorzien. Men zal hem helpen met landarbeiders en pachters. Nu moet hij ervoor zorgen, alle benodigdheden hier in te kopen, terwijl wij alles klaarmaken, wat daarginds voor het huishouden dienen moet. Zo gaan wij het nieuwe jaar in, vol plannen en vol verwachting. Het leed, de rampen, de zwarigheden die het afgelopen jaar ons bracht, zullen blijken van nut geweest te zijn voor onze toekomst. Ik zal nu wel niet veel tijd meer hebben om aan iets anders te denken dan dááraan, en dat is heel goed zo. Het leven zou ondraaglijk zijn en steeds ondraaglijker worden, wanneer ik de ballast van het verleden overal met mij zou moeten slepen, herinneringen gelijk zakken vol dorre bladeren, zonder de minste waarde. Alleen het heden telt, en de toekomst waarvan dit heden het begin is.

Zoëven nog sprak ik met Cécile daarover, juist met haar, om nog één keer de stem te horen die tot voorzichtigheid en achterdocht maant, nu mijn eigen stem van twijfel gesmoord ligt onder zóveel geestdrift. Maar ook uit haar mond kwam geen woord van wantrouwen of weerstand. Op mijn gezegden over het grote

avontuur ging zij in alsof het iets onvermijdelijks gold, waarvan men noch groot geluk, noch onheil behoeft te verwachten, - alsof het iets was als de noodzakelijke wisseling van het seizoen. Wat ik bij haar steeds als dromerigheid en achterblijven in het onwerkelijke heb beschouwd, is misschien toch een vorm van hogere[?] nuchterheid, die onkwetsbaar maakt, omdat zij evenmin hoop kent als vrees[?]... Ik weet het niet. Zij is zo geheel anders dan ik. Mij doortrilt steeds de verwachting, soms van vreugde, als een soort van geluk, soms van verdriet, als een soort van toekomst-angst, maar altijd als iets dat koud maakt of warm. Ik kan niet lauw zijn als Cécile, niet goed als Josephine, en zeker niet gerecht en deugdzaam als Raoul. Nobel als hij. Ik ben de minste van allen en zal hun daarom dienstbaar moeten blijven.

4 Februari 1686

Ik heb geen lust en geen gelegenheid meer om te schrijven. Al mijn tijd wordt in beslag genomen door de voorbereidingen tot de oceaan-reis. Wij zullen zo-mogelijk al in Maart vertrekken, en er komen honderden kleinigheden kijken, waarvoor ik te zorgen heb. Alles wat de landbouw betreft, omdat ik daar verstand van heb, zegt Raoul. Zijn vrouw zorgt voor de huishoudelijke benodigdheden en hijzelf voor de zakelijke regelingen met de kooplieden. Cécile mag toekijken en hier en daar wat meehelpen als zij er lust toe gevoelt. Ik ontwikkel al koopmanskunst, - en mijn handen wor-

den ruw. Soms kan ik van vermoeienis 's nachts niet in slaap komen; maar op het schip zal het een lange rustpoos zijn. En al de vele dingen die ik nu beleef en onder de bedrijven door bedenk, zal ik als het zover is, uitvoerig kunnen opschrijven. Adieu dan tot zolang, mijn eerlijk boek, mijn spiegel en mijn enige oprechte vriend!

III

Oceano Atlantico, 26 April 1686

Eindelijk, o mijn opschrijfboek! Al schier een maand zijn wij op zee, ik kan de dagen niet meer tellen, zo geleken ze op elkaar in ongemak en ellende. Maar nu is dit alles voorbij en kom ik weer tot mijzelf. De stormen zijn geluwd, de grauwe luchten weggetrokken. Gouden zon schijnt over een diepblauwe oceaan, die glad en langzaam deinend, niemand zou doen vermoeden dat hij zo grimmig en onstuimig, zo verraderlijk en lelijk kan zijn. Welk een ervaring, in een schip als dit, met broze wanden, wankele kiel en dunne zeilen, aan de grillen van de elementen overgeleverd te zijn! Weerloos, in een verlatenheid die alles overtreft, ondanks de volte op dit kleine droge plekje waar wij kunnen gaan. Toch noemt de kapitein dit een tot dusver voorspoedige reis, en verwacht hij dat ook de tweede helft niet anders zal zijn. Ik weet echter niet of hij schertst, dan wel in ernst spreekt, hij is een ondoorgrondelijke man, met een reeds grijzende baard en fletse blauwe ogen, die steeds in de verte kijken en van nabij niets schijnen te zien. Het is echter niet over hem dat ik nu, voor de eerste maal op deze reis, wil schrijven, maar over ons weggaan uit Holland en over de verschrikkingen van onze eerste weken aan boord van dit schip. Nog is mijn hand niet geheel vast, het schrijven is vermoeiend, want de zeeziekte heeft mij, even-

als de meeste andere passagiers, verzwakt en uitgeput. Maar het wordt aanlokkelijk iets te doen om de tijd te verdrijven en niet altijd te moeten turen naar de horizon, die steeds gelijk blijft, onveranderlijk leeg in deze eindeloos zich strekkende eenzaamheid. Morgen zal ik verder gaan; ik weet nu tenminste van de kapitein dat het vandaag de zes-en-twintigste April is.

28 April

Wel heb ik een dag overgeslagen, maar ik houd mij aan mijn voornemen om bij de vele rekeningen die ik tot aan ons vertrek voor Raoul heb moeten opmaken [op wens van de Hollandse kooplieden] ook de rekening en verantwoording op te stellen over en aan mijzelf. Want wij hebben ons uitgeleverd aan het avontuur, en straks als misschien zóveel om ons heen veranderd is dat wij onszelf niet meer herkennen omdat wij mee-veranderden in het nieuwe, dan moet er toch iets zijn waarop ik kan teruggrijpen, een aanknopingspunt waardoor ik te weten kan komen, hoe alles in zijn werk gegaan is. Het kost wel inspanning, mij niet te laten afleiden door de eentonigheid van dit eeuwig-blauwe om mij heen, dat alle wilskracht doodt door zijn wiegend geruis. Maar mijn onwennigheid tussen de nauwe wanden en gangen van dit schip maakt al plaats voor enige behoefte om iets te doen. Zowel in de verblijven beneden als op het dek is het daarvoor te vol, maar nu de kapitein mij heeft toegestaan gedurende enkele uren daags aan zijn werktafel te zitten, nu

ben ik het wel aan mijzelf verplicht te doen wat ik mij had voorgenomen.

Eerst wilde ik hem een verklaring geven: dat ik lange brieven zou schrijven aan een vriendin in Holland. Maar ik bedacht mij; zelfs niet met een kleine leugen wilde ik dit nieuwe leven aanvangen. Het is zo goed, zuiver te kunnen beginnen, alle bedrog en zelfbedrog achter te laten bij de onbruikbare dingen die wij terzijde legden, omdat zij voortaan slechts zouden storen. Ik bleef hem dus elke verklaring schuldig en hij heeft er tot nu toe ook niet om gevraagd. Zo kan ik rustig mijn gang gaan in alle eerlijkheid.

Ook het allereerste begin van de reis was zeldzaam van openheid en ruimte; de tierige stad Amsterdam bood ons een opgewekt afscheid. Want hoe grauw en triest de dagen daar ook doorgaans zijn, de morgen van ons vertrek zwierde onverwachts open tot een van die vroege zomerdagen, die als een haastige voorbode van warmte en stralende zon, daar plotseling ademloos en nog dampend-bedauwd van het winterachtig gisteren vóór je staan en zeggen: ‘Weet alvast hoeveel schoon geluk je straks wacht.’

Het was iets onbeschrijfelijks die morgen, toen wij met het volbepakte rijtuig langs de grachten en over de bruggen havenwaarts reden. Zelfs het kletteren van de paardehoeven en het geratel der raderen over de stenen, klonk als muziek. En dan die properte van de Hollanders, waar zij terecht prat op mogen gaan, wanneer tenminste slechts het uiterlijk gelden mag; nog eens

extra gewassen door het jonge licht, dat zich nu te drogen gehangen had tussen de nog bladerloze bomen, stonden daar de stoepen en huizen, vriendelijk in-zich-zelf-gekeerd en alsof ze glimlachten. In de haven vluchtte ragdunne nevel voor de zon en speelde om de honderden masten en stengen heen, die daar verzameld waren tot een ijl en zeldzaam woud.

Wij spraken niet veel, maar ik voelde mij heel anders dan toen wij Morhang verlieten; bijna gelukkig te moede. Was het omdat ik in werkelijkheid hier niets, volstrekt niets achterliet? Of juist wijl ik ongemerkt, in de bedrijvigheid van elke dag, die mij tenslotte zelfs geen tijd tot nadenken meer toestond, alles van mij afgelegd had wat nog bezwaren kon, alles wat onbruikbaar geworden was voor de toekomst die wij, eenmaal vastbesloten, dan ook vreesloos tegemoet gingen? Bijna was ik toen in staat geweest te bidden. In een soort van dronkenschap van licht en luwe lente betrad ik zo het schip, dat toen nog groot leek, en dat de aantrekkelijke naam draagt van ‘De profeet Samuel’. En een ogenblik bedacht ik, hoe Samuel een steen nam en die stelde tussen Mizpa en Sen, en diens naam noemde Eben-Haëzer en sprak: ‘Tot hiertoe heeft ons de Heer geholpen.’ En ik vroeg mij af en vraag nog: zal er ook voor mij straks hulp zijn?

Lang kon ik niet met deze gedachten bezig blijven, want wij hadden ons te installeren in het schip, waar het een druk heen-en-weer geloop was van reizigers, matrozen en werklieden, en waar nog geen van ons

precies de weg wist. Vandaag is het schip gekrompen tot een kleine hulk, waarvan ik mij niet meer kan voorstellen dat het ons eens zo groot en veilig heeft toegeschenen, meer dan sterk genoeg om de oceaan te trotseren. Wat heeft het beangstigend gekraakt en gesteund in de stormwind; hoe hulpeloos werd het niet op en neer, van links naar rechts geslingerd en getild door golven, die naar het zeggen van het scheepsvolk - en zeker kan dit niet overdreven zijn - bijwijlen veel hoger komen aanbulderen dan heel onze profeet zelve. Steeds maak ik zulke vergissingen: aanvankelijk alles veel groter en beter te zien dan het in werkelijkheid blijkt.

Toen ik de kapitein deze ervaring betreffende zijn schip enkele dagen geleden vertelde, antwoordde hij mij: ‘Toch is die profeet aan wie gij u hebt toevertrouwd, een sterk en goed bouwsel, dat zich al op menige reis zijn taak waardig getoond heeft. Maar altijd zullen de elementen sterker zijn dan wat wij mensen daartegen vermogen te stellen, tenzij de Almacht ons Zijn hulp biedt. En het is om deze reden dat van ons, de kapiteins, gezegd wordt: naast God schipper van mijn schip. Het beste zeekasteel dat Hem uit handen loopt, rent reddeloos de wrede bodem tegemoet.’ Het is een lust hem te horen spreken met zijn plechtig zeemanfrans, en ik luister gaarne naar zijn verhalen. Maar hij laat zich niets wijsmaken. Alsof hij mijn twijfel uit mijn ogen leest, gaat hij soms nadrukkelijk voort met te betogen, dat vertrouwen zonder eigen daden - han-

den uit de mouwen steken, noemt hij dat - van vals geloof getuigt. Want God helpt slechts wie zich die hulp ook waard toont, door zoveel hij kan Zijn bijstand te verlichten met een eigen poging. Ik kan hier weinig tegen inbrengen, maar hield toch vol, dat alle hulp vergeefs zal zijn, wanneer de mens is voorbeschikt tot zijn verdoeming. Dat immers Gods alwijsheid niet kan afwijken van Zijn eenmaal genomen raadsbesluit.

De kapitein beantwoordde mij met een afwerend gebaar en er kwam een vreemde lach - naar het mij scheen van spot - op zijn anders zo vriendelijk gezicht. ‘Ik weet dat heden ten dage velen dit geloof huldigen,’ sprak hij. ‘Dat is wat de godgeleerden ervan maken, en in die wetenschap ben ik niet thuis. Ik ben een andere mening toegedaan over de goedheid van de Allerhoogste. Wat ik ervan weet, komt niet uit de boeken en klinkt niet van de kansels. Maar, mejuffer, heel mijn leven voer ik op de hoge zeeën, en het grote boek van weer en wind, de kansel van het stormgeloei, de stem Gods in de stille sterrennachten van de Keerkring, al wat men hier ver van elk geloofskrakeel in voorspoed of gevaar beleeft, heeft mij iets anders, iets ontzaglijk troostends bijgebracht: dat ondoorgrondelijk het Hoe en het Waarom der dingen is, en ons geen ander heul in de verlorenheid des levens rest, dan te vertrouwen op een wijsheid, waarin goedheid de rechtvaardigheid heeft opgelost. Dit simpele geloof van elke zeeman leert hem zo zijn lot aanvaarden.’

Indrukwekkend, hoewel zacht en zonder nadruk, meer

alsof hij tot zichzelf sprak dan tot mij, vertelde hij een paar van zijn ervaringen: hoe vele malen redding kwam wanneer hij dacht dat alles al verloren was. En omgekeerd, zijn voorspoed op de duur nadelig bleek. Hij heeft verbazend veel meegemaakt, veel meer dan ik, en liet mij achter voor een lange mijmering. Ik vroeg mij later af, of hij misschien een Roomsgezinde was, en deze leer verscholen zat in zijn beweringen. Maar het is dwaasheid hier, te midden van de naakte elementen, nog te willen spreken van verschil in godsdienst. God schijnt inderdaad nabijer hier, dan op het land in het gewoel der mensen. Maar het kan niet waar zijn dat Zijn wijsheid afwijkt van wat vaststaat en door Hem dus al van alle eeuwigheid vooruit-geweten wordt. Of niemand moet bij voorbaat al verdoemd zijn, en ook later nooit verdoemd zijn, zelfs de slechtste niet, wat dan weer onrechtvaardig zou zijn... Uit die cirkelgang van onbegrijpelijkheden redt de kapitein mij niet. Het zou alleen maar mogelijk zijn, als er geen God was, geen rechtvaardigheid, geen goedheid en geen wijsheid. Dan... Maar dat is zo verschrikkelijk te bedenken, en één blik naar buiten, naar het machtig deinen van de zee, de hoge wolkenlucht waarin geen vogel zich meer waagt, de wind die onze zeilen voortstuwt en de horizon aan alle zijden vol geheimen, één blik op dat alles is voldoende om de huivering te geven, die het teken is van Gods aanwezigheid.

Ik hoop toch, dat de kapitein mij nog veel meer vertelt, opdat ik wijzer ben wanneer ik aankom in het

nieuwe land en wellicht allerlei zal zien dat vreemd is, onbegrijpelijk of onverdraaglijk. Bij al het overtolligs dat wij achterlieten moest ook het geloof zijn, - dat waarvoor wij juist de ballingschap aanvaardden, en waardoor dit grote avontuur dan zinneloos wordt... O, mijn krankzinnigheid! O, kapitein!

30 April

Gisteren was ik ziek en oververmoeid van het vele schrijven de dag tevoren. Ik zal het korter moeten maken, want men heeft mij daarover berispt, en zelfs Cécile zei: 'Wat jammer dat je met al je werkkracht geen raad weet op dit kleine eiland en nu je zo inspant met schrijven. Maar straks zal wel volop gelegenheid voor je zijn, er op uit te gaan, net als op Morhang.'

Het wordt de hatelijkste uitdrukking die ik ken: 'net als op Morhang.' Want ik wil niets liever dan dat grondig en voorgoed vergeten; onbevangen zijn en openstaan voor al het nieuwe, de natuur, de mensen en de landbouwonderneming. Het is waar, mijn ongeduld neemt toe. De reis duurt lang en 'lange weken liggen ons nog voor de boeg, mejuffer Agnès,' zei de kapitein, die dagelijks een poosje bij mij doorbrengt, soms maar weinig zegt en desondanks bij het weggaan een gevoel laat alsof wij een lange en diepzinnige conversatie voerden. Nog heb ik het niet gewaagd hem te ondervragen of hij vrouw en kinderen heeft. Wanneer hij spreekt, dan is het slechts van reizen, vreemde landen die hij heeft bezocht, belevenissen op de oceaan, de

eigenschappen van zijn schip of die van andere. Nooit spreekt hij echter van zijn huis of zijn geboorteplaats, die hij toch ook moet hebben, net als iedereen. Hij is de meest aanwezige persoon hier op dit schip en toch zo onpersoonlijk. Kom, ik moet nu eindigen. Het is beter zo. Gehoorzaam zijn.

1 Mei

In het dorp nabij de Hoeve werd voorheen op deze dag gedanst rondom de Meipaal. Vrolijke muziek en kleurige kledij van al de boerenkinderen was er. En wij keken toe, zelf kinderen toen nog. Nu zijn wij op weg naar onbekende dingen in een ver, vreemd land met vele wildernissen. En ik vraag mij af, gelijk zo dikwijls, hoe het eigenlijk mogelijk is dat wij zo oeverloos verloren raakten in de wereld, zulk een wijde, lege wereld; hoe onzekerheid en zorg zich zozeer van ons meester maakten, dat wij met wat pakken en wat balen die ons heel bezit bevatten, aan het zwerven raakten, over land en over zee, en straks waarheen? Zo drijven buiten losgeraakte wolkenrafels van een nevelbank de ruimte in, verliezen zich en worden opgelost in de avonddamp. Van hun vorm blijft niets meer over; van hun wezen weinig anders dan een vluchtige herinnering bij wie toevallig keek en zag hoe zij op drift geraakten. Ik verlang er naar een boom te zien, een vast-gewortelde.

De kapitein zegt, dat de masten van ons schip ook bomen zijn geweest, maar nu geplant staan in de kiel, die

drijft zoals de aarde op haar beurt door het luchtruim drijft. Dit laatste weet hij zeker, houdt hij vol tegen mijn twijfel in. ‘Naar welke kust drijft dan de aarde?’ vroeg ik. ‘Naar de schoot Gods, die ons aller haven is,’ gaf hij ten antwoord. ‘Allen die dat schip bewonen, komen daar dan aan?’ vroeg ik opnieuw. ‘Misschien een enkeling uitgezonderd, die onderweg van pure kwaadaardigheid verdrinkt, dat weet ik niet,’ was weer zijn antwoord; ‘maar de meesten komen stellig aan, de lading en de passagiers.’ Ik schertste: ‘En ook de kapitein?’ - ‘Dat zijn er velen,’ zei hij; ‘God moge hun genadig zijn, en mij die een der kleinsten ben.’ Hij ging niet in op scherts, ditmaal, hoewel hij dikwijls juist de eerste is om daarmee te beginnen. En zo zwegen wij maar beiden, wat haast even aangenaam als kortswijl of een ernstig gesprek was.

2 Mei

Raoul herinnerde mij vandaag aan iets, dat ik op onverklaarbare wijze geheel vergeten was. Hij zei, toen ik te kennen gaf, dat het dwaas was nog ooit aan het verleden terug te willen denken, dat hem dit verwonderde, want dat ik de enige van ons vieren was, die bitter geweend had toen het schip langzaam de haven uit voer, en Amsterdam verdween in een gordijn van nevelachtig licht en van klokkenmuziek uit haar hoge torens. Inderdaad ben ik toen een ogenblik overmeesterd door een gevoel van zo ontzettende verlatenheid, dat ik mijn zelfbeheersing verloor, doordat ik, na een korte

poos in het geroezemoes van ieder die nu met zijn huisraad en bagage zijn verblijf ging inrichten, mijzelf vergat en dit gebeurde. Ik heb deze zwakheid werkelijk niet voor mijzelf willen verheimelijken, ik zou er voor borg willen staan indien ik wist met wat. En onbegrijpelijk, dàt ik het vergeten kon! Het is een les, hoe moeilijk het is volkomen eerlijk te zijn, zelfs tegenover jezelve alleen. Er is geen spiegel voor ons binnenste.

Ook Raoul, die al een tijd vóór het begin van onze reis de kapitein, die Visman heet, had leren kennen, raakt bijwijlen in lange, opgewekte gesprekken met hem gewikkeld. Ik vang er weinig van op, daar ik hen met mijn nabijheid niet wil storen, maar kon toch al opmerken dat zij het dikwijls hebben over de inrichting van de staat en over de wijze hoe in de wildernis, waar elkeen als een koning heerst over de landerijen die hem zijn toegewezen, een goed bestel te voeren over de vrijen en de slaven die daar de arbeid verrichten. Het schijnt immers niet mogelijk daar anders dan met slaven, de enigen die bestand zijn tegen het hete klimaat en de ongemakken van de landarbeid, iets noemenswaardigs te bereiken en een plantage [zoals zij daar de hoeven en landerijen noemen] tot bloei te brengen. Deze slaven zijn gevangenen, zwarten, die uit Afrika naar de Wilde Kust worden overgebracht en daar verkocht als werkkracht. Mannen zowel als vrouwen, welke laatsten dan toch onschuldigen moeten zijn, evenals de kinderen.

Die gedachte scheen mij in het eerst wel hatelijk en af-

schuwwekkend; maar uit alle gesprekken van onze medereizigers - meest gewone lieden - en van het scheepsvolk blijkt, dat zulks een vastgewortelde gewoonte van het land is, die dus wel zijn goede reden van bestaan moet hebben. Ook wij zullen met slaven aan het werk moeten gaan, zei Raoul, die zich van alles terdege op de hoogte gesteld heeft. Wat hij echter ook doen moge, ik heb mij vast voorgenomen hen goed en vriendelijk te behandelen, en niet anders dan de pachters bij de Hoeve of die van Morhang, indien zij tonen even betrouwbaar te zijn en goede menselijke eigenschappen te bezitten. Er wordt heel verschillend over geoordeeld en alleen de ervaring kan ons leren, hoe het beste met hen om te gaan en wellicht verbetering te brengen in hun lot, dat samen wordt verweven met het onze.

3 Mei

Zolang wind en weder gunstig zijn, zoals nu, is het leven aan boord van een slaapwekkende eentonigheid voor wie niet tot het scheepsvolk behoort, dat wel tal van dagelijkse bezigheden heeft. Menigeen tracht hen te helpen uit tijdverdrijf, maar ze zijn jaloers op hun werk en spotten goedmoedig met ons, het landvolk, dat altijd onwennig is op zee en te onvast op zijn voeten staat. Het doet mij denken aan eigen onwennigheid, hier in een wereld waar alles beneden mij wankelt. Zou het niet zijn dat ik ergens anders, ver, in een andere wereld, in die van een verre planeet mijn wer-

kelijke woonplaats heb, en hier op aarde slechts verzeild ben geraakt als een reiziger, voor maar een korte tocht? Soms lijkt mij wat vlak om mij heen is, het verst en het vreemdst. Zodat ik, wat straks aan de anderen vreemd en verwijderd zal voorkomen, ginds in het tropenland, misschien juist welbekend en aanvaardbaar zal vinden? Ik verlang er naar.

4 Mei

Helaas, ik zal niet veel kunnen schrijven, ditmaal. Het weer is betrokken, de deining toegenomen. Ik zag aan dek telkens de schepelingen aandachtig kijken naar de lucht, alsof zij boos weer vermoeden. En Josephine, die anders voortdurend met iets bezig is, zit met de handen in de schoot en kijkt gedrukt, om van Cécile maar te zwijgen, die zich ziek voelde vandaag. Alleen Raoul schijnt zich meer en meer thuis te gaan voelen, en volgt de kapitein die hier ‘schipper’ genoemd wordt, bij alles waaraan hij zijn aandacht gaat wijden. Neen, het gaat niet ditmaal...

10 Mei

De storm die bijna een week lang geduurd heeft, is eindelijk voorbij. Geen week, houdt kapitein Visman vol, maar twee dagen slechts, en hij noemt het ‘een kleine keerkringstorm’. Maar eerst nu is de zee weer wat kalmer en is het te wagen aan dek te komen, zonder geslingerd, geslagen, gestoten te worden. Maar beneden, opgesloten in de benauwde saletten, was het ook vre-

selijk. Alleen de laatste dagen hebben gesprekken - die eeuwige gesprekken! - ons een weinig de tijd gekort. Ik wil er morgen iets van trachten op te schrijven. Mijn hoofd bonst nu nog teveel en mijn gedachten fladderen nog door-elkander in de nasleep van de storm.

11 Mei

Het gaat al veel beter deze middag. Stralend blauw is weer alles; de zon schijnt zo trots en fier alsof ze zich nooit liet verdrijven. En nu staat mij ook weer helder voor de geest, wat wij bespraken - niet wij dan, want ik heb weinig gezegd, slechts geluisterd - maar in hoofdzaak Raoul en de kapitein, en Josephine bij tijd en wijle. Het ging over onze plannen, of liever, die van de anderen, want plannen heb ik zelf niet; zwevend als ik nu ben naar het onbekende, weet ik immers niet waar of hoe ik zal belanden. Ik vind het dwaas vooringenomen te zijn. Maar Raoul, als man, heeft zijn duidelijke plannen, waarover hij lang heeft nagedacht en, vooral hier aan boord, gebeden opdat zij hem met wijsheid mogen zijn ingegeven. Toch bestrijdt de kapitein ze, met meer beslistheid dan ik van hem verwacht had. Het is onmogelijk, beweert hij, daarginds een staat te stichten die door louter goedheid en menselijkheid geregeerd wordt. De slaven zijn kwalijk onder bedwang te houden zonder geweld. Hun natuur is opstandig en vadsig. En treft men al eens onder hen een exemplaar van betere inborst, hij wordt spoedig door de anderen bedorven of doet met hen mee uit vrees voor hun pla-

gerijen. Dit maakt, dat zij zwaar de hand van hun meester dienen te voelen, anders komen zij tot verweer. Raoul wil dit niet geloven, en Josephine valt hem hierin bij. Hij meent - en ik vind: niet ten onrechte - dat zodra de welvaart des meesters terugstraalt op de dienaren, deze met hem één staat en zelfs één saamhorigheid vormen, waarin rechtvaardigheid ook vrijheid mogelijk maakt. ‘Mijn slaven zullen dienstbaar zijn, maar vrij!’ zo riep hij uit. ‘Want slavernij is voor het dier, en alle mensen die het goede willen, zijn immers kinderen Gods, al zijn ze zwart?’ De kapitein zegt echter, dat het kinderen Chams zijn, uitgestoten van de dagen van de Zondvloed af, en nogmaals, toen de dienstmaagd Hagar met haar zoon verdreven werd naar de woestijn. Dus voorbeschikt? Ik waagde het nog niet hem dit op de man af te vragen, maar hoop toch nog de gelegenheid daartoe te vinden. Wel zei hij: ‘Ons aller natuur is slecht en zondig, en voor allen is daar de genade van Christus Jezus om hen daarvan te verschonen, maar velen worden die genade niet deelachtig omdat zij blindelings hun natuur volgen. Tot deze verblinden behoren de negerslaven.’ Josephine vroeg toen wel: ‘Moet men hen dan niet de genade leren kennen?’ Maar de kapitein hield vol: ‘Ze zijn afgestompt en tot zulk een kennis niet in staat. Daarom zijn ze getekend.’

Ik moet bekennen, dat ik dit alles niet meer met elkaar weet te rijmen. Ik ken deze lieden nog niet, en vraag mij slechts af: als kapitein Visman gelijk heeft, zijn het

dan wel mensen? Want ook voor de dieren telt de genade niet, en hun voorbestemming is duidelijk, - dienstbaar te zijn aan de mensen, zonder enige dank of loon. Het is alles heel raadselachtig en ik voel mij bij zulke gesprekken nog maar een domme jonge maagd. Stellig omdat ik nog niets van de diepe geheimen der mannen ken, waarin Josephine wel is ingewijd. O neen, o neen, hierover wil ik niet verder peinzen. Aan dek met je!

14 Mei

De oude gedachten kwamen teveel terug. Het heeft dagen van strijd gekost, ze weer uit te bannen en de rust te vinden die nodig is om mij goed rekenschap te geven van mijzelf en anderen. Ik kan toch niet àl de waanzin opschrijven, die mij door het hoofd vaart, en ik màg het ook niet, want eenmaal opgeschreven, is zo'n gedachte te werkelijk en te naakt. Dan heeft zij de kracht terug te keren, telkens wanneer ik haar zou herlezen. Gelukkig dat ik dit niet zo gemakkelijk kan, door het overbrengen van juist die gewichtige dingen uit het cijferschrift waarin ik ze heb opgeschreven, en waaruit het terug-berekenen nog moeilijker is dan het opschrijven zelf. Is niet iedere mens, zoals wij hem leren kennen, zulk een ‘chiffre’, die als vanzelf ontstond, maar waarvan het moeilijk is hem daarna te ontraadselen? Of ben *ik* alleen maar zo? Maar ook de kapitein komt mij ondoorgrondelijk voor.

Een paar dagen geleden, toen ik mij van de anderen

verwijderd, voor op het schip bevond, kwam hij bij mij staan en vroeg schertsend, of ik al uitkeek naar mijn nieuwe vaderland. ‘Het is zo al aardig warm,’ antwoordde ik hem. ‘Het kan dus niet ver meer zijn, ofschoon ik niet weet of het inderdaad mijn vaderland zou kunnen worden.’ - ‘Wat de warmte betreft,’ hernam hij, ‘deze is daar heel wat heviger dan thans, nu de zeebries ons verkoeling brengt. Het is daar een schroeiende hitte, die de kracht der mensen schier verlamt; alleen de negerslaven en de inheemsen kunnen haar verdragen. Gij zoudt er spoedig moeten huwen’, zei hij nog, ‘want de vrouwen worden er vroeg oud.’

Ik bloosde tegen wil en dank bij deze woorden, ik voelde het en kon het niet verbergen. Hij bemerkte het ook, en toen ik protesteerde: ‘Foei, kapitein, hoe kunt u zoiets zeggen,’ klopte hij mij vaderlijk op de schouder en sprak: ‘Kom-kom, mejuffer Agnès, dit is niets miszegd. Een vrouw moet trouwen, dat is haar bestemming, en daarginds heeft men behoefte aan brave, ernstige vrouwen zoals gij. Maar kijk goed uit! De mannen zijn er met veel kwaads behept, de goeden niet te na gesproken.’

Ik vroeg hem, om mijn verlegenheid weg te spotten: ‘Slechter nog dan elders?’ en hij gaf ten antwoord: ‘Helaas ja. De hitte met de wilde omgeving daarin maakt hen zo. Alleen de sterksten blijven er zoals het hoort. Gij zult er niet zo velen tegenkomen.’

‘Bezadigden en wijzen zoals u?’ ging ik nu verder, aangedreven door mijn spotlust. Maar terwijl hij met ge-

kruiste armen ruggelings aan het boordhek stond, zei hij: ‘Schijn bedriegt, mijn kind. Er is voor mij geen reden prat te gaan op mijn verleden, en indien ik nu een vrouw als bruidegom in de ogen moest zien, ik waag het te zeggen, de moed zou mij ontzinken.’ Hoewel hij dit zo eenvoudig zei, maakte een grote ontroering zich van mij meester en voordat ik het zelf wist, had ik zijn hand gegrepen en ontsnapten mij de woorden: ‘Mij ook, in uw plaats!’

Hoe kon ik zoiets zeggen. Gelukkig keek hij mij niet aan, maar verwijderde hij zich nadenkend. Wat hij nu wel van mij denken zal? Op zijn zachtst moet hij mij wel zeer zonderling vinden, en ik ben hem sindsdien maar ontweken, hij mij wellicht ook. Ik ben te dom, word dommer, want ik weet mijzelf niet meer zo goed te verbergen als vroeger.

19 Mei

Het wordt veel warmer de laatste dagen. Warmer en eentoniger. Loomheid maakt zich van iedereen meester en ik zie kapitein Visman bijna niet meer. De lust om nog wat op te schrijven is uit mij weggeglipt, en had ik niet daareven toevallig iemand horen zeggen: ‘Vandaag is het al negentien Mei,’ ik zou het niet geweten hebben en zelfs niet meer op de gedachte gekomen zijn, weer eens naar mijn dagboek te grijpen. Het vadsige leven aan boord doodt alle wilskracht, en als er geen stormen waren, zou dit een verderfelijk leven zijn voor wie de meeste van zijn dagen doorbrengt op zee.

Maar bij gevaar is het scheepsvolk bewonderenswaardig, en zeker iemand als kapitein Visman. Hoe kon ik mijn kleine ervaring met de zijne vergelijken; je ziet het aan alles dat hij teveel heeft meegemaakt om ooit in vadsige oppervlakkigheid te vervallen. Ik begin altijd maar weer over hem te schrijven, en dat is dwaas, want hoe meer wij het doel van onze reis naderen, hoe meer mijn gedachten zich feitelijk bezighouden met het nieuwe land, waarvan ik weinig meer afweet dan hetgeen ik toevallig door anderen hoor vertellen of ervan las in een paar reisboeken die Raoul in Amsterdam van iemand leende. Zal het er werkelijk zo paradijselijk zijn als de voorstelling die ik mij ervan gemaakt heb? De kapitein die er al vele malen geweest is, sprak er evenveel kwaads als goeds over, en een van de matrozen noemde het onlangs ‘een apenland’. Maar de schoonheid der vele planten en stromen, de ontzaglijke vruchtbaarheid van die streek, die worden toch door niemand ontkend, en daar komt het tenslotte op aan. Ik behoef dan ook niet bevreesd te zijn dat het mij zal tegenvallen; ik wil niet bevreesd zijn voor het nieuwe, onbekende, zoals Cécile. Ik heb er altijd naar verlangd en het gezocht met mijn verbeelding; nu ik er vlak voor sta, misschien al over enkele dagen, mag ik niet aarzelen.

Ik wil even hoopvol zijn als Josephine en Raoul, die zo zeker van hun zaak zijn, als je ze hoort spreken, al heb ik heel andere gronden dan zij om te hopen. Of is wanhoop soms niet de zekerste grond voor een overtui-

ging, dat het nooit slechter kan gaan dan de toestand die je al kent? En ik zal er niet trouwen, kapitein Visman, geloof dat niet! Er zou eerst een wonder moeten gebeuren, een heel nieuw wonder in dat land van wonderen.

21 Mei

Daarstraks, terwijl ik mij met mijn zusters en Raoul op het achterdek bevond, is hij weer naar ons toe gekomen, eindelijk, en heeft hij ons het heuglijke nieuws medegedeeld, dat hij hoopte in een, twee dagen het vasteland te zien. Ik bedoel de kapitein. Wij stonden in de maneschijn, die een zeldzaam mooi blinken bracht in het schuim van de zee, en het trof mij hoe zacht zijn stem klonk toen hij het ons zei. Alsof het hem speet, dat ook aan deze reis weldra een eind zou komen. Nieuwe mensen verschijnen voor een lange poos in zijn leven aan boord en verdwijnen dan weer, opgenomen in het land van hun verblijf. Terwijl hij verder zwalkt. Het zou niet goed zijn, de vrouw van een zeeman te wezen; ik althans zou het niet kunnen verdragen. Maar moeten ze daarom veroordeeld zijn altijd alleen te blijven, terwijl er toch zeelieden nodig zijn? Het is onrechtvaardig, hoewel het niet anders kan.

Het is dezelfde onrechtvaardigheid der voorbeschikking, die misschien evenzo niet anders kan? Als ik dat nu ook maar kon begrijpen vóór het einde van de reis; maar niets of niemand maakt mij wijzer, en hoe groter de wereld zich voor mij opent, hoe geheimzinniger zij

wordt. Ik zal enkel door een wonder mijzelf en alles kunnen begrijpen.

22 Mei

Met moeite vind ik een rustig hoekje om nog haastig wat op te kunnen schrijven. Een koorts van opgewondenheid heeft allen op het schip bevangen, nu een kleine, donkere wazigheid in de verte valt te bespeuren, waarvan ieder zegt dat het ‘land’ is. Met een vreugdevolle uitroep. En wonderlijk is het ook, niet alleen hoe over zulk een onkennelijke weg een schip zijn koers vindt, maar nog meer, welk een betekenis dat ordinaire woordje ‘land’ verkrijgt, wanneer men zo lange tijd slechts water en lucht om zich heen gezien heeft. Op Morhang en op de Hoeve spraken wij ook over ‘land’, - er moet dit of dat gebeuren met het land; het land staat er goed voor, of: het zou verstandig zijn nog een stuk land erbij te kopen. Je bedoelde echter niet ‘land’, maar akkers of velden. Nu echter heeft de zee ons geleerd, de betekenis van aarde en grond veel dieper te beseffen; de zachtheid van het land waarop men droogvoets gaat, dat vruchtbaar en herbergzaam is, niet wankelt en niet in de steek laat, niet vernietigt of verzwelgt bij storm, maar zich gelaten uitstrekt onder wind en avondstilte, zonneschijn en regen, sneeuw of hagel, en steeds in de lente weer zijn groeikracht schenkt.

Nu het moeilijk wordt, heb ik behoefte om er nog heel veel van neer te schrijven. Maar het heeft geen zin. In

het nieuwe land daar vlakbij is het nooit, nooit winter, zegt men. Eeuwige zomer, zoals nu, en haast geen wisseling van seizoen, behalve zon en regen dan, als aan het einde van de lente en in de zomer. Op de Hoeve hebben wij het dikwijls koud gehad in onze armste tijd, maar later op Morhang nooit meer. Van sinds die tijd heb ik nooit veel om kou gegeven, maar toch zomer liever dan winter gehad. Dat komt dus goed uit. Als het land maar niet moe wordt van rusteloos altijd weer op zijn zomers te groeien en te bloeien. Het is onbegrijpelijk, zo'n vruchtbaarheid. En zal ik daarin eindelijk ook niet gaan groeien en bloeien? Het wonder, de vruchtbaarheid daar, dàt moet het zijn...

IV

Volk-Planting Zuriname, 28 Mei 1686

Ze zijn teveel, te overweldigend, al deze nieuwe indrukken om ze te kunnen opschrijven, of zelfs maar te weten waarmee te beginnen. En toch ben ik bang dat iets van het frisse, het eerste verloren gaat als ik het niet gauw noteer, omdat het verdrongen wordt door andere, latere indrukken, die niet zo zuiver meer zijn. Want elke dag brengt zoveel nieuws en zoveel verbazingwekkends. En toch zijn de allereerste indrukken het fundament waarop heel ons latere oordeel steunt: een stevig bouwwerk of een kaartenhuis. Daarom zal ik toch trachten althans iets daarvan vast te houden, ter confrontatie later.

Lang voordat wij de kust genaderd waren of haar zelfs nog duidelijk konden ontwaren, meldde de aarde zich al aan. Het diep-blauw van de oceaan, dat waarlijk mooi is om te zien, hield bijna plotseling op te bestaan en maakte plaats voor een zee van troebel, vaal water, dat door het scheepsvolk in emmers omhooggehaald, een vettig bezinksel van slib op de bodem daarvan achterliet. Zo riep het spilzieke bouwland ons van verre al zijn welkom toe. De Wilde Kust ligt vol van zulk slib en er zijn modderbanken, zei mij iemand, die gevaarlijk kunnen zijn bij het naderen. Er was niet enkel welkom, maar ook afweer van het onbekende.

Toen de oever duidelijker zichtbaar werd, zag ik

slechts bomen, in zo dichte menigte, dat daar geen doortocht mogelijk scheen. De donkergroene wand leek bijna zwart. Een zwerm van watervogels, witte, grijze en soms vurig-rode, wemelde rond. Het was al na de middag toen ik zag, hoe, wat een zee-arm had geschenen, zich genoeg versmalde dat ook aan de andere zijde van het schip al enig groen te bespeuren viel, zodat ik wist dat wij de riviermonding waarnaar gezocht werd, hadden gevonden. Doch ook na uren varens bleef de rivier zeer breed, en slechts wanneer wij bij de bochten een van de beide oevers wat dichter naderden, kon mijn nieuwsgierigheid ontdekken, dat de bossen van de kust ook hier nog onophoudelijk verder gingen, hoog en dicht, groen in het onderhout, groen langs de stammen, groen tot in de hoge kruinen die dooreengewarreld zaten en schier één gesloten dak schenen te vormen. Groen en zonbeschenen, waterrijk en uitgestrekt land, was mijn eerste indruk. Leegte en verlatenheid mijn tweede, toen ik mij er rekenschap van gaf dat nergens één menselijk wezen te bekennen viel, ook nu niet, terwijl wij toch al urenlang landinwaarts gevaren hadden. Zelfs de watervogels hadden ons weer verlaten, en er waren nog slechts grote zwarte, die soms op hun stilgespreide vleugels voorbijzweefden, zoals roofvogels plegen te doen. De mensen bij wie wij ons straks toch zouden moeten voegen, hadden zich wel erg ver van de kust verwijderd, en moesten zich zeker geheel hebben overgegeven aan het land, - om nimmer weer te keren.

Eensklaps, toen wij met moeite om een bocht heen gezeild waren - pas laat in de namiddag schijnt hier wat wind op te steken - kwam ons een langwerpig, laag bootje tegemoet, naar men zegt uit een uitgeholde boomstam gemaakt en hier ‘corjaal’ genoemd. Daarin zaten een zestal mannen, deels naakt op een lenden-doekje na, glimmend zwart als vers-gebroken steenkool, van hoofd tot voeten. Een paar die de aanvoerders schenen, droegen een groezelig kort kleed dat tot boven de knieën reikte en dat eens wit geweest moest zijn. Zij werden spoedig gevolgd door meer van zulke corjalen; deze kwamen om ons schip heen dartelen en vandaar uit riepen de slaven - want dat waren het, zo lichtte men mij in - ons allerlei onverstaanbare dingen toe. Het was een vreemd gezicht, een weinig beangstigend [ofschoon ik mijzelve toch wel op iets dergelijks had voorbereid] maar tegelijk mooi, alsof het beeldhouwwerken waren, wanneer zij stonden, maar dan uit zwart porfier in plaats van uit marmer gemaakt. Er was veel vrolijkheid en gelach onder hen en zij leken mij gelukkig in hun staat, hoewel zeer arm. Begeleid door hun speels gesnap bereikten wij een volgende landpunt, waar een fort staat, en daarachter, tussen veel groen, waren de huizen te bespeuren van het stadje dat voorlopig ons einddoel zou zijn. Het was al bezig avond te worden, hetgeen hier snel gaat, zodra de zon achter de kim gedoken is, - in weinige ogenblikken. En van het stadje bleven slechts de oranjekleurige lichtjes te zien, hier en daar.

Toch verlieten wij nog dezelfde avond het schip met een bootje, om eindelijk na zo lange tijd de vaste wal te betreden, en ons onder levende bomen door te begeven naar een logement, waar het weer heerlijk ruim was na al de voorafgaande benauwenis. Betoverend zoete geuren van allerlei bloemen en planten vervulden de nacht, vage, onbekende geluiden ook, die iets muzikaals en liefelijks hadden. Een grote nachtvlinder kwam binnengefladderd en verdween weer vanzelve. Ik voelde mij ten zeerste ingenomen met deze plaats, waarvan ik toch nog niets had kunnen zien. Het is mij zeker niet vaak gebeurd dat ik zó diep en ver van deze aarde weggezonken heb geslapen, als deze eerste dag.

De volgende morgen vroeg, voordat het te heet geworden was, gingen wij gedrieën, terwijl Raoul nog naar het schip terug moest, als echte vrouwen een weinig op verkenning uit. Want wij konden onze nieuwsgierigheid naar alles niet langer bedwingen. De dag begint hier ook vroeg, vóór zonsopgang, omdat het dan nog fris is en een gunstige tijd voor arbeid. Tussen het groen krinkelt hier en daar een pluimpje lichtblauwe rook omhoog, van degenen die bezig zijn hun eerste maaltijd te bereiden. Gezang van vogeltjes begroette ons, en er zijn hier tal van huizen, houten huizen, met een vriendelijk, blank voorkomen, naast vele andere, kleine, van ruw geschaafde houten planken haastig in elkaar getimmerd en soms met dorre bladeren in plaats van met leien of pannen bedekt. Wij konden echter niet ver gaan, want nauwelijks was de zon wat hoger

geklommen, of zij begon te steken en verblindend licht te verspreiden. De heerlijkheid van de morgen maakte spoedig plaats voor een felle dag, waarin de blanke mannen slechts spaarzaam en bij hoge noodzaak liepen onder hun breedgerande strohoed, die hun zo een weinig schaduw gaf, evenals hun schaarse vrouwen die wij tegenkwamen onder haar parasol, gedragen door een kleurig uitgedost negerinnetje aan haar zijde. Het licht begon al ras te trillen en bezorgde ons alle drie duizelingen; wij maakten kennis met de warmte van het land, die, waar de zeebries ontbreekt, zo snel vermoeit, dat wij ondanks onze trage gang hijgend ons logement bereikten.

Raoul keerde enkele uren later bij ons terug, badend in zijn zweet. Onze goederen waren alle aan wal gebracht, maar zijn ongeduld dat hem aanzette om al dadelijk verschillende besprekingen te gaan voeren, werd getemperd door de hitte, die tegen de middag iedereen van de straat weert en naar binnen jaagt, tenzij het slaven zijn, welke klaarblijkelijk weinig hinder van de zon ondervinden, omdat zij onder haar gloed geboren en al in de moederschoot erdoor verschroeid zijn. Pas laat in de namiddag zou Raoul er weer op uit kunnen gaan, en was het een passende tijd om bezoeken af te leggen, naar men ons in het logies welwillend inlichtte. En het was ook goed dat hij thuisbleef, want juist in de middag kwam er iemand om hem te spreken, gezonden door kapitein Visman. Een stevige, gebruinde man met name Willem Das, die reeds tien jaren het plan-

terswerk in de kolonie beoefende en zich kwam aanbieden om Raoul terzijde te staan bij het inrichten van zijn landerijen. Plantage noemde hij dat, hetgeen ietwat grappig klonk. Verre van echter zelf een grappige indruk te maken, komt hij mij voor een nogal zonderlinge en onbehouwen figuur te zijn, iets tussen een stedeling en een boer in, met in zijn rond, rood-verbrand gezicht kleine blauwe oogjes, die slechts nu en dan als van terzijde naar je opzien, wanneer hij zit te praten. Maar voor Raoul is het al dadelijk een grote uitkomst geworden, bij zijn [en ons aller] onbekendheid met de zeden en gebruiken hier. In enkele dagen heeft Willem Das hem zo goed op weg geholpen, dat wij stellig binnenkort op onze plaats van bestemming terecht kunnen. Hetgeen uitnemend strookt met ons verlangen om zo snel mogelijk te kunnen beginnen met datgene waarvoor wij gekomen zijn. Er is nog veel meer te vertellen over deze eerste dagen hier, maar het moet wachten tot morgen. Want het is al laat en de lamp dreigt mij bij gebrek aan olie in de steek te laten.

29 Mei

Laat ik van de rustige avond gebruik maken om mijn notities nauwkeurig te vervolgen. Wie weet of ik straks nog veel gelegenheid daartoe zal vinden, wanneer wij onze Plantage [ik begin al aardig aan dat woord te wennen, dat tientallen malen daags uit een ieders mond gehoord wordt] eenmaal hebben bereikt. Het zal er in het begin wel niet zo comfortabel zijn als

hier. Welnu, Raoul bracht al de avond na onze aankomst een bezoek bij de Gouverneur, die hier het gezag over alles voert, om hem de aanbevelingsbrieven te overhandigen, die hij uit Amsterdam had meegekregen. Opgetogen keerde hij terug na zijn langdurig onderhoud. De Gouverneur die een zeer beschaafd edelman blijkt te zijn, is gehuwd met een du Puy de Montbrun, die zich helaas niet hier bevindt, maar in Holland achterbleef. Raoul had zijn vader vaak genoeg over de Connétable du Puy horen spreken, zodat zijn bezoek weldra de wending kon nemen van een aangename kout over gemeenschappelijke vrienden en kennissen. Dat heeft veel vergemakkelijkt en spoedig zag hij zich al de bezitter van voldoende land - hoe scherp is nu de betekenis van dit woord geworden, weer als vroeger - van werktuig en voedsel, en natuurlijk ook van slaven, die veel kostbaarder blijken dan wij konden vermoeden. Hij behoeft voor dit alles echter niet meer te betalen dan waartoe hij in staat is, en kan het overige van jaar tot jaar met de winst van zijn oogsten verrekenen. Valt er iets beters te wensen? Zijn berichten brachten ons alle vier in een feestelijke stemming, die Josephine Raoul deed plagen: ‘Dat je nu een slavenhouder wordt, wie had dat ooit gedacht?’ Maar hij verklaarde met nadruk: ‘Ik zal de geest van Morhang, de geest van vrijheid en van broederschap nimmer ontrouw worden!’ En onwillekeurig fluisterde ik daarop een hartgrondig ‘Amen’ bij mijzelve.

Het is zeker, dat Raoul nu al duidelijker vóór zich ziet

hoe hij het werk zal aanleggen en zijn onderhorigen opleiden tot goede werklieden. Over alles wat hij nodig heeft te weten, wordt hij uitvoerig ingelicht door Willem Das, met wie afgesproken is, dat hij in dienst van Raoul zal komen als opzichter. De man weet werkelijk overal bescheid op, ofschoon ik, nu ik hem persoonlijk heb leren kennen, hem niet zo bijster sympathiek vind. Ik weet zelf niet waarom, of het moest om zijn uiterlijk zijn, dat iets ruws heeft en iets slims tegelijk. Maar ik geef toe, dat het uiterlijk een slechte gids is voor de beoordeling van mensen. Want ook kapitein Visman is allerminst een Adonis, kan menigmaal bars bulderbassen tegen zijn ondergeschikten, hoewel bij andere gelegenheden de vriendelijkheid uitstraalt van zijn baardige kop. Niettemin vond ik hem van het eerste ogenblik af een aangenaam mens, en hij heeft ons tijdens de reis niet teleurgesteld. Ik hoop van harte dat wij hem nog te zien krijgen voordat hij weer vertrekt, om hem te kunnen danken voor al zijn goede zorgen en behoorlijk afscheid van hem te nemen. Wat echter Raouls opzichter betreft, ik zal aan hem moeten wennen, want veel leiding bij het werk op de plantage zal bij hem berusten en als hij half zoveel waard is als Raoul van hem verwacht, zal het ook wel gaan. Josephine meende trouwens, dat de mensen hier in een zo vreemde omgeving veel lastiger te schatten zijn dan bij ons, waar men zich toch ook weleens grondig vergist.

Inmiddels zijn de twee mannen al druk bezig met het uitzoeken en aankopen van slaven en slavinnen, het in-

slaan van al wat er nog verder nodig blijkt, en het aanschaffen van een paar boten om de verbinding met deze havenplaats hier te onderhouden. Daar de Gouverneur zo welwillend geweest is om Raoul de keus te laten tussen vier terreinen, alle verweg aan de bovenloop van de rivier gelegen, gaat hij over enkele dagen al met Willem Das en zijn roeiers op reis, om ter plaatse een beslissing te kunnen nemen en niet achteraf berouw te moeten hebben over een verkeerde keus. Daar is een hele poos mee gemoeid, en ik zou hen best willen vergezellen om deze eerste verkenning van de wildernis mee te maken. Maar Raoul vindt het beter van niet, en zelfs mijn argument dat een vrouw soms meer opmerkt en de dingen van een heel andere practische kant beziet dan mannen plegen te doen, heeft niet mogen baten. Dit heb ik te danken aan Willem Das, die het een nodeloze vermoeienis vond en met de autoriteit die hij zich nu al heeft aangemeten [ofschoon hij zich omzichtig genoeg uitdrukt] beweert, dat blanke vrouwen in dit klimaat zo min mogelijk moeten uitvoeren. ‘Het zou uw schoonheid slechts kunnen schaden’, voegde hij er op zijn onuitstaanbare, half binnensmondse wijze aan toe, maar ik heb hem geen antwoord hierop waardig gekeurd, omdat dit voor mijn gevoel toch wel zweemt naar een gemeenzaamheid die allerminst passend is, zelfs tegenover bannelingen als wij.

Overigens zijn de mensen hier allen erg gemeenzaam. Zowel de slaven onder hun soortgenoten als de blanken onder elkaar, en zelfs, naar een der dames die wij

ontmoetten al heel gauw vertelde, van blanken en slaven onderling, hoewel alleen in het verborgen; hetgeen mij afschuwelijk lijkt. Nauwelijks kent men u, of er wordt al kwaad gesproken over iedereen wiens naam maar in het gesprek genoemd wordt. Men doet het uit een schijn van beleefdheid, ‘om u zo gauw mogelijk van alles op de hoogte te brengen,’ naar het heet; in werkelijkheid echter uit ledigheid en de kennelijke behoefte anderen te kleineren en daardoor zelf beter te schijnen. Misschien zie ik het deze eerste week nog te erg, en zal het later blijken een onschuldiger conversatie te zijn - waarvan ik slechts vrees dat ook wij op een dergelijke wijze het onderwerp vormen - dan die waarvoor ik ze nog houd. Maar het is vooral deze omgang met mensen die mij er naar doet verlangen, zo snel mogelijk daarheen te gaan, waar ik in de vrije natuur geheel en al mijzelf zal kunnen zijn.

31 Mei

Vanmorgen is Raoul naar een plantage aan de overkant van de rivier vertrokken, om er met Willem Das slaven aan te kopen. Het is verbazingwekkend hoe snel hij zich inleeft in het nieuwe dat hij aantreft en het zich hier thuis weet te maken, alsof hij heel zijn leven naar niets anders verlangd heeft dan juist dit. De rivier met zijn geheimzinnige groene woudoevers aan de verre overzijde, is een machtige weg waarover zich de platte schuiten voor de landbouwproducten langzaam, de stevige boten met spitse sneb en een kleine tent in het

midden sneller, en de ranke corjalen der zwarten zich het zwierigst en vlugst bewegen, vooral met de stroom mee, die zich richt al naar de eb en vloed. Bij zijn tochten tracht men zoveel mogelijk voordeel daarvan te trekken.

Terwijl wij Raoul, die ons bleef toewuiven van onder zijn tentdak, nog stonden na te ogen, voegde zich kapitein Visman bij ons, die toevallig langs kwam. Wij hadden hem sinds wij zijn schip verlieten, slechts een enkele maal vluchtig terug gezien, omdat hij het druk had met de kooplieden en met het lossen en inladen voor de terugreis. Maar nu scheen hij meer tijd te hebben, want hij begeleidde ons naar huis en was zeer hoffelijk. Een van zijn eerste vragen was, of hetgeen wij in dit nieuwe land hadden aangetroffen, ons was meegevallen. Velen vragen dit, zelfs al bij de eerste begroeting, alsof zij er zelf aan twijfelen en de behoefte gevoelen van anderen te horen, dat het hier nog zo kwaad niet is.

Josephine antwoordde hem, dat waar ons tot dusver alles meeliep, zij geen reden tot klagen had.

'Telkens als ik terugkom in dit land,' lichtte Visman toen in, 'komt het mij voor dat de ontevredenheid is toegenomen en de klagers zich luider doen horen. Het is alsof het bij de omgeving hoort en alsof deze een redeloos verlangen kweekt naar datgene wat juist verlaten werd om hierheen te kunnen komen. Bij de meesten luwt de geestdrift al in enkele maanden, en dat terwijl zij zich soms toch snel verrijken. Nu, ik hoop dat

die ondervinding u bespaard blijft.' Waarop Josephine hem weer antwoordde, dat aangezien wij niet waren gekomen om ons spoedig te verrijken, maar om iets deugdelijks te wrochten en ons leven in te richten naar de staat van vrijheid, broederschap en goedheid die door Gods woord is voorgeschreven, het met Zijn hulp wel zou meevallen, ook al zouden ons zeker geen tegenslagen bespaard blijven.

Maar het was, voor mij althans, opvallend dat de kapitein zei: 'Een Godsrijk op aarde is onbestaanbaar; de hoofdzaak echter is, een draaglijke staat te vinden, waarin het kwaad het goede niet al te zeer overheerst. De ongebreideldheid van de natuur hier, die tot verrijking van de mens kan dienen, werkt ook de ongebreideldheid der mensen zelve in de hand. Vandaar dat zovelen mislukken. Indien de kracht, en dat is in de eerste plaats de kracht Gods, u niet begeeft, zult gij een van de gunstige uitzonderingen vormen. Ik hoop er eenmaal getuige van te zijn bij mijn terugkomst.' Zijn woorden stemden mij als zo menigmaal tot nadenken; niet om hun vrome inhoud, die ik op zichzelf overdreven en vaag vond - want waarom zou God de mensen hier anders gezind zijn dan die elders, tenzij dit al vaststond vóórdat zij zich hierheen begaven - maar om een zeker wantrouwen tegenover het land, dat er nu uit sprak, terwijl ik bij zijn conversatie aan boord van 'de Profeet' daar niets van heb kunnen merken. Zijn jongste ervaringen hier moeten niet van de prettigste geweest zijn, maar hij gaf er geen nadere uitleg van.

Wel ging hij in op de dank die Josephine hem bracht voor zijn assistentie verleend in de persoon van Willem Das. Deze was naar zijn oordeel een typische vertegenwoordiger van het soort lieden dat vol hooggestemde verwachtingen en voornemens de oceaan oversteekt, een flink begin maakt, om dan door de herhaalde tegenslagen van lieverlede zijn wilskracht te verliezen, omdat het bij voorspoed zijn geluk overschat en niet voldoende voorzorgen neemt om slechtere tijden het hoofd te kunnen bieden. ‘Ik heb hem in de loop der jaren kunnen gadeslaan,’ zei Visman, ‘van bezitloos kolonist zien veranderen in een welgestelde, en van welgestelde weer in een avonturier. Hij is niet kwaad van inborst, maar behoeft steun en vóór alles een geregelde werkkring om er weer bovenop te komen. Het zal mij verheugen als hij die nu, tot wederzijds genoegen, gevonden heeft.’

Zonder het te weten, bevestigde hij hiermee de ondergrond van mijn geringe sympathie voor de opzichter. Het is jammer dat Raoul geen geschiktere persoon gevonden heeft, die wellicht ook niet voorhanden is in deze kleine gemeenschap. Maar wat bekommer ik mij er ook eigenlijk over; ik zal toch mijn eigen weg hebben te gaan en op mijzelf aangewezen zijn, - als altijd. Ondanks al de mensen om ons heen, die hier gaarne toenadering zoeken, is dit een oord van grote eenzaamheid, waarin de natuur met haar hoge bomen, ontelbare heesters en kruiden, zonderlinge wilde dieren en insecten, oppermachtig heerst en iedere mens een bi-

zondere strijd schijnt te moeten leveren voor zijn plaatsje onder de zon. Het is begrijpelijk, hoe bij dit alles, dat Josephine met haar blind geloof in Raoul schijnt te ontgaan, Cécile een benauwde oogopslag heeft en soms de hele dag geen tien woorden spreekt, zonder met haar zwijgzaamheid bepaald onvriendelijk te zijn. Daar niemand haar enige verantwoordelijkheid oplegt, onttrekt zij zich geheel en al aan de wederwaardigheden die ons gewone stervelingen bezig genoeg kunnen houden, en misschien zelfs wel aan de indrukken van hier. Zij is eenvoudig afwezig; wáár mag de hemel weten. En wat mijzelf betreft, - neen, ik wil mijzelf vergeten. Als er straks voldoende werk is, zal ik daar stellig geheel en al toe in staat zijn. Zo ergens, dan moet hier vergetelheid mogelijk zijn voor alles wat mij eenmaal folterde en wat nog altijd schrijnt, zodra ik raak aan het alledaagse masker, de vermomming die ik mij heb aangelegd.

2 Juni

De nieuwheid van deze volksplanting, die wellicht oorzaak is van al de vele euvelen die haar heten aan te kleven, leidt tot menigerlei merkwaardige verrassing. Toen het op de vroege Zondagmorgen mijn oudere zuster inviel om eens naar een kerkdienst te gaan, bleek bij navraag, dat men hier in de gehele omtrek nog geen kerkje rijk is! Er was ook geen enkele predikant of voorganger voorhanden, ofschoon men wel de aankomst van zo-iemand binnenkort verwachtte.

In stilte was ik blij dat Josephines plan daardoor geen voortgang kon vinden, en amuseerde het mij, vast te stellen dat zij die hier komen onder allerlei fraaie voorwendsels, in werkelijkheid slechts op de laatste plaats de beoefening van de godsdienst stellen. Wat zouden zij protesteren indien men het hun rechtstreeks verweet, en met duizenden redenen zich verontschuldigen. Maar het feit blijft dan toch bestaan, dat hier ieder voor zichzelf zijn wetten stelt en ze naleeft zoals het hem bevalt. De slaven en slavinnen die allen heidenen zijn, bedrijven veelsoortige afgoderijen, welke hun weliswaar in naam worden verboden, maar waaraan zij zich onder bescherming van de nachtelijke duisternis telkens en telkens weer overgeven, zoals te bemerken is uit een veraf-klinkend, maar doordringend trommelgetamp, laat in de avond, waarmee zij urenlang hun zonderlinge dansen in de bosschages en de buitenwijken begeleiden. Men ziet ze nooit daarmee bezig en ze laten zich zelden betrappen, vanwege de afgrijselijke geselingen waarmee men hen in zulk een geval straft. Maar zij laten het niettemin menige nacht aan een ieder bemerken door het spookachtig geroffel dat de stilte uiteen schokt. Zulk een gedoe zal onder onze slaven - die wij er helaas op na *moeten* houden - zeker niet mogen worden geduld, en ik reken er op, dat Raoul niets onbeproefd zal laten, hen van dergelijke walgingwekkende praktijken af te houden. Tegenover hen blijkt het christelijk geloof toch wel een begerenswaardig goed, hoewel zij, indien het waar mocht zijn wat kapitein Visman, en overigens

iedereen hier beweert, dat zij voorbestemd zijn tot de verdoemenis en daaraan hun slavernij te wijten hebben [evenals hun zwarte kleur], kwalijk anders behoeven te handelen dan zoals het hun behaagt. Of zij moeten met geweld daartoe gedwongen worden, indien overreding niet baat. Dat zou dan betekenen, dat ik gewelddadigheid tegenover hen aanvaard... Maar ik kan niet aannemen dat zij niet voor overreding vatbaar zouden zijn. Het kamermeisje dat Raoul onlangs voor ons gekocht heeft, blijkt een heel gewillig en vriendelijk schepsel, wat lacherig zonder dat men precies kan ontdekken waarom, maar zeker niet onmenselijk. Zij luistert naar de naam van Daphne en doet goed haar best, is overgelukkig met een afgedankt kledingstuk, en ziet er zelfs aardig uit van lichaamsbouw en trekken, behoudens dan de kleur. Dat is in het begin altijd zo, werd ons gezegd; zij zetten dan hun beste beentje voor, hetgeen echter nooit van lange duur is. Maar het moet toch ook aan de meesters liggen, hun dienstboden die in de aanvang goed zijn, niet goed te kunnen houden. Men geeft de slaven geen loon, zodat de enige prikkel tot vlijt voor hen bestaat in de genegenheid die zij ondervinden en de toewijding welke mogelijkerwijs op de duur bij hen ontstaat door een vriendelijke en eerlijke behandeling. Ik hoorde hier namelijk ook al een schaarse keer van enige slaventrouw gewagen. Mijzelf stuit de aanwezigheid van Daphne veel minder tegen de borst dan ik ooit had kunnen vermoeden. Men kan het eenvoudig wegdenken dat zij gekocht is en even-

zeer het eigendom van Raoul als een van de gespen die hij draagt, - een gedachte die nu eenmaal afschuwelijk is. Ik ben ook niet van plan haar anders te behandelen dan ik het een kamermeisje op Morhang gedaan zou hebben, noch een van haar gelijken. Zolang dit althans mogelijk is. Want degenen tegen wie ik in deze zin sprak, lachten mij uit en zeiden, dat men kon horen dat ik hier nog een vreemdelinge was. Maar ik laat mij door niemand uit het veld slaan en zal mijn eigen ondervinding wel opdoen.

3 Juni

Raoul heeft zich te elfder ure toch door mij laten bepraten, tegen het gesputter van zijn opzichter in, dat overigens niet lang duurde. Ik mag morgen met hen mee, het binnenland in, om de plek voor onze plantage uit te zoeken! Wat ik me hierop verheug! En hij beschouwt mij toch als zijn naaste medewerkster, een eer die ik hem zal tonen waard te zijn. Ik zal mijn ogen goed de kost geven, want op de eerste indrukken komt alles aan voor onze toekomstige geestesgesteldheid. En nu gauw een reeks van dingen klaarmaken, want alles moet worden meegenomen in de wildernis. Ik heb nog een hele boel te doen, omdat ik er eerlijk gezegd niet meer op gerekend had, dat mijn verzoek toch nog zou worden ingewilligd.

14 Juni

Eergisteren laat zijn wij teruggekomen, vermoeid en

voldaan. Maar hoewel ik boordevol van indrukken zat, en niets liever wilde dan ze zo snel mogelijk opschrijven om er niets van te vergeten, was ik gisteren nog veel te moe om wat te kunnen uitrichten. Ik heb bijna heel de dag verslapen en zag in mijn dromen nog steeds het hoge en machtige groen van het oerwoud, waar de rivier doorheen stroomt, en dat ons al de dagen van onze tocht omringd heeft. Cécile vertelde mij vanmorgen dat Josephine zich [hoewel zij dacht dat niemand het merkte] danig ongerust over ons gemaakt heeft, omdat wij zo lang zijn weggebleven. Maar het kon niet anders, want het verst afgelegen terrein, juist dat wat wij in gemeenschappelijk overleg tenslotte hebben uitgekozen, vergt veel tijd om te bereiken. Het is intussen op goede gronden dat Raoul zich met niets anders heeft willen tevredenstellen.

Laat ik echter trachten de dingen ordelijk te rangschikken, al dwarrelen zij mij nog alle door het hoofd, net zoals de ontelbare lianen en slingerplanten en heesters die langs de oevers staan waar onze ranke corjaal voorbijgegleden is, en die je vangen als in een galerij van groen en grote bloemen, in een eindeloos lang prieel met ondoordringbaar in-elkaar gegroeide bladerwan-den. Hun milde schaduw, die alleen des middags aan beide oevers ontbreekt, omdat de zon dan steil omlaagschijnt, geeft aan het riemengeplas en zelfs aan de stemmen van de mensen een sonoor en donker muzikaal geluid. De stilte is er melodieus en geurig, - daar tenminste waar de mens zich niet gevestigd heeft om hout

te kappen of de landingsplaats van een plantage al van ver bericht, dat zelfs tot zó diep in het oerwoud nog krakeel, laatdunkendheid en hebzucht zich gevestigd hebben. Want iets beters weet ik niet te zeggen over de plantage die wij in het voorbijgaan hebben bezocht, omdat ze toebehoorde aan vrienden van Willem Das. Wij werden er gastvrij genoeg ontvangen door de directeur, een man van Schotse afkomst naar hij zei, maar veeleer gelijkend op een halfbloed, David MacFarley geheten, en door een ietwat oudere, een van zijn opzichters, een Hollander met name Arent Buys. Er waren nog enkele anderen, wier namen ik niet onthouden heb, omdat zij minder opvallende lieden waren. Stellig tonen zij grote voortvarendheid, door in de wildernis die hen omringt, niets onbeproefd te laten om zo snel mogelijk rijkdom te verwerven. Zij betalen daarvoor elke prijs, en het schijnt hun wonderwel te gelukken. Zij waren vol belangstelling voor het plan van Raoul om evenals zij een plantage te stichten, maar al gauw verhitten zich hun gemoederen, toen ze bemerkten dat het òns zeker niet in de eerste plaats om rijkdom te doen was, maar om een nobel en gerechtig leven in vrijheid en broederschap. Zoals ik toen al dadelijk verwachtte, viel Willem Das hen bij. Zonder Raoul geheel in de steek te laten, begon ook hij in hun geest te praten en mij zo, onbedoeld, te bewijzen dat mijn eerste indruk over hem niet onjuist was geweest. Wat MacFarley betreft, hij is een van die weinige lieden wier aanwezigheid, zelfs wier herinnering, mij met angstige afschuw

vervult. Valse ogen en een gemene, wilde mond zijn bij hem als gemaskerd door zorgvuldig gekamde, glanzende haren, zo fraai als men ze zelden ziet, en een volle, keurig geknipte baard. Er is een schrille tegenstelling tussen zijn bijna pronkerig voorkomen en de ruwheid van zijn optreden, het koude cynisme van zijn woorden en - maar ik weet niet goed hoe dit te verklaren - een indruk van grenzenloze lafheid wanneer het er op aan zou komen zijn man te staan of een werkelijk gevaar het hoofd te bieden. Ik zag hem een slaaf een zweepslag toedienen om niets hoegenaamd, tenzij uit lust hem te vernederen als een hond, en hem toe te snauwen als ware hij een redeloos dier. Zijn vrouw, een schriel, met vele sieraden opgetuigd wezentje, zat daarbij onverschillig en lui toe te kijken. Wel zag ik haar nu en dan steelse blikken van verstandhouding, of van lichte spot misschien, wisselen met de opzichter Arent Buys, een lange, tanige, niet meer heel jonge man met grote handen en reeds verlepte trekken.

Zij lieten ons in het vallen van de avond de plantage bezichtigen, met zijn vele werkplaatsen die er wel-onderhouden, en zijn armoedige slavenloodsen die er vervallener dan de stallen uitzagen. Waar wij aankwamen, verdwenen de negers of doken ze weg in de schaduw om zo min mogelijk op te vallen. Een klamme vrees regeerde hier, straalde af van MacFarley over alles en allen, en toen Raoul het waagde te opperen dat men toch redelijkerwijze kon verwachten met zachtheid en rustig optreden tenminste hetzelfde te bereiken, lach-

ten zij hem in zijn gezicht uit, alsof hij nu al huns gelijke was.

Ofschoon dit bezoek een nuttige les geweest is, heeft het Raoul evenzeer als mij gespeten dat wij ons met deze lieden hebben ingelaten. Zelfs al moet ik met tegenzin de bewering van Willem Das beamen, dat men in zulke verre oorden tezeer op elkander is aangewezen, om zijn buren te kunnen verwaarlozen of met hen in onmin te leven. Maar de omgang met dit soort schuim [want anders is het toch eigenlijk niet te noemen], onvermijdelijk wanneer zij te dicht in de nabijheid zijn, zou onverdraaglijk wezen en zeker tot botsingen aanleiding geven. Ik voor mij zou hen dan ook liefst nooit meer terug willen zien, en wens die MacFarley loon naar zijn werken.

Raoul denkt er evenzo over, en deze ervaring vooral heeft hem ertoe doen besluiten, het verst afgelegen terrein te kiezen. Maar ook zonder zulk een reden zou ongetwijfeld onze keus daarop gevallen zijn, want het is een uitgelezen, waterrijke plek, juist daar waar een donkere kreek die in de rivier uitmondt, als de spiegelgladde vloer van een galerij het groene overwulfsel der bomen terugkaatst, een menigte vogels als lakeien daar ronddartelt door het paleis van levend groen, en grote zilverig-blauwe vlinders, schitterend van een onbeschrijfelijk heldere brocaatzijde, zoals mensenogen elders nooit zien, daar op en af zweven gelijk hofdames van de zonnekoningin, die zich op het onbereikbare terras, boven de kruinen der bomen, in al haar praal

verscholen houdt. Sprookjesachtig mooi was het er. Wat verder werd de oever hoog en de kreek weer breder. Slechts licht geritsel dieper in het dichte bos verbrak bij tijd en wijle de plechtstatige, indrukwekkende stilte. Dit was het land dat ons zou kunnen toebehoren. Het was moeilijk ons een doortocht te banen om het nader te verkennen. Hiervoor zorgden de negers met hun grote kapmessen, die zich erg bedreven toonden in het links en rechts weghakken van allerlei groeisels tussen de dikkere bomen, opdat wij ongehinderd konden voortgaan. De grond scheen vruchtbaar genoeg, en hoewel Willem Das er nog menigmaal op terugkwam, dat hij de plaats wel erg afgelegen vond, moest hij toch toegeven dat ze zeker niet slechter was dan welke andere ook. Met wild, dat hier overal in het bos is, en veel vis in de kreek, gelijk wij zelf bemerkten, zal deze plaats een paradijs kunnen zijn, zodra ze door mensenhanden een weinig bewoonbaar gemaakt is, wat snel genoeg kan. En zo werd daar, op die plek zelve, afgesproken dat dit onze keuze zijn zou. Toen wij bij onze boot teruggekeerd waren, die ons met zijn tentdak tot beschutting, voertuig en slaapplaats tegelijk diende, was het gauw genoeg beslist. Het viel mij, eerlijk gezegd, mee van Willem Das, dat hij niet meer moeilijkheden maakte en zich tenslotte bereid verklaarde met ons het avontuur te wagen. Mogelijk dat kapitein Visman toch gelijk heeft en dat zijn inborst minder slecht is dan zijn woorden en optreden soms zouden doen geloven.

15 Juni

Onze terugweg, stroomafwaarts, ging heel wat sneller dan de heenweg. Raoul was in een opgewekte stemming, blij dat hij nu wist waar hij aan toe was. En zelfs de negers die thans geen zware taak meer aan het roeien hadden, toonden zich vrolijk. Nu ik al wat langer met hen samen geweest ben, draag ik meer dan ooit de overtuiging dat zij veeleer goedaardig en zelfs kinderlijk [ook weleens stout als kinderen] zijn, dan werkelijk wreed of lui of vol verraderlijke listen, gelijk men steeds weer door de planters en zelfs door vrouwen en jongelieden hoort vertellen.

Het valt moeilijk te weten wat zich afspeelt in die zwarte koppen en welke gevoelens zij koesteren binnen hun sterke, donkere borst. Hun gitzwarte ogen zijn even geheimzinnig als hun altijd vragend-uitgestulpte mond. Maar zij weten te lachen! Niet schamper of spottend zoals de blanken, doch vol en open, zoals spelende kinderen doen. En zij zijn [tenzij bij ziekte] vrolijk van nature. Wie zo is, herbergt geen kwaad. Prikkelt men hen, dan is het natuurlijk wat anders. Elk levend wezen dat gehinderd wordt, maakt zich tenslotte boos en bijt van zich af indien het bijten kan. Dat pleit nog niet tegen hen. Ik geloof dat ik althans, het zeker met onze slaven zal kunnen vinden. Het zijn tenslotte - kapitein Visman, als ik u geloven mag - ook evenzeer verdoemden als ikzelf ben, en als zodanig immers voorbeschikt tot mijn broeders en zusters. Zolang het in mijn ver-

mogen is, zal ik dan ook trachten hen te beschermen. Alle duivelse MacFarley's ten spijt, die een Schotse bastaard is en een zeer minderwaardig personnage, volgens de inlichtingen die men mij hier in de stad over hem gaf, en een waardig handlanger heeft in de verdachte Buys.

In mijn verbeelding zie ik mijzelf al bezig daarginds in de wildernis die, sinds ik haar ken, mij wel eerbied, maar geen vrees meer inboezemt en mij aanlokkelijker voorkomt dan de verwildering welke hier in dit potsierlijke stadje heerst, met zijn opgedirkte dames die aan niets hun handen wensen vuil te maken [dit aan hun slavinnen overlatende], maar wel hun tong, zonder enige schaamte. En met hun slome, ingebeelde mannen, meestentijds zonder enige beschaving, verlopen lieden doorgaans, die hier de heer komen uithangen en er zo-mogelijk een of twee zwarte concubines op na houden, naar men niet eens heimelijk volhoudt, en die vaak zelfs prat gaan op hun vele bastaards of zogenaamde buiten-kinderen. Hun vrouwen, die overal elders op de markt zouden staan als koopvrouwen op zijn best, maar hier een lachwekkende comedie als grandes-dames opvoeren, converseren openlijk over de vuilste huwelijks- en slaapkamer-aangelegenheden, gelijk men elders praat over een verregende zomer. Ze zullen mij niet licht in hun midden terugzien.

Raoul is al druk bezig de laatste stappen te doen. En daar Josephine er op staat al van het eerste begin af bij hem te zijn - waarin zij gelijk heeft - en er niet tegen

opziet daarvoor desnoods enige ontbering en ongemak te moeten lijden, zullen wij allen tezamen vertrekken, met genoeg slaven om snel de eerste woningen te kunnen bouwen en alvast enige kostgronden voor eigen voeding aan te leggen.

Zal ik nu eindelijk ver genoeg gaan om mijzelve te vergeten? Er is nu al zoveel vervaagd; in de stilte van het oerwoud, in de grote ruimte om mij heen zal al het oude kunnen vergaan zoals de woekerplanten afsterven, die de groei der bomen belemmeren, en zal ik ongedeerd en zonder verder doel dan dáár te zijn, kunnen bestaan als ware ik zelf een boom temidden van de vele bomen.

17 Juni

Binnen enkele dagen breken wij op. De goederen zijn reeds voor het grootste deel ingepakt, de boten gereed. Maar er blijft nog heel veel te doen. Mijn hart bonst ervan. Of van verwachting en vreugde? Ik zal vooreerst wel niet veel meer kunnen opschrijven, want er zal nauwelijks plaats zijn om te zitten, tenzij op de grond of op een omgevallen boomstam. Daarom wil ik toch nog, tussen de drukte door, dit laatste voor mijzelf vaststellen:

Dat ik weinig meer aan het verleden terugdenk, hetwelk mij nu al ver en vreemd geworden is, terwijl het leed om wat ik heb verlaten [was het wel leed?] nu langzaamaan geluwd is.

Dat ik vol goede moed op het punt sta deel te nemen

aan een avontuur, waarvoor menig ander, en ik vroeger stellig ook, zou terugschrikken. Dat dus de hopeloosheid velerlei vrezen in mij gedood heeft.

Dat de strijd om het naakte bestaan maakt, dat wij de kwellingen van ons innerlijk vergeten, en God met Zijn ondoorgrondelijke raadsbesluiten slechts een bekommernis is voor hen, aan wie Hij de tijd en de twijfelachtige weelde daartoe laat. Daarom is de arme doorgaans eenvoudiger in zijn geloof dan de rijke, en is dit wellicht de diepere betekenis van het Bijbelwoord, dat eerder een kameel door het oog van de naald gaat, dan een rijke tot de heerlijkheid Gods.

Nu ik deze slotsom overlees, moet ik bekennen dat het maar een pover beetje is, waarmee ik ben toegerust. Hebben de anderen meer? Zijn zij als uitverkorenen bruikbaarder voor het leven? De toekomst zal het leren. Het is nu alles eenmaal zo; ik kan niet anders zijn.

V

Bel-Exil, zonder datum

Ongetelde dagen, weken zijn voorbijgegaan. Ze hebben zich zeker al tot maanden vermenigvuldigd. Maar het heeft geen zin gehad ze nog namen te geven of te tellen. De ontzaglijke eenderheid van de natuur die ons hier omringt, maakt dit, gelijk nog zoveel meer, volkomen overbodig. Het is genoeg te zijn, te leven en te werken, en in dit laatste is al onze afwisseling gelegen.

Waarom ik dan nu nog iets opschrijf? Ik had het mijzelve beloofd, en ergens heb ik deze verzameling van letters en cijfers, die ik nooit meer overlees, nooit meer ontraadsel omdat ik er noch het geduld noch de moed toe heb, liefgekregen als een zoet geheim, neen, als een heimelijke zonde, een betasten en bekoesteren van mijzelf, nu er geen andere handen zijn die het mij doen, en nu er - nog steeds - niemand is tot wie ik gaan kan om mijzelf te zijn en uit te spreken wat er in mij omgaat. Telkens heb ik deze zelfbespiegeling weer uitgesteld, slechts schijnbaar omdat er nog geen geschikte gelegenheid toe was [hetgeen tot voor kort absoluut waar was], maar in werkelijkheid vooral omdat het uitstel mij prikkelde om klaarder en beter mijzelf te zien en al wat mij beroert; het bijkomstige liever te vergeten dan het een plaats te gunnen bij al dit onherroepelijke, dat ik geweest ben, bezig was te worden, en uiteindelijk ten volle ben. Ik wist dat ik eens weer zou herbeginnen

en heb naar dit ogenblik uitgezien als naar het bezoek van een dierbare [die mij nooit nabijkwam] wiens verwachting schrijnend-zoeter wordt met het voortduren, en vermoedelijk heerlijker is dan de ontmoeting zelf ooit kan zijn. Maar nu is dan toch het ogenblik daar, dat ik een eigen kamer heb in ons eenvoudig blokhuis, en neer kan zitten bij het venster dat uitziet op onze eerste velden en op de bosrand in de verte, tot zó ver als wij reeds zijn opgeschoten met het vellen van de bomen en het gereedmaken van de goede, vruchtbare grond.

Vandaag is de vermoeidheid van mij afgevallen, die mij meestal, zelfs toen wij nog in de boot moesten slapen en nog niet in de eerste loods die thans dient tot slavenverblijf, als een steenklomp des middags op het heetste van de dag en 's avonds al heel vroeg in slaap deed vallen, zonder dat ik zelfs meer denken kon aan wat dan ook. Het had zo kunnen blijven, en ook dat zou goed geweest zijn, ofschoon niemand dit lichamelijk had kunnen volhouden. Maar de gewenning maakt zelfs vermoeienis tot iets zo alledaags, dat men haar niet meer bemerkt; en sinds het woonhuis gereed is, heeft Raoul het mij ook belet, nog zo onophoudelijk mij met de werkzaamheden op het veld bezig te houden, waarvoor hij nu zelf meer tijd beschikbaar heeft gekregen.

Het lijkt al een eindeloze tijd geleden, sinds wij het schip en daarna het stadje verlieten. Ik geloof dat kapitein Visman ons niet meer zou herkennen, zo verboerst

en gehard zijn wij al door de wildernis, - Cécile nog het minst van allen. De reis hierheen, die ook Josephine verrukte, scheen haar met een huivering te vervullen, begrijpelijk bij al die grootse, ongetemde pracht; met een ontzetting die zij nog niet overwonnen heeft. Niettemin heeft zij het aanbod van Raoul om naar de stad terug te keren, koppig van de hand gewezen, wat ik waardeer en waarmee zij zich toch, met al haar eigenaardigheden, een echte d'Esternay getoond heeft.

Er werd veel gesproken onderweg, vooral door Raoul, die niet uitgepraat raakte over al zijn schone plannen en bedoelingen, en door Willem Das, die telkens weer uiting gaf aan zijn practische geest en tal van te verwachten zwarigheden uitvoerig met ons besprak. Dit laatste is zeer nuttig geweest, en het pleit voor hem, dat hij noch toen overdreven heeft, noch later tekortgeschoten is. Zonder hem zouden wij hulpeloos overgeleverd geweest zijn aan de vele tekorten die men hier onmogelijk kan aanvullen, de vele onvoorzienbare moeilijkheden die zich plotseling voordoen en waar hij meestal wel raad op wist, of de kleine strubbelingen uit onbegrip of misverstand met de slaven. Toch is hij mij niet sympathiek; maar dat is zeker niet om zakelijke redenen. Zijn harde natuur uit zich uitsluitend tegenover de weerloze slaven, niet tegenover ons, die hij onderdanig en hoffelijk genoeg bejegent, voor zover het niet onvermijdelijk is een weinig meer familiaar met elkaar te zijn in deze bekrompen omstandigheden, dan elders wel passend zou zijn geweest. Was hij mij

sympathiek, ik zou dit laatste zelfs hebben toegejuicht; nu heeft het mij menigmaal gestoken en het zal weer ophouden, daar hij niet meer met ons samenwoont, maar afzonderlijk, in een klein huisje aan de rand van onze nederzetting, dat op zijn eigen verzoek tezamen met het onze voor hem gebouwd is.

Er is intussen heel wat verzet, eer wij zover waren en Bel-Exil, zoals Josephine de plaats gedoopt heeft, op een plantage begint te lijken. Ik ben overigens blij dat de naam geen Nieuw-Morhang geworden is, of iets dergelijks dat op de een of andere belachelijke wijze aan het verleden herinnert. Het verleden is hier niets meer dan het ruisen van het woud en de nachtelijke roep van een vogel; donkere ondoorgrondelijke verte en een vergeten sprookje. Bel-Exil is heel exact: geen ballingschap kon schoner zijn, noch meer afdoende. De anderen leggen, geloof ik, wel iets gevoeligs in deze naam; voor mij is hij een uitdaging en een triomf. Ik wilde dat de Koning, deze schurk [o, ik wil hem liever vergeten!] hem ooit kon horen. Soms schijnt een grote, verre stem hem uit te galmen, door de bossen, over de nog kale velden, waar gebrand wordt en gerooid, en over de rivier, de kreek aan de andere zijde, overal: Exil, exiil, bel-exiiil! En dan weet ik, dat wij inderdaad hier bannelingen zijn, maar ook: dat ik nog nooit zozeer bevrijd was van mijn twijfels, mijn verlangens en mijn hopeloosheid, dan juist hier, waar vriend noch vijand is, alleen de sterke, trotse, onverschillige natuur. En het is goed, zo snel en van dichtbij te zien, wat men-

senhanden kunnen om die woeste, oppermachtige natuur aan banden te leggen. Het vormt een bewijs, dat dit ook met onze eigen natuur, de wilde woekeringen in ons binnenste, mogelijk moet zijn. Een voor een verrijzen de gebouwen: stallen, loodsen, magazijnen om het woonhuis heen, terwijl al op een flinke afstand nog met groot geraas de oude reuzen vallen uit de boswand, en het oerwoud weer een stuk van zijn domein moet afstaan. Het is grandioos, de bijna naakte negers, glimmend van het zweet als waren zij van taai en kneedbaar ebbenhout gemaakt, hun zwellende, gespannen spieren te zien inspannen om met bijl en hakmes de ijzerharde stammen aan te tasten; om hen zware stammen te zien slepen, die zij met de dissel in een oogwenk tot een balk of post herscheppen; hen de grote zaag te zien hanteren, die van balken planken maakt, de neger onder de stellage waar ze met zijn tweeën daarmee bezig zijn, van kop tot teen bestoven met het zaagsel tot een vaal, spookachtig wezen; en de neger boven op de stelling, die de zaag aantrekt, een lachende, in zonbeschenen zwartheid glinsterende overwinnaar. Dit is inderdaad iets ongekends, en nooit tevoren heb ik kunnen vermoeden dat een mensenlichaam, een door kracht gebeeldhouwd mannenlijf, bij alle zwartheid iets zo heerlijks en verrukkelijks kon zijn. Het is mijn heimelijke vreugde ernaar te kijken en, nog altijd weer, verbaasd te zijn dat niemand anders het bemerkt of zou begrijpen.

Toch is er ook tussen de negers onderling heel veel ver-

schil, dat eerst niet opvalt, mettertijd echter gemakkelijk in het oog loopt. Sommigen zijn werkelijk slaafs en onderdanig; anderen trots en zelfbewust, verzadigd van een rustige onverschilligheid omtrent hun lot, en toch zonder opstandigheid wanneer zij zien dat men hun arbeidskracht naar waarde schat. Raoul weet dit gelukkig wel te doen, - in tegenstelling met de opzichter, die alle slaven een gelijke verachting toont. Zolang Raoul zijn onbevangenheid in dit opzicht niet verliest, zal Das zich er echter wel voor hoeden, de negers anders dan als menselijke wezens te behandelen.

Hoezeer zij dit verdienen, is wel gebleken toen Raoul een van de stoerste onder de slaven, voor wie de overigen een zeker ontzag koesterden en die hun ook een voorbeeld was bij het werk, tot hun hoofdman aanwees. Hij heet Isidore en is er fier op, dat hij een christelijke naam draagt. Sinds hij door Raoul onderscheiden werd, betoont hij ons een trouw die men overal elders hartroerend zou genoemd hebben. Als Raoul het veld in gaat, volgt hij hem op de voet; moet er een lastige karwei gedaan worden, hij pakt die aan nog voordat erover gesproken is. En hoe bescheiden, woordeloos haast, laat hij zijn autoriteit over de anderen gelden. Er is iets nobels in zijn regelmatige en geenszins misvormde trekken, zodat hij met zijn jonge, forse gestalte mooi zou zijn geweest, ware hij niet zo koolzwart. En menigmaal wanneer ik hem tersluiks gadesla, schieten mij de woorden van het Hooglied te binnen: ‘Zwart ben ik, maar schoon...’ Doch wij hebben

een ander begrip van schoonheid, ook al valt bij hem iets aangenaams, een zekere aantrekkelijkheid zelfs, niet te loochenen.

Het is laat geworden, en ik ben toch wel vermoeid. Maar ik ben blij, dat ik de moed heb opgebracht, weer eens met mijzelf alleen te zijn. En ik wil weer een slotsom trekken, alvorens voor wie weet hoe lang deze papieren opnieuw weg te sluiten. Rustig en zonder de kwelling van boze gedachten, leef ik hier in de ban van het meest grootse natuurgebeuren: de ongestoorde, eeuwige vegetatie, die nu voor de eerste maal benut wordt door de mens. Als in een oude kathedraal van groen, waarin het zonlicht hier en daar naar binnen breekt, is alles om mij heen verinnigd. En ik stel geen vragen meer. De nachten die verkoeling brengen en de huiveringwekkende geheimzinnigheid van het binnenste der bossen tot nabij de drempel van onze woning, omhullen mij met een vergetelheid die wegebt in een diepe, lange slaap. Het vroege ochtendkrieken vindt dan weer een opgefriste, door de duisternis gelouterde Agnès. Vaak sta ik terzijde van mijzelf en zie hoe zij hier komt en gaat in nuttige, onafgebroken bezigheid, - en denk dan: zo is het inderdaad goed. Zo zullen ook de verdere maanden heengaan en de jaren, vele jaren naar ik hoop. En eindelijk kan ik zeggen: amen, amen, het zij zo!

Zonder datum

Wij hebben bezoek gehad. En wat anders een aangename afwisseling geweest zou zijn, die mij had gedwongen een dag in ledigheid door te brengen, zodat ik vanavond ook in staat ben tot schrijven, is mij thans een bron van zulke ergernis geworden, dat ik mijn hart *moet* luchten, al was het maar tegen dit zwijgende, blanke papier.

Alsof het geen ander zijn kon, moest juist die vermetele, bemoeizieke David MacFarley hierheen komen om onze vrede te verstoren. Ja, dat is juist het ergste, - ook mijn rust! Hij verscheen niet alleen, maar van de beide anderen in zijn gezelschap heb ik tezamen niet half zoveel te verduren gehad als van hem afzonderlijk. Zij kwamen gisteravond al en moesten natuurlijk hier overnachten. Maar ze bleven nog heel de dag om Bel-Exil te bezichtigen, dat gestadig is uitgebreid en aangevuld, zodat wij bijna alles hebben wat er nodig is, zelfs een suikermolen.

Met genoegen zou ik hun dit alles evenals de aanleg van de velden en de eerste al goed opgekomen aanplantingen hebben getoond, om lering te trekken uit hun goede opmerkingen en aanwijzingen. Maar het scheen alsof MacFarley slechts een half oog had voor hetgeen wij tot stand gebracht hebben, ook al ontbrak het hem soms niet aan prijzende woorden. Wat mij hinderde, waren de vage toespelingen die hij tegen Willem Das maakte, telkens wanneer wij in de buurt kwamen van

een van onze slavinnen, die Raoul eerst een poos na de man-negers hierheen heeft laten komen, toen aan het wieden en gereedmaken van de velden begonnen moest worden. MacFarley heeft er ook genoeg op zijn plantage en ze kunnen niets nieuws voor hem zijn, maar ze schijnen allen dezelfde gedachten en begeerten bij deze lieden op te wekken. Tot mijn spijt gaan zij naar 's lands gebruik ook hier halfnaakt, nadat Raoul vergeefs gepoogd had hen beter gekleed te doen gaan; zij willen het zelf niet, zeggen dat teveel bedekking hen ziek maakt en hindert bij het werk. Terwijl het bovendien kostbaar is, zodat men het nergens doet. Daaraan kon het dan ook niet liggen. Natuurlijk weet ik, wat zulke halve woorden en snel-gewisselde blikken tussen dit soort mannen betekenen, en ook dat zou mij verder onverschillig laten, ware het niet, dat ik - als door een zonderling instinct gewaarschuwd - MacFarley telkens betrapte op een soortgelijk kijken, op het gebruik van soortgelijke dubbelzinnige toespelingen, zodra hij in Céciles nabijheid was, of wanneer ik toevallig weer voorbijkwam. Ontdek je zoiets, dan wordt het een obsessie het iedere keer weer op te merken, en vast te stellen dat blank en zwart voor deze satyrs juist hetzelfde zijn. De eerste maal joeg het mij een blos naar de wangen; later maakte het mij alleen wit van woede.

Ik vermoed bij hen ook spot over Raoul en dat wat zij, in een gesprek met hem, zijn zachtzinnigheid noemden. En ik heb het daarnet ook uitgesproken in de familiekring, dat dit soort van bezoek mij allerminst op-

wekkend voorkomt. Josephine meent natuurlijk dat het goed bedoeld is, en dat de ruwheid van de planters voortkomt uit de hardheid van het pionierswerk en de afgelegenheid van hun langjarige verblijfplaatsen. Zij zegt voorts dat de plicht der gastvrijheid tegenover buren die op hun beurt niet minder gastvrij zijn, ons de critiek maar opzij moet doen zetten. Ik heb toen gezwegen. Over het andere dat ik opmerkte, valt nu eenmaal niet met hen te spreken. Maar er is een verdenking bij mij ontstaan tegenover Willem Das, en ik zal scherp op hem letten. Het is te erg om onder woorden te brengen, en naar ik hoop is het ongegrond. Dit bezoek heeft mij echter diep geschokt, ook om de linkse hoffelijkheid waarmee Arent Buys om Cécile heen draaide en zijn bijna onderdanig optreden wanneer het Josephine en mij betrof. Het was alles mis. Ik kan hier geen rustverstoorders verdragen. Zelfs de zin om verder te schrijven is mij op het ogenblik vergaan...

Zonder datum

Ik heb een kou gevat, die mij dagenlang in bed gehouden heeft. Verzonken was ik in een soort verstarring, waardoor mij iedere vorm van denken onmogelijk werd. Maar nu dat eindelijk van mij geweken is en velerlei beelden uit de laatste tijd mij weer voor de geest zijn gekomen, zich bij elkaar aansluiten en aanleiding zijn geworden tot menige overweging, ben ik toch maar opgestaan en wil ik een deel van de tijd die ik nog

gedwongen ben binnenshuis te blijven, gebruiken om enige orde te brengen in die warreling van voorstellingen en conclusies. Want zijn deze laatste inderdaad juist, dan zijn ze schokkend genoeg, en zal ik erdoor gedwongen worden, op de een of andere manier handelend op te treden.

Maar zover zijn we nog niet. Eerst wil ik door de dingen precies te formuleren, zien wat ervan overblijft. Vaak is het toch zo, dat, zodra je datgene wat je schijnt te overstelpen, onder woorden begint te brengen, het zich oplost als in een nevel die 's morgens vroeg verwaast door het stijgende zonlicht. Er blijft niets van over dan enkele droppen op de dingen, waarvan je zelf niet meer geloven kunt, dat ze ooit nevel zijn geweest. Het betreft natuurlijk Willem Das, die hier het storende element is in de rustige maatgang van elke dag. Ik heb het altijd geweten dat hij dit zou zijn, maar ik heb getracht het van mij af te zetten en niet bevooroordeeld te zijn. Hij is ook op een heel andere wijze storend geworden dan ik aanvankelijk had kunnen vermoeden. Maar wat ik bij het bezoek van MacFarley voor het eerst bemerkte, toen nog niet meer dan bij wijze van een vage verdenking, is nu bijna zekerheid voor mij. Hij deugt niet! Hij onteert de nobele bedoeling en opzet van onze onderneming! Nog kan ik het niet bewijzen en zijn er tegenstrijdigheden in zijn gedrag, die ik niet kan verklaren. Maar zekerheid omtrent dit alles zou ook gelijkstaan met een catastrofe meemaken. Die komt stellig, indien er niet tijdig wordt ingegrepen.

Welbeschouwd zijn het één voor één slechts kleinigheden, die daarom ook ieder ander ontgaan; maar tezamen vormen zij een geheel dat afschuwelijk en weerzinwekkend is. Ik kan het niet beschrijven, zo subtiel is het strikt genomen, en toch bedriegt mijn instinct mij niet, toveren mijn ogen mij geen waandenkbeelden voor. Het is de werkelijkheid: zijn gedragingen tegenover de negers en de negerinnen; hardheid jegens de eersten, neen ook tegenover de vrouwen, maar soms plotseling jegens de een of andere slavin - steeds een van de jongeren, die men een zekere aantrekkelijkheid niet kan ontzeggen - iets weifelachtigs, een schaduw van verstandhouding, een flits van begeerte, die als het ware op mij terugspiegelt en mij doet blozen. Evenzeer als wanneer ik soms onverhoeds zijn blik opvang, dan heimelijk op *mij* gericht; zijn half-geopende mond zie, alsof hij iets verschrikkelijks wil gaan zeggen of gaat schreeuwen, maar zich juist op tijd bedenkt, het hoofd afwendt en voortgaat met zijn bezigheid of dóór-loopt op zijn weg. Het is niets, een vleug slechts van gebeuren, en toch alles. Het is de beangstigende beweeglijkheid, de roofdierspanning tegen de placiede, onverstoorbaar-rustige achtergrond van het woud. De aanwezigheid van het gevaar in alles om ons heen en tevens de vertrouwdheid, wijl de catastrofe uitblijft.

Raoul, bevangen door zijn werk, ontgaat wat hij misschien een kleinigheid zou noemen als hij het wist; je moet een vrouw zijn om zo scherp te zien of met een ander zintuig waar te nemen als je niet meer zien kunt,

al de kleinigheden op te tellen tot een som, - een slotsom die slechts boosheid is. En niet voor niets noemt Raoul mij goedig spottend zijn opzichteres, hoewel ook iets in die bijnaam mij hindert, omdat hij mij ergens naast de opzichter stelt, over wie ik juist het meest waakzaam moet zijn.

Of ik mij dan niet, wat mijzelf betreft, over dit alles heen zou kunnen zetten? Misschien wel. Maar er is ook onder de slaven een vage, nauwelijks merkbare en toch als een soort van koortshitte uitstralende onrust gekomen, die dezelfde grondoorzaak moet hebben als de mijne, ofschoon waarschijnlijk tastbaarder en gemakkelijker te noemen.

Nu ik door mijn dagenlange bedrust al meer dan uitgeslapen ben en vanochtend vroeg vóór dag en dauw ben opgestaan, heb ik mij in het donker bij het venster gezet dat uitziet op de achterkant van de plantage. Een dunne dauw hing nog over alles en het was doodstil, - de stilste tijd van dag en nacht, de diepe, ingehouden adem vóór de ochtend met zijn honderdvoudig tjilpen, piepen, kirren van de vogels aanvangt. Slechts een enkele haan kraait af en toe, en roept het daglicht dat nog ver is. Plotseling, in weinige minuten breekt het licht door, ergens diep achter het verste bos vandaan, en is het dag. Maar eer het nog zover was, kon ik toch al de omtrek onderscheiden van de slavenloodsen en de grote was- en droog-loods dicht daarbij. Wat verderop, waar dichtere nevel boven het kanaal hing, zag je vaag al de contouren van de suikermolen; rechts de maga-

zijnen en een eindweegs er vandaan, nabij een groepje bomen met de kruin reeds boven alle nevels uit, het huisje van Willem Das. Toevallig bleef mijn oog gevestigd op die nog onduidelijke omtrek, en ik zag, hoe uit de richting van zijn woning een negerin kwam aangeslopen, schichtig eerst, dan sneller, naar de slavenloods toe, de bosschages langs. Ik kon haar niet herkennen, zag alleen maar aan haar gang dat het een vrouw moest zijn, een weinig later opgenomen tussen al de andere vrouwen die naar buiten kwamen. Dat was alles, - maar toch bijna zekerheid.

En ik zag vóór me, hoe het was gegaan, noodwendig moest gegaan zijn, 's avonds laat tevoren, in de nacht, bij hèm. De slaven leven samen met de negerinnen, dat is onder heidenen gewoon, en zelfs dan hebben zij onderlinge wetten en eerbiediging van elkaars voorkeur. Maar een blanke? Er is onderscheid... de blanke wéét, gedraagt zich als de meerdere overdag en kent de zonde. Als hij een van haar als zijn gelijke tot zich neemt, is hij ofwel onmenselijk, ofwel hij sluit zich uit van ons en hoort niet langer op de plaats die hij tot dusver innam. Het is weerzinwekkend, en ook de slaven moeten dit verschrikkelijk vinden, want de vrouw is een der hunnen en wijkt slechts voor de overmacht van haar geweldenaar. Het laat mij niet meer los, dit klamme, duistere beeld.

Ik zou het moeten zeggen aan Raoul, voor wie dit kleine voorval misschien toch nog geen bewijs is. En ik weet, op andere plantages is zoiets gewoon. Maar

hier... Er zijn hier immers nog twee ongehuwde blanke vrouwen, tegenover wie Raoul zoiets niet kan dulden in hun tegenwoordigheid. Of moet ik zwijgen, dat het werk kan voortgaan, schijnbaar rustig en zolang het mogelijk is? Mijn eigen zielevrede offeren voor de schijn van rust der anderen? Ik zal nog scherper uitzien en inmiddels overwegen wat het beste is. Nog heb ik koorts, geloof ik.

Zonder datum

Tot in mijn dromen achtervolgt hij mij; de schennis van zijn blikken, de ergernis van zijn aanwezigheid, de klamheid van zijn greep die dichterbij komt en al voelbaar wordt. Het is de donkerte van het bos en zijn moerasgeur die mij nog omhullen in mijn slaap. Ik zie Cécile, zo bleek, en Josephine die met opgeheven handen om iets vraagt dat zij omvatten wil en in haar binnenste verbergen. Maar Raoul gaat als een dronkeman, verblind de velden langs, die donker en beschaduwd zijn als lagen zij nog steeds bedrongen door het oerwoud, op een nog veel wildere en afgelegener plek dan Bel-Exil. Een ziekelijk lila licht over het groen dat enkel onkruid is, waarlangs ik rijd op een tot zijn geraamte uitgemergeld paard. En overal zijn ogen, loense ogen, blikken zijwaarts, bijna achterwaarts gericht; zijn rood-verbrande, harde kop; de zweep die hij steeds bij zich draagt en die als een adder door de lucht zwiept, rekbaar zich tot naar mij uitkronkelt, zodat ik woest het paard de sporen geef, dat niettemin zo traag

en ijselijk langzaam voortstapt als de dagen hier. Valse blikken van de deugniet Willem Das.

En in de werkelijkheid teruggekeerd, zie ik nog steeds als door het schrale, vreemdgekleurde vensterglas van deze droom de mensen om mij heen: dat Josephine iets gebogen gaat, iets minder fier dan vroeger en met donkere kringen om haar ogen; dat Cécile zo stil en bleek het huis door glijdt of staat te mijmeren bij de zwarte kreek, de enige die snel van hier vliedt en waarschijnlijk haar gedachten meevoert in zijn kabbeling, tot waar een betere, propere wereld is; en dat Raoul zijn ridderlijke strijd slechts levert tegen machten die ongrijpbaar zijn, zo groot als de natuur, het kwaad, de mensheid. En dan kan ik schreeuwen in de dag, opeens bevangt die droom mij weer, als ik de ringvaart door-geboomd word op een platte schuit en om mij heen de brokkelende oevers zie, de dammen en de velden, met een onophoudelijke moeite ingericht; opeens, als ik de brandlucht ruik, die mij van de nieuwe aanleg tegemoetwaait, of als ik de scherpe slagen hoor, die dun op deze afstand klinken, waarmee bomen aan de bosrand worden omgehakt, wier tuimeling als harde regenvlagen uit de verte klinkt.

Niet dat ik bang voor Willem Das ben. Op het beslissende ogenblik zal ik hem ongetwijfeld weten te weerstaan, en dan zelfs blij zijn dat er een ontknoping is en ik gelegenheid zal hebben te bewijzen dat hij weg moet, weg van hier! Maar ik ben bang voor alle andere ogen die mij heimelijk aanzien, steels en loerend, - die der

opgejaagde negers, mannen, vrouwen die hun mompelend gesprek laten verstommen als ik hen genaderd ben, soms ook hulpeloos naar mij opzien uit hun krom gebogen arbeidshouding. Isidore is de enige die overeind komt en mij met een knik begroet, mij aankijkt als een menselijk wezen vol vertrouwen. Al de anderen koesteren achterdocht en volgen de ogen van de strenge opzichter als honden bij de jacht de jager. Ja, dan weet ik, hoezeer ik tot hier een vreemdeling gebleven ben. Dat zelfs het paard dat door Raoul speciaal voor mij gekocht werd, niet het mijne is, maar schichtig blijft en meer vertrouwen stelt in Isidore, die hem verzorgt omdat hij dit aan niemand anders wil overlaten. Hoeveel jaren moeten nog voorbijgaan, eer ik opgenomen ben in de gemeenzaamheid van dat wat hier toch ook aan goeds en goedheid is naast zoveel wildernis? Wij allen zijn vermoeid. Nu al.

Zonder datum

Vanmiddag is het bijna tot een ontknoping gekomen. Maar ook nu, wat blijft er bij nadere beschouwing van over? Schijnbaar niet méér dan een erge onbeheerstheid mijnerzijds; iets waarover ik mij zou moeten schamen, wist ik niet met een zekerheid boven alle tegenspraak, dat ik toch gelijk heb... Doch de toestand wordt er alleen maar moeilijker door, en de catastrofe verhaast.

Ik was tegen de middag tot aan de achterste velden gekomen, daar waar men bezig was met het opruimen

van termieten-nesten. Dat gebeurt meestal niet grondig genoeg, zelfs niet in aanwezigheid van Willem Das, die te weinig oog voor zulke kleinigheden heeft. En later zijn de gevolgen fataal, als er iets van dit ongedierte achterblijft. Ik liet dus mijn paard tussen de boomstompen door, tot naar de plek gaan, waar de slaven bezig waren. En toen ik hun nog enige aanwijzingen gegeven had, besloot ik langs het bos terug te rijden om zoveel mogelijk in de schaduw te blijven, nu de middag zo gloeiend heet was. Ik was al een eindje gevorderd op het pad dat daar gekapt is, toen ik in die stille, sombere eenzaamheid plotseling de opzichter vóór mij ontdekte, die onbeweeglijk, als was hij tot een beeld verstard, mijn nadering stond af te wachten. Ik maakte een onwillekeurige beweging van ontzetting, heel even maar; het paard dat toch al schichtig van nature is, moet het gemerkt hebben, of misschien raakten mijn sporen zijn zij.

Met de lichte gestalte van Das vóór hem op het pad wist hij niet meer hoe of wat, begon te steigeren en zijwaarts het doornige struikgewas binnen te stoten, waar hij zich stak en verwondde, zodat hij nog onrustiger werd en meer en meer begon te steigeren, en mij tenslotte van zich afwierp op het pad. Ik besefte meteen dat ik goed terechtgekomen was en mij niet bezeerd had, wilde dadelijk overeind komen, maar daar stond Willem Das al vóór mij, greep mij vast en tilde mij omhoog. Natuurlijk was ik opgewonden, en het gevoel van zijn hete handen om mijn middel, zijn greep die ik

mij al zo lang voorgesteld en verafschuwd had, maakte mij razend. Zonder goed te beseffen wat ik deed, schopte ik hem van mij af en sloeg naar hem, in redeloze vrees dat hij nog één seconde zijn aanraking zou voortzetten en zo dicht bij mij blijven met zijn nat-bezwete lijf. Zeker, hij liet aanstonds los en wendde zich naar het paard, dat dadelijk weer gekalmeerd was. Maar ik niet, ik barstte in snikken uit [een onvergeeflijke stommiteit, waaraan ik op dat ogenblik toch niets kon doen] en begon zo snel ik kon het pad af te lopen, zonder nog één keer naar hem om te zien.

Buiten adem en ontdaan kwam ik bij de behuizingen aan. Vóór de slavenloods stond Isidore, die mij even verbaasd aankeek, daarna de ogen neerslaand, op de knieën ging liggen om de grote kluiten aarde en modder die zich aan mijn laarzen hadden vastgekleefd, met zijn handen te verwijderen. Ik was niet in staat ook maar één woord te spreken en moest hem laten begaan. Pas toen hij bijna gereed was, kwam ik weer wat tot mijzelf en kon ik de woning binnengaan. Ik kon hem niet eens bedanken, en nu is het te laat daarvoor. Tot mijn verbazing vroeg hij toen zelfs niet waar mijn paard gebleven was. Alsof hij alles vanzelf begreep.

En nu vraag ik mij af: hoe is het mogelijk, dat ik mij geen ogenblik onveilig voel bij Isidore [noch bij een van de andere slaven, dunkt mij] en ik zijn aanraking rustig verdraag, er zelfs bij kalmeer, terwijl alleen al de onverwachte nabijheid van Das mij buiten mijzelve brengt? Er is een verwantschap, maar niet meer dan

een schijn van verwantschap, tussen deze onrust en die welke ik veel vroeger - in het bijna-vergeten tijdperk van ‘daarginds’ - ervoer als ik aan sommige mannen dacht of hen vlakbij mij wist; maar er was destijds geen afgrijzen bij gemengd, zoals nu. Het is veeleer zoals, - neen, het is met niets vergelijkbaar, of het zou met de nabijheid van de overige planters moeten zijn, die net als hij hun driften de vrije teugel laten en vrouwen met hun ogen schennen, zo zij het niet met hun ledematen kunnen. De MacFarley's en de Buysen of hoe ze nog verder mogen heten. Ik geloof niet dat ik mij, zolang ik hier ben, ooit volkomen zal kunnen beveiligen tegen zulk een aantasting; ik moet alleen op mijn hoede blijven, en waakzamer dan ooit zijn.

Zonder datum

Sinds ik vaker in de slavenloods kom, vooral des avonds wanneer allen bij elkaar zijn om zich te verpozen, begin ik iets meer van deze zwarte mensen te begrijpen, in wie toch wel degelijk zin voor het hogere en begrip van het goede leeft, naast veel kinderlijks, veel dat naïef en zelfs dom is. Maar men kan hun van alles bijbrengen, en zij luisteren gaarne, zoals zij ook gaarne vertellen. Isidore vooral heeft dan vaak het woord, windt zich soms op; maar niet zodra merkt hij mijn aanwezigheid, of hij kalmeert, maakt een kwinkslag die allen tot lachen brengt, en tracht mij zo op mijn gemak te stellen. Zijn,woord heeft een groot gezag, daar in de loods, en nog méér zijn kort gebaar of een

strakke blik van zijn ogen. Hij heeft de werkelijke autoriteit, die Willem Das zich hier nooit eigen kon maken, ondanks zijn zweep waarmee hij hoe langer hoe kwistiger omspringt. Het zijn juist zijn wreedheid en willekeur die menigmaal het onderwerp van de onrustige gesprekken in de slavenloods zijn, waar Isidore dan telkens weer de gemoederen tot bedaren brengt, zoals ik hem een poos geleden heb verzocht. Maar dit kan zo niet blijven doorgaan; Raoul is te onbezorgd over deze mensen en houdt zich te uitsluitend bezig met zijn velden en akkers en de strijd tegen het bos. Alles staat nu al hoog en tamelijk goed er voor. De eerste grote oogst moet weldra komen; daarom is het tijd zijn aandacht thans wat meer aan de mensen te besteden, en tijdig het menselijke onkruid uit te roeien, alvorens het de goede redelijke wezens geheel verstikt. In deze zin ga ik met Raoul spreken, dadelijk al, wanneer hij nog op de veranda zit. Het is nog vroeg in de avond, wacht...

Zonder datum

Mijn gesprek van gisteren met Raoul heeft zo lang geduurd, dat ik het vandaag pas kan opschrijven en doorgaan met dat waarin ik ben blijven steken. Hij zat er alleen, en ik kon geen lange voorbereidingen bedenken, maar viel met de deur in huis: ‘Wat denk je van Willem Das, Raoul?’

Ik had hem evengoed kunnen vragen wat hij dacht van koning Louis of van mevrouw de Montespan, zo af-

wezig keek hij mij aan. Maar toen ik mijn vraag herhaalde en er aan toevoegde, dat hij wellicht beter een ander in zijn plaats kon aanstellen, toonde hij zich opeens erg ontsteld en vroeg op zijn beurt, of Das mij wellicht door het een of ander gekrenkt had. Ik ging er niet op in, met opzet niet; het zou teveel eer voor de opzichter geweest zijn en was misschien nog aanleiding geworden tot allerlei discussies, waaraan Das tenslotte alleen nieuwe vrijpostigheid zou kunnen ontlenen. Ik zweeg dus over mijzelf, maar wees Raoul er wel op, hoe verkeerd de slaven behandeld werden, als redeloos vee meer dan als mensen, zonder enige eerbied voor hun ziel [over het respect voor de eerbaarheid der slavinnen zweeg ik maar] en zonder enig geduld voor hun natuurlijke misslagen en tekortkomingen. De zweep regeerde, en de haat groeide onder het schrikbewind van de opzichter. Zoals ik al vermoed had, nam Raoul de zaak niet al te ernstig, wat ik hem tenslotte ook, zonder boosheid overigens, duidelijk genoeg verweten heb. Maar hij gelooft niet een wat betere opzichter te zullen vinden, noch ook in de mogelijkheid om Isidore de plaats te geven van een blanke. ‘De gewoonten hebben zin; gewoonten in een vreemd land moet je niet te gauw verwerpen; een gewoonte die onjuist is, kan slechts langzaam en met veel geduld verbeterd worden,’ - al dit soort van wijsheid houdt verbeteringen tegen, nu, meteen, en voert tot uitstel dat de euvelen voort laat woekeren tot ze niet meer uit te roeien zijn.

Ik heb niets bereikt; maar nu is toch Raoul gewaarschuwd en zal hij misschien wat meer gaan zien en zich ook meer bekommeren om het negervolk dat hem is toevertrouwd om andere redenen nog dan slechts vermeerdering van zijn bezit. Waar blijft zijn fiere Gods-staat, vrijheid, broederschap, de zin van zijn verbanning anders? Hij moet toezien dat zijn idealen niet verstikken door de overwoekering van zakelijk voordeel en belang.

Zonder datum

Raoul heeft revanche genomen. Zoals ik hem onlangs verraste met een vraag, zo heeft hij mij op zijn beurt daarstraks verrast. En bovendien geschokt. Mijn hand beeft nòg van woede en drift, woede ook op hem, dat hij een werktuig wilde zijn van de ander, ofschoon hij het natuurlijk wel goed bedoelt en mij het gebeurde ook moeilijk kon verzwijgen. Was het in de stad geschied, het zou bijna vermakelijk geweest zijn. Maar hier in de eenzaamheid veroorzaakt het een onmogelijke situatie, en ofwel de opzichter, of ik zal van deze plek moeten verdwijnen. Het is goed dat Raoul het mij niet zo plompverloren heeft medegedeeld, maar voorzichtig, stukje bij beetje, alsof hij zelf wel inzag, hoe driest en vermetel de opzichter is, om zó achter zijn verbeelding en zijn ingebeeldheid [noem het liever hoogmoed of gemis aan onderscheid] aan te hollen. En dat zonder schaamte voor Raoul, die ik zelf eens...

Een hese, ietwat plechtige klank in zijn stem alarmeer-

de mij dadelijk toen hij mij riep. Flitsen van vroeger schoten mij door het hoofd, door het hart, tot in mijn lijf, en ik dacht bliksemsnel: ‘Gaat hij nu spreken, nu het te laat en alles voorbij is; nu ieder van ons al een ander werd?’

Ik trachtte hem af te leiden - uitstel te zoeken van dat wat een zoete onzekerheid breken zou, tot geluk, ach neen, niet langer, maar veeleer tot ergernis - en ik vroeg hem iets over het werk. De tijdwinst hiermee bracht hem niet van zijn voornemen af, en ik zag aan zijn wijze van doen, dat hij sprak voor een ander toen hij terugkwam op onze vereenzaamde toestand hier, en mijn werk, als een man, terwijl het de roeping der vrouw is, te bloeien in tederheid, niet te verruwen en ondanks haarzelve te zijn als een man, - zoals hij begon te bepraten. Toen wist ik het duidelijk: hij wilde mij kwijt, want hij dacht aan een huwelijk voor mij. Maar nog had ik niet het flauwste denkbeeld met wie. Ik was wel nieuwsgierig te weten waar hij met zoveel woorden naar toe wou. Het was dom en een zwakheid dat ik er op inging door te vragen wie hij op het oog had. Terwijl ik het eigenlijk toch ook wel weer wist. Maar een tweede ik in mij, de duivelse ik, zocht naar bewijzen om Raoul te overtuigen, en misschien zelfs terug te grijpen naar een stukje verloren verleden. Pleitend dat ik niet de enige vereenzaamde op Bel-Exil was, verklaarde hij mij, dat de opzichter hem om mijn hand gevraagd had. Zijn verdere antwoorden konden mij niet schelen; daarvan hing niet meer af wat er nu nog ging

gebeuren. Of hij hem al dan niet iets heeft toegezegd, is van geen betekenis; trouwens dat deed Raoul ook niet. Maar nu is alles toch wel overduidelijk. En daarom is het de opzichter die moet gaan. Niet ik. Hij heeft zichzelf voor het alternatief gesteld, en ik kan hem niet meer ontmoeten. Raoul weet het nu; mijn neen kon onmogelijk beslister zijn, en ik hoop dat hij even duidelijk tegen Das zal zijn als hij tegen mij geweest is. Ik geef hem een week de tijd.

Zonder datum

Een bittere lach komt er om mijn mond, nu ik dat laatste zinnetje herlees: ‘Ik geef hem een week de tijd’. Al zeker een paar maanden zijn voorbijgegaan, hij heeft alle tijd gehad, èn Raoul, èn ikzelf; alle tijd, want hier telt geen tijd, - en toch is er niets gebeurd. Juist wijl de tijd zo gemakkelijk gaat en het uitstel onmerkbaar in afstel verandert, gewoonten zich vastzetten als de kleine nestvormige groeisels op takken en stammen, die later reusachtige woekeringen geworden, hun drager verstikken en zelfs de lianen trotseren. Niemand is weggegaan en niets is veranderd. Integendeel. Wantrouwen, stomme woede en wrok, ze loeren aan alle kanten; wanhoop, wreedheid en wellust, ze leven als furiën om deze man heen, ze volgen zijn stappen als hongerige honden, terwijl hij dwaalt als een dronkaard door de plantage en de negers van schrik voor hem samenkrimpen.

Ik zorg er wel voor, dat hij mijn pad zelden of nooit

kan kruisen, en zo hij al des avonds naar onze woning komt om het een of ander te bespreken, hij treft mij er nooit meer aan, want ik ben meestal bij de negers, die met hun zonderlinge dierverhalen, welke zij zo smakelijk aan elkaar weten op te dissen, mij heel wat beter vermaken dan welke opzichter of zijn kornuiten die op bezoek komen, met hun half-beschaafde praatjes.

In de mannenloods, waar Isidore tegenwoordig is, behoef ik voor niets bevreesd te zijn. Daar komt Das ook niet. Wel bij de vrouwen, die ik om deze reden dan ook maar liever vermijd, hoewel het steeds aardig is te zien hoe zij met hun kleintjes omspringen, kinderen met grote, gitzwarte ogen en grappig kroeshaar die je onbewogen met hun verbaasde kijkers na-staren. Hij haalt er soms de een of andere slavin weg, zoals men zich een kleed kiest voor de avond. De negers doen dit ook, maar het is voor hen die geen betere zeden kennen, toch niet zo brutaal. En ik heb nooit zoiets gemerkt van Isidore. Zo rustig en bescheiden, toch zo zelfbewust en nobel is zijn optreden, wanneer hij mij des avonds laat met zijn lantaren uit de loods naar huis begeleidt, wat hij nog nooit heeft nagelaten; of wanneer hij mij te paard helpt, mij een dienst bewijst, mijn laarzen uittrekt voordat ik het huis in ga, mij aanreikt wat ik nodig heb, nog voordat ik mijn hand ernaar heb uitgestrekt. En alsof er nog twijfel kon bestaan hoezeer hij mij vereert, is gisternacht - ik weet niet of ik het niet slechts gedroomd heb - iets met hem gebeurd, dat me op een wonderlijke wijze heeft ontroerd.

We liepen door het maanlicht onze korte weg naar huis, de slaaf voorop, zijn fiere, naakte bovenlijf zo sterk, zo prachtig evenwichtig in beweging, en zijn benen stevig, welgeplant. Het zwarte van zijn lichaam leek zo zwart niet meer, omgeven door de heldere nacht, en ik kon me wel verbeelden, dat zo hij een prins was van de wildernis, ik mij heel veilig in zijn arm zou voelen. Minder dan een flits heeft die gedachte in mij geduurd; ik kan immers niet vergeten dat hij maar een slaaf is, en ik vroeg hem, nog wat door die hele sfeer van innigheid bevangen, of het hem nog altijd goed beviel bij ons. Hij gaf een aarzelend, maar hoffelijk antwoord, waaruit ik, geloof ik, zijn bedoeling goed begreep: persoonlijk had hij niets te klagen, maar er heerste heel wat wrok en ontevredenheid onder de anderen. Toen, opeens, wij waren al aan huis gekomen, en ik stak hem als gewoonlijk een voor een mijn benen toe, om ze te bevrijden van hun modderlaarzen die daarbuiten in het open voorhuis blijven, terwijl ik even naar zijn naakte schouder greep om steun te zoeken en mijn evenwicht te houden, nu hij daar zo diep gebogen aan mijn voet trok, moet het zijn gebeurd - ik weet het eigenlijk nòg niet volkomen zeker - dat hij op mijn voet een kus gedrukt heeft. Of viel er een zweetdrup van zijn voorhoofd op? Het moet toch wel een kus geweest zijn, en ik vind het prettig dit te denken. Zo uit eerlijke genegenheid gekust te zijn, zoals het een vazal past, een die ook een koningszoon zou kunnen zijn... Dit is beslist iets dat geen mens mag weten; Isidore zelf

mag het nooit vermoeden dat ik het gemerkt heb, - dit alles kàn niet. Maar het is toch heerlijk en opwindend om er aan te denken. Er is iets om zijn besloten wezen heen, om heel deze geluidloze plantage, dat mij dronken maakt en met een roes bevangt, waarin geen kwaad van goed meer te onderscheiden valt en ik mij nog het best kan laten tuimelen, de zachtste, liefste afgrond in. Hij moest alleen niet zó zijn, niet zo ondoorgrondelijk, niet zo zwart. Ik weet niets meer; er is geen steun om naar te grijpen...

Zonder datum

Isidore heeft mij vandaag beschaamd. Dat ik niet eerder achter zijn geheim gekomen ben, bewijst hoeveel er om ons heen gebeuren kan, zonder dat je er iets van merkt; hoe gemakkelijk het de negers valt, hun blanke meesters te verschalken en te doen wat zij verkiezen. Toch is zijn handel - wijze wel begrijpelijk, ik heb het hem vergeven en zal hem zelfs helpen, wanneer Raoul het ermee eens is. Ofschoon er een bijna vermakelijke dwaasheid in zit [en misschien juist dáárom], dat wij die moesten vluchten voor de terreur der Roomsen, om tot hier in de wildernis de vrijheid van godsdienst en geweten te zoeken, nu bescherming zouden gaan verlenen aan een Roomse priester, aan wie het verboden is de plantages te bezoeken om er te prediken. Hoe dan ook, hij komt hier nu al maand na maand, telkens maar heel kort, en houdt zich schuil, voor ons nog meer bevreesd dan voor de mannen van het gerecht, geloof ik.

Maar hij is de enige die zich om het heil der slaven bekreunt en hun de leerstellingen van het christendom bijbrengt, die de besten onder hen, zoals Isidore, goed genoeg kunnen begrijpen.

Ook de wijze waarop ik achter Isidores geheim kwam, heeft iets amusants. Hij kon het niet op zich laten zitten dat ik hem met een zekere spot, of mogelijk minachting daarbij, ervan verdacht bij zijn nachtelijke escapades mee te doen aan de afgodische praktijken van vele van zijn mede-zwarten, die zich bij tijd en wijle ginds aan de bosrand aan deze gebruiken te buiten gaan, - of, wat hem nog erger scheen te deren, dat hij op soortgelijke wijze als de opzichter het met de een of andere negerin hield. Ik zei hem, dat hij als leider van de negers al deze dingen beter kon nalaten, om hun een voorbeeld te zijn ten goede. Toen, om mij te bewijzen hoezeer ik mij vergiste, en meer nog, vermoed ik, om mij *zijn* vertrouwen te tonen, heeft hij mij verteld van de bezoeken van de blanke priester, zijn onderricht in een leer die ook de mijne zou moeten zijn [hoe zal hij ooit de twijfelachtigheid van dit laatste kunnen verstaan] en de geestdrift daardoor bij de kleine groep van leerlingen gewekt, voor wie de wildernis dunkt mij als catacombe dienst doet. Het kan niet anders, of Raoul zal dit moeten goedkeuren, op gevaar af anders even intolerant te zijn als degenen die ons verdreven. Zelfs een onjuist, Rooms gekleurd en pauselijk christendom moet voor de negers beter zijn dan totaal niets.

Geloofde ik zelf, reeds lang had ook ik hun het een en

ander bijgebracht. Maar waar zou mijn catechisatie haar bezieling of haar geloofwaardigheid ooit vandaan kunnen halen, wanneer de bodem van mijn hart als een barre rots zo hard en droog ligt, zo verschroeid door hartstocht dat het zelfs geen woekering van kwaad meer kent, alleen maar dor is en verlaten? En dan nog... hetgeen de Roomse priester leert, past stellig beter bij hun oorspronkelijke afgodische aard, hun vreemde riten en gebruiken, dan de strenge, koude leer der voorbeschikking en der onherroepelijke raadsbesluiten Gods, waarvoor wij zo blijmoedig onze ballingschap hebben aanvaard, in zekerheid van uitverkoren-zijn. [O neen, de bittere spotlach is mij al vergaan; het hindert nauwelijks welke van de vele dwaasheden men kiest, zolang het toch de wijsheid niet kan zijn...]

Maar welk nut heeft voor een slaaf het geloof in zijn vooraf-bepaald verworpen-zijn, en in een God die hem getekend heeft om Kaïnsschuld die hijzelf niet veroorzaakt heeft, om boete voor iets wat de Almacht onuitdelgbaar gelaten heeft? De Roomse priester geeft de negers tenminste nog een kans en houdt hun Jezus Christus voor, die ook gegeseld en gebonden als een slaaf, een ieder van de zondeschuld zou hebben vrijgekocht, ook hen, volgens hun naar men zegt wel valse, maar dan toch zeer milde leer. Wat of er later waar of vals blijkt, kan de stakkers thans een zorg zijn; zij hebben toch niets te verliezen, slechts te winnen. En dit argument, dat buiten alle godgeleerdheid of geloof staat, zal Raoul toch wel toegankelijk doen zijn voor het-

geen ik hem van plan ben voor te stellen: De Roomse priester hier ongehinderd bij de slaven toe te laten. Al was het maar als tegenwicht voor het liederlijke voorbeeld van de opzichter.

Zonder datum

De ontzettende regens die al een eindeloos aantal dagen voortduren en zowat iedere werkzaamheid buiten onmogelijk maken, geven mij gelegenheid om - al was het alleen maar voor tijdverdrijf- weer eens met mijzelf te praten en deze blanke blaadjes getuige te maken van hetgeen gefluisterd wordt van hoofd naar hart en omgekeerd. Geheel de nieuwe wereld waarin wij hier leven, en die nu al haast een welbekende is geworden met zijn gunsten en verrassingen, maar ook zijn kleine rampen en teleurstellingen zoals bij dit regenweer, is een wereld van fluisteringen, van een stilte die je in haar ban houdt, wijl ze vol geheimen is, maar die nooit één daarvan verstaanbaar-luid of duidelijk openbaart. Onze aandacht vangt slechts fluisteringen op. Bemoedigende en gelaten flarden van gedachten, vrees verijld tot klachtloos wachten, wanhoop die een zacht, aanhoudend zoemen werd. Wie van zijn jonge leven iets verwacht, zou hier waanzinnig worden, of terende vergaan, zoals dat met Cécile gebeurt, die bij dit regenweer vooral zo'n holle hoest heeft, dat ik ervan huiver. Het zijn de anderen, het is niet langer ikzelf, wat mij van schrik en deernis of van afschuw en vertwijfeling vervult. Ikzelf ben, evenals een van de vele planten hier,

een onbelangrijk onderdeel, een nutteloze herhaling van een nutteloze eenheid geworden, die hoogstens korte tijd een zinvolle aanwezigheid in deze omgeving heeft, en daarna uit dit eeuwige, eendere beeld verdwijnt. De anderen echter koesteren idealen, hoop, verwachtingen; op zulken wacht het leed gelijk een roofdier achter de woudreuzen van hun toekomstdromen, gelijk een slang in de koele opslagloods van hun rijkdom. Ik heb mij van hen afgewend naar de verstilling van de platgebrande velden, die nu door de eindeloze regen worden schoongespoeld, zodat ze lang nog on-doorwaadbaar zullen zijn.

Maar daarna, als de zon weer doorbreekt, keert de vruchtbaarheid terug, begint de modder te ontkiemen, spruit het groen aan alle kanten uit. Al wat verdord was, is dan al omlaag geregend; wat niet dienstig is, viel af en stierf. Maar in de broeierige hitte die straks na de regenkilte ontstaat, krijgen de goede en de kwade groei opnieuw gelijke kansen. Het gezaaide kostbare gewas en het ongezaaide onkruid; vruchtbare, van ver gehaalde stekken en de woekerwinden die vanzelf er zijn; de marentakken en de tere uitlopers, het grote en het kleine, het vermengt zich alles in een strijd om voorrang en om overmacht. En dubbel zwaar is ons werk dan, na deze ongewilde rustpoos van de regentijd.

De vorige maal was dit nog niet zo bemerkbaar als thans, nu het meeste wel zijn vaste vorm en maat heeft en de regel van ons leven hier al duidelijker en duide-

lijker wordt. Er gebeurt teveel, dan dat er voor eentonigheid gevaar zou zijn, en toch zó weinig, dat de tijd die is verstreken kleurloos lijkt en grijs: het kost je moeite te bedenken wat er tussen een bepaalde dag in het verleden en een andere, gisteren of eergisteren bijvoorbeeld, is gebeurd. Het eeuwige van het oerwoud geeft aan ons bestaan hier ook een soort van gelijktijdigheid; een zijn, geen worden en geen groei, - wel duur. Totdat dit alles eensklaps over is, - wanneer en waar vertelt de regen niet, die maar blijft stromen...

Zonder datum

Omdat Raoul het, al een poos geleden, goed gevonden heeft dat onze slaven door de Roomse priester worden onderricht, nu er geen ander is om hen te kerstenen, is de geestelijke al een paar maal hier geweest, een magere, zeer slecht-uitziende man met holle ogen en een haviksneus. Vaak geplaagd door koortsen, slecht gevoed, zwerft hij langs de binnenpaden der plantages om zijn taak in alle heimelijkheid te volbrengen. En sinds ik hem zelf zag, geloof ik dat hij een bizonder mens, een heilige dwaas is, voor wie geen offer te groot zal zijn om het evangelie te prediken aan hen die het meest daarvan verstoken bleven. Kwaad doet hij er in geen geval mee, en hij betaalt er duur genoeg voor met zichzelve, al heeft Willem Das, toen hij zijn aanwezigheid bemerkte, vuur en vlam gespogen uit dronken woede dat zoiets werd toegelaten op Bel-Exil. Het zet de sla-

ven aan tot opstand, muiterij en weglopen, beweert hij, en onze verre naburen die het op hun eigen plantages nooit toelaten, zullen er allerminst over gesticht zijn dat wij zulks doen. Das begon zelfs te schreeuwen en zei, dat wij met dit slechte voorbeeld onze eigen ondergang veroorzaakten, en nog allerlei meer. Hij zag er roder en verdwaasder uit dan ooit, en Raoul maakte ook van deze gelegenheid geen gebruik om hem zijn ontslag te geven, zo min als destijds toen de opzichter hem om mijn hand gevraagd had en hij bij het vernemen van mijn weigering van Raoul het ontslag niet kreeg, waarom hij toen zelf - en zeer terecht - gevraagd had. Raoul houdt vol, hem niet te kunnen missen en hem al teveel verplicht te zijn, om hem zonder een groot geldsbedrag aan kant te kunnen doen. Een geldsbedrag dat hij bovendien bij lange na nog niet bezit. Nu blijft hij hier, de opzichter, steeds dreunender en zwaarder stappend, driest en wreed [de negers stuiven voor hem weg als het hun maar enigszins mogelijk is] en ook eenzelviger dan wie ook, hier in deze eenzaamheid en ondanks al de vrouwen die hij, tot verdriet der negers, zich des avonds telkens in zijn woning haalt.

Het heeft zelfs niet geholpen dat Cécile een toeval nabij geweest is, toen zij, ergens achter in de bloementuin waar zij zich ongezien bevond, getuige was van de wijze waarop Das in de nabijgelegen suikeraanplant is te keer gegaan tegen een van onze slaven, hem een bloedige afranseling gaf en nog een paar vloeken achterna.

Zij had het niet gewaagd ertussen te komen [wat ook verkeerd en onmogelijk geweest zou zijn] maar was naar huis gevlucht, waar zij een huilbui en een vlaag van rillingen en huiver kreeg, die Josephine en mij niet weinig hebben ontsteld. Het duurde een hele poos voordat wij haar weer wat tot kalmte konden brengen. Zo zwijgzaam is ze echter niet, of ze heeft ons toen wel een blik vergund in haar ziel: dat ze zich hier niet bijster op haar plaats voelt en vaak somber, bang gestemd. Te naakt en ruw staat de natuur hier om haar heen, te vreemd en te vijandig ook. Ze heeft ook niet de minste aanraking met de zwarten, die haar ontzien.

Raoul heeft zelfs naar aanleiding van die gelegenheid niet ingegrepen, zoals hij toch wel had kunnen doen; integendeel heeft hij zich boos gemaakt om Céciles opwinding en wat hij de overgevoeligheid van vrouwen geliefde te noemen. Hij ziet geen kans veel af te wijken van het geijkte gewicht dat hier de planters aan geweld hechten, en die onmacht benauwt en prikkelt hem. Voor het eerst zie ik ook hem zich in de laatste tijd weleens onredelijk gedragen, hoewel hij tegen mij nog altijd dezelfde oude, hartelijke broeder is, die mij bij alle landbouwwerkzaamheden betrekt met eenzelfde vanzelfsprekendheid als Josephine bij de intimiteiten van zijn slaapvertrek. Ze is overigens ook niet zo stralend meer als toen wij hierheen kwamen. Voor buitenstaanders moeten wij geen al te opgewekte troep zijn, zo wij dat al in het verleden waren.

Zonder datum

Op wonderlijke wijze wordt het nieuws hier verspreid, van oever tot oever, van plantage tot plantage, over alle bossen, alle afstand heen, men weet niet hoe. Die Schotse bastaard vooral, de tot in zijn diepste wezen verdorven MacFarley [vergeefs tracht ik, om hem recht te doen, iets goeds in hem te ontdekken, maar hij is de verpersoonlijking van het gladde, gepolijste kwaad] deze ingebeelde schurk die een van onze buren is, heeft er een duivelse vreugde in, Raoul telkens de les te komen lezen wanneer hij meent dat hier inbreuk gemaakt wordt op de gewoonten van uitbuiting en onderdrukking die voor de planters en kolonisten de ongeschreven wet zijn om zich zo haastig mogelijk te kunnen verrijken, liefst ten koste van het hartebloed der domme zwarte mensen. Dat hij dit bloed zelf in zijn aderen heeft stromen, schijnt deze mulat eer te prikkelen dan te verhinderen om hun vijand te zijn. Hij kwam hier eerst beleefd, maar weldra heftig en heerszuchtig opzetten, daar hij - naar zijn beweren - had gehoord dat wij de Roomse priester onderdak verleenden en hem hadden toegestaan te prediken voor de slaven. Al de onzin die, schuimbekkend op het laatst, zijn mond uit kwam, zal ik heus niet neerschrijven, maar hij dreigde nu eens met de wet [die hier toch nooit wordt toegepast], dan weer trachtte hij te overreden, vleierig als een echte Schot, om opeens weer achterdochtig en gemeen-insinuerend als het laagste uitvaag-

sel dat deze Wilde Kust onveilig maakt, te keer te gaan. Het is de onmogelijkste nabuur die men zich kan denken.

Hij vond op dit punt Raoul gelukkig toch onvermurwbaar. Deze zei hem onomwonden, dat hij niet de tyrannie en de gewetensdwang uit Frankrijk was ontvlucht, om hier te komen zuchten onder een gelijke, maar dat hij niets zou nalaten om zo te kunnen leven op zijn eigen landgoed, als hem juist voorkwam. Met het doen en laten van een ander wenste hij zich ook niet te bemoeien. Het is zodoende bijna tot een twist tussen de twee gekomen. Willem Das was er niet bij, gelukkig; of in zekere zin: ongelukkig, want het heette dat hij zich niet heel wel voelde en op zijn brits bleef, waar hij ook MacFarley niet kon ontvangen. Wat dat betekent, weten wij nu zo langzamerhand; hij heeft de drankfles niet bijtijds meer kunnen wegzetten en moest zijn roes uitslapen.

Toch heeft iets van de vele dingen die de Schotse bastaard hier uitbraakte, mij heviger verontrust dan ik mijzelf aanvankelijk wilde toegeven. Hij schimpte dat onze velden er kwalijker voor stonden dan eerst, en dat dit te wijten zou zijn aan moedwillige slapte der negers en negerinnen bij hun werk. Dit laatste kan niet waar zijn, daarvoor let ik te goed op en zie ik te scherp wat ieders deugden en gebreken op het veld zijn. Maar dat de oogst minder rijk belooft te zijn dan het vorig jaar, dat er een zekere schraalte over alles ligt, vooral na de buitengewoon hevige regentijd duidelijk geworden,

is helaas juist. Ik heb het mijzelf niet durven toegeven en wist het toch. Nu hij het evenwel heeft uitgesproken, met een zekere wellust en wreed genoegen, op dezelfde wijze als hij naar mij kijkt, nu ligt het daar als een treurige werkelijkheid. Misschien valt het nog mee, tenslotte, en helpt de hoeveelheid.

Daphne, het kamermeisje, sprak laatst over het boze oog. Indien ik er aan geloofde, zou ik zeggen dat David MacFarley zulk onheilsvermogen bezit, en dat zijn blik het land zo plotseling heeft geschaad. Maar het kan ook de aanwezigheid zijn van Willem Das, die op zijn beurt evenals MacFarley de toelating van de Roomse geestelijke de oorzaak vindt van alle euvelen welke ons nog zouden kunnen treffen. Zelf vertelde MacFarley vol verwaten trots, dat hij steeds iets van ijzer bij zich draagt, om de kwade invloed van priesters en dergelijke tovenaars van zich af te wenden. Zo wordt hier het ene bijgeloof verdreven door het andere, maar voor de waarheid is geen plaats in dit onafzienbaar-wijde land. Tenslotte is een heiden als Isidore veel dichter aan de waarheid toe, dan al degenen die zich meester over zijn lijf en leven wanen omdat zij blank zijn. Trouwens, hoe vaak heb ik mij er al niet op betrapt, dat ik, terwijl hij met mij spreekt, vergeet dat hij een neger is, van aard en levenswijze zo geheel verschillend van ons. Dat verschil is er in werkelijkheid niet meer, want hij heeft geen verleden, het is weggewist gelijk de dag van gisteren en bestaat niet meer voor hem, hij rept er zelfs met geen toespeling over. Alles is voor hem heden en

toekomst, en waar die hem met ons samenbrengen, sluit zijn denken en voelen ook volkomen aan bij het onze.

Zijn verering voor mij is ontroerend, en haast zou ik haar kunnen beantwoorden met mijn respect voor zijn kracht en zijn prachtige romp, zo dit wat mij misschien wat kinderlijk imponeert, niet geheel op de achtergrond werd gedrongen door mijn bewondering [het woord is niet overdreven] voor zijn autoriteit over de andere slaven, - en niet minder de slavinnen. Ik ben ervan overtuigd, neen, ik hoop het niet te behoeven betwijfelen, dat hij van dit laatste geen misbruik maakt, en dat zowel de ernst waarmee hij zich tot het christendom aangetrokken voelt en zich daarin bekwaamt, als zijn vermoedelijk toch oprechte verering voor mij, hem doen afzien van de gebruikelijke praktijken die de huisdieren veeleer passen dan zelfs de meest verworpen mensen. Hij veracht de opzichter diep genoeg, om voor zijn slechte voorbeeld ontoegankelijk te blijven, en hij weet ook hoe ikzelf er over denk. Ik heb overigens de laatste dagen weinig of niets van Isidore gezien, ofschoon de Roomse priester er niet is, die hem 's avonds, als hij niet in de slavenloods is, in beslag neemt. De anderen weten het mij ook niet te vertellen, of als ze het weten, zwijgen ze, om het gezag dat hij, ook wanneer hij afwezig is, over hen doet gelden. Wie-weet welke prettige verrassing hij mij bereidt; hij is de enige hier die zich zo persoonlijk om mij bekommert, dat hij mij weleens een aangenaam tijdverdrijf bezorgt.

Wat of hij van mij denken zou, wanneer hij eenmaal ging doorzien, van hoe geringe waarde feitelijk het christendom voor mij is, en hij daardoor zelf misschien ook twijfelen ging aan wat hij nu zo gaarne en met geestdrift wil geloven?

Terwille van ons beiden zal ik dit deel van mijzelf ook voor hem, deze enige, povere vriend, angstvallig verborgen moeten houden. En het is te hopen dat zijn overigens zo slimme ogen en zijn snel verstand, dat soms zelfs de taal der dieren schijnt te verstaan, mijn geheim nooit doorzien. Hij is zelf mijn grootste geheim geworden. En ik beef niet eens meer terwijl ik dit schrijf, - iets dat mij nog kortgeleden de ineenstorting van al wat bestaat zou hebben toegeschenen. Ik beef alleen een beetje voor wat er wellicht uit dit alles zal voortkomen. Vooral als ik denk aan de blikken vol haat van Willem Das en aan die van een horde van planters, gereed om hem bij te staan. Gelukkig dat Bel-Exil zo ver is van alles en iedereen.

Zonder datum

Gisteren toen ik met Raoul, te paard vanwege de ontzettende modderboel bij de achterste, nog niet ontwaterde velden, een omweg maakte om naar het herstel te zien van het kunstige sluis- en waterwerk dat op de wijze der Hollanders een der hoofdzaken op onze plantage is en dat door de regentijd heel veel geleden heeft, is er weer een voorval geweest, dat duidelijk aantoont hoe ver het hier al met ons gekomen is. Zonder Isidore

zou het ons ontgaan zijn, en toch is het goed dat vooral Raoul dit weet, al doet het hem ook verdriet en ziet hij zich nu genoodzaakt op reis te gaan en grote stappen te ondernemen. De ergste waarheid onder ogen te zien is beter dan onwetend je neer te vlijen in de nabijheid der gifslangen van een gevaar dat zéker dreigt en dat je tot de ondergang kan voeren. Isidore was overigens discreet genoeg in de wijze waarop hij het ons toonde.

Hij stond met een troepje anderen bij de sluis te werken, toen we bij hen kwamen en ik aan zijn schichtige blik bemerkte, dat er iets hinderlijks aan de hand was, iets dat hij wilde zeggen, zonder goed te weten hoe. Na enig vragen kwam het er uit, dat wij eens naar de opzichter moesten omzien, bij de laatste suikerrietvelden. Een ongeluk was er niet gebeurd, stelde hij ons wel gerust, en de opzichter was niet alleen, maar toch moesten wij er maar eens gaan kijken. Wij reden er zo snel mogelijk naar toe en vonden Willem Das smoordronken en volkomen buiten kennis liggen in de schaduw onder een boom. De drankstoop lag nog naast hem, en vredig, maar niet zonder enige spot op hun anders zo effen gezichten, waren de slaven om hem heen met hun werk bezig. Tot dusver hadden wij niet gemerkt dat hij zich ook overdag te buiten ging aan sterke drank; maar hij vervalt van kwaad tot erger en is tegenwoordig de negers en negerinnen zo lastig, dat ze hem nu met kennelijk genoegen daar als een dronken beest in zijn roes zagen liggen, zonder zich verder om hem te bekreunen.

Raoul beval het volk hem naar zijn huis te dragen en terwijl wij die trieste optocht achterna reden, heb ik nogmaals - en weer tevergeefs - getracht Raoul ervan te overtuigen, hoeveel kwaad door de opzichter hier tegenover de negers wordt aangericht.

Zonder dit te kunnen of te willen ontkennen, trachtte Raoul hem toch te verontschuldigen door te betogen, dat hij een ongelukkig en eenzaam mens was, en door er een toespeling op te maken, dat Das zich zou bedrinken uit verdriet over mijn weigering om in te gaan op zijn pretenties. Het drinken zou hem dan weer wreed maken tegenover anderen. ‘Ik kan hierover eigenlijk niet spreken’, zei Raoul nog, ‘want ik kan jullie geen van beiden missen’.

Ik heb dit goed verstaan. Niet ik, zijn bewonderaarster van de Hoeve, zijn schoonzuster en vriendin van Morhang, ben voor hem onmisbaar, maar ‘jullie beiden’, zijn opzichter en zijn opzichteres [zoals hij mij weleens noemt] zijn dat. Terwille van het werk, van de plantage. Niet terwille van mijzelf, - anders zou hij mij nooit in één adem genoemd hebben met die verafschuwde persoon, die zelfs niet de verontschuldiging van een zwarte huidskleur heeft om zó de slaaf te zijn van zijn hartstocht.

Raoul, Raoul, wat zijn we ver uit elkaar gegroeid! Maar het is goed zo, het is beter dan ooit, het heeft mij mijn onbevangenheid tegenover jou en Josephine teruggegeven. Ik zie nu jullie beiden en mij zelve eindelijk scherp en klaar, en zeg dan ook: ik kan jullie geen

van beiden missen. Al heb ik eens anders gesproken, over elk van jullie beiden afzonderlijk anders. Zo alleen als ik hier thans sta, zo eenzaam als ik nu ben, kan niemand ooit zijn. Daar is weliswaar veel wat mij bezighoudt, maar het houdt de eenzaamheid bezig en maakt deze voelbaar aan zichzelf; het helpt geen gemeenzaamheid vormen. En ‘wij beiden’, de opzichter en ik, zijn waarlijk niet de enigen die ieder op onze manier de last van onze eenzaamheid dragen. Daar is stellig ook nog Cécile, die er slecht uitziet en die ik onlangs nog erop betrapte dat zij aan het venster stilletjes voor zich uit zat te huilen, met haar naaiwerk op de schoot. Ik werd er een ogenblik zo ontdaan van, dat ik naar haar toegegaan ben en haar gekust heb, wat ik anders nooit doe, en daarna sprakeloos de kamer uit gevlucht ben.

Cécile heeft zelfs niet de omgang met de mensen en de dingen, die anderen aanleiding geeft te spreken van ‘jullie beiden’, hoezeer ook ten onrechte. Zij leeft in een wereld waarin niet gewerkt wordt, slechts gedroomd, geduld en geleden. En Josephine dan... is zij niet eenzaam soms, ondanks Raoul? Elk gebaar van haar, heel haar grote gestalte hunkert naar een kind, - een kind dat nu al jaren uitblijft. En wat eerst nog een geluk kon schijnen, gezien onze vlucht, de tijd in ballingschap, de reis hierheen, is nu in deze eenzaamheid een ramp voor haar. En voor Raoul niet minder, die laatst nog schamper zei: ‘Een planter werkt alleen maar voor de toekomst, voor zijn nageslacht. Het heden laat

hem niet veel kans in rust te teren op zijn arbeid'. 'Sinds het slavenarbeid is', heb ik hem toen geantwoord, maar het was niet geheel rechtvaardig, want hij werkt niet minder dan wie ook, hier op onze onderneming. In dit opzicht, meer dan in doortastendheid of vastberadenheid, is hij wel degelijk ieders voorbeeld. Ook een eenzame...

Wij mogen allen met elkander medelijden hebben, maar het baat ons bitter weinig; ieder gaat zijns weegs en slikt zijn smartjes weg en drukt zijn springend hart weer op zijn plaats terug, de ene dronken ofwel droomverloren of in de armen van haar man; de andere nuchter, met de grote, veelziende ogen van de nachtuil. Het zijn evenwel de nuchteren die het meeste lijden. Nuchter is: wie niets gelooft, niets hoopt, niets liefheeft dan verboden vruchten, glanzend-zwarte giftige, en zelfs die onbereikbaar weet.

En nu schijnt Raoul vandaag een lang en heftig gesprek met de opzichter gevoerd te hebben, dat niet tot resultaat zal hebben dat hij gaat, maar dat Raoul ertoe gebracht heeft mij zoëven te vertellen, dat hij is besloten over enkele dagen naar de stad te gaan om daar over de voorverkoop van onze oogst te onderhandelen.

Misschien tracht hij op deze manier geld te vinden om van Willem Das af te komen, misschien wil hij ook alleen maar de moeilijkheden voor een poos ontvluchten. Het schijnt de bedoeling te zijn om Cécile mee te nemen, teneinde haar wat afleiding te verschaffen; in de laatste tijd is ze nog stiller en teruggetrokkener dan

ooit tevoren en zo onnatuurlijk bleek. Het zal haar zeker goed doen. Mij trekt de bende van daarginds volstrekt niet aan, en met zoveel gewas dat al zo hoog opgeschoten op het veld staat, zou het niet raadzaam zijn, dat zowel Raoul als ik afwezig waren en alleen de dronkelap en hoerenloper [ik heb geen ander woord voor hem, zijn we hier planters of niet?] verantwoordelijk is voor alles. Dit is de reden waarom Josephine ook niet meegaat. Na de suikeroogst zullen ze dan wel weer eens samen de bewoonde wereld gaan bezoeken.

Anders dan de natuur is onze menselijke samenleving hier verdeeld in twee klassen: die der gepaarden en die der ongepaarden. Het leven van deze laatsten, die niets met elkander gemeen hebben, is niettemin aan elkander welbekend, omdat het gelijksoortig is. De gepaarden echter voeren een apart en geheimzinnig bestaan, en hun gemeenzaamheid met de buitenstaanders is er een van toegeeflijk op-een-afstand-houden en de illusie wekken, dat die stakkers ook eens zullen worden toegelaten tot de kring der ingewijden van het bed. En dat... neen, ik wil beslist niet meer hierop doordenken. Ik ben trouwens veel te moe, als altijd sinds lang, gelukkig.

Zonder datum

Dat ik er nu toch toe kom te schrijven, is omdat de eenzaamheid hier mij benauwt, nu Raoul afwezig is en daardoor het werk voor mij juist is verdubbeld. Ik heb eigenlijk geen tijd meer voor iets anders, en voel toch,

terwijl hij weg is, wat zijn tegenwoordigheid voor ons aan veiligheid en geruststelling betekent, en voor mij aan kameraadschap. Wat er ook in de loop der jaren aan gevoelens tussen ons verloren geraakt mocht zijn, en dat is wellicht meer dan wij beiden ooit tegen onszelve zouden durven bekennen, Bel-Exil heeft van ons strijdmakkers en wapenbroeders gemaakt, - voor Raoul iets heel natuurlijks, voor mij iets geheel in strijd met mijn vrouw-zijn, maar niettemin iets waardevols, wijl het mij losgemaakt heeft van mijn oude, verschrompelende zelf. Het is een grote zeldzaamheid, dat ik mij, zoals nu, nog met mijzelve bezighoud. En zodra ik het merk, laat ik het liever na, om met meer nut mijn tijd en aandacht aan de negers te gunnen, te luisteren naar hun vermakelijke verhalen en soms allerdwaast gesnap; te zien hoe Isidore in kennis vordert, heel precies onthoudt wat hij één keer gehoord heeft, en aan te horen hoe hij op zijn beurt mij zoveel vertelt dat wetenswaardig is, over de planten en de dieren, de natuur die ons omringt.

Daarin beweegt hij zich gelijk een koning, zo verzekerd van zijn kracht, en als een broeder van de dingen, zo gewend. Zijn donkere en toch zachte stem klinkt zo vertrouwenwekkend soms, en al de Franse namen en gezegden die ik hem uit tijdverdrijf soms voorzeg, weet hij ook na weken te herhalen. O, hij spreekt als een Normandiër, en dan nog met iets kinderlijks in zijn accent. Een groot, goed kind en toch een sterke man. Was hij niet hier, ik zou mij - met Raoul op reis - toch

niet zo welbehoed en veilig voelen in dit stille, verre oord, met Willem Das zo dichtbij om mij heen. Maar nu durf ik wedden dat - het is al 's avonds laat en iedereen is binnen, slaapt vermoedelijk al - als ik een stap naar buiten doe, hij op de een of andere manier daar is om over mij te waken. Ik heb veel zin om de proef op de som te nemen en het mijzelf te bewijzen, hoe volkomen ik op hem rekenen kan. Maar het is overbodige moeite, die anderen slechts zou alarmeren. Ik weet het voor mijzelve met volstrekte zekerheid; dat is voldoende.

Haast zou ik van hier uit zachtjes tot hem kunnen spreken, als in een van die krankzinnige toverijen waarvan hij soms vertelt, volkomen overtuigd dat zij op geen bedrog berusten. Het is de duivel die dat alles doet, heeft de Roomse geestelijke hem onderwezen; het is de koning der verdoemden die de afgodsdienaars tijdelijk zijn macht verkoopt. Was dat echter waar, hij moet mij dan al dikwijls hebben bijgestaan. Het boze is er, en het neemt zelfs een gestalte aan om ons te kwellen [en het liefst nog een gestalte of vorm uit onze omgeving]; maar de Boze of de Duivel met zijn staart en bokspoot en zijn hoornenkop is een verzinsel van het bijgeloof. Het is wel jammer dat met heel veel goeds aldus ook heel veel nodeloos verkeerds de onwetenden wordt bijgebracht door hen die, zelf wellicht te goeder trouw, het valse prediken. Vroeg of laat zal ik bij Isidore de priester moeten tegenspreken. Als hij *mij* dan gelooft, en aan mijn woord meer waarde hecht dan aan

het geleraar van de Roomse geestelijke, dan is zeker het bewijs geleverd dat - neen, dit niet. Maar wel het bewijs dat hij mijn toegewijde slaaf is, slaaf van mij, die slechts zijn vrijheid wil en hem die vrijheid nu al toeken in gedachte.

Zonder datum

Gelukkig dat Raoul terug is! Wij horen nu eenmaal bij elkaar en elk uiteengaan van ons viertal veroorzaakt moeilijkheden en een schrijnende, pijnlijke plek, daar waar wij zo lange tijd tegen elkaar aan leunden. Daarom ben ik ook blij dat Cécile niet is achtergebleven, ofschoon daarvan een ogenblik sprake is geweest en wat voor haar lichamelijke gezondheid misschien te verkiezen was. Maar ook bij haar overheerst het saamhorigheidsgevoel alle andere gevoelens, tenminste zo lang niet ‘het’ betere, het beste aller gevoelens - zo dat bestaat - er voor in de plaats komt. En daar schijnt weinig kans op, in de stad zo min als hier.

Hoewel het mij daarginds, toen wij de plaats verlieten om voorgoed naar hier te komen, tamelijk saai en stil leek, vooral bij Frankrijk of bij Holland vergeleken, zegt Raoul, dat het er nu rumoerig en onrustig is, met gekrakeel en slemppartijen overdag en 's nachts nog minder fraai gedoe. In de beginne vond Cécile het er wel amusant, na al de stilte en eenzaamheid van hier, en naar haar zeggen zijn er heel wat propere en wel-onderhouden tuinen bijgekomen sinds wij er zijn aangekomen met het schip. Maar met dat al, en zelfs ondanks

de vriendelijke ontvangst die Cécile van sommigen ten deel viel, was zij toch liever op Bel-Exil, zodat zij niet is ingegaan op Raouls aanbod om achter te blijven en op de uitnodigingen waarmee men haar vereerde.

Eerlijk gezegd valt deze flinkheid mij van haar mee, en zij is toch meer een d'Esternay dan ik vermoedde. Dat wat ik bij haar het vluchtige en onvatbare pleeg te noemen, heeft toch een vaste, harde kern, die nu en dan te voorschijn komt, maar meestal achter dromerigheid en een gebrek aan practische werkelijkheidszin verscholen blijft. Dit verzoent mij er ook mee, dat ik nu, sedert zij terug is, mijn kamer met haar delen moet, omdat Josephine, die tijdens de afwezigheid van Raoul blijkbaar ook haar verborgen angsten heeft gekend, het beter vindt met het oog op Céciles gezondheid, dat ik wat op haar letten kan. Zo vooral des nachts, dat zij geen kou meer vat, en ook niet - als weleens gebeurd is - zich zo opwindt dat het haar gezondheid schaadt voor dagenlang. Zoals toen zij de opzichter voor het eerst een slaaf zag ranselen. Dat is nu een bijna alledaags gezicht geworden, - God moge zich voor zijn schepping schamen! [Als ik nog een ergere vloek wist, zou ik hem nu schrijven.]

Zij zijn overigens geen van beiden opgewekt teruggekeerd; Raoul niet, wegens allerlei gestrubbel met de planters, hun verscherpte eisen dat er streng zal worden opgetreden, wijl er zoveel negers zijn die naar de bossen vluchten, zodat iedere slavenhouder nu zijn eigendommen brandmerkt [als dat hier gebeuren zou, ver-

laat ik Bel-Exil voorgoed] - en ook wegens het geknoei met prijzen van de suiker en tabak. Er is veel verwarring en ze zijn het hierover nog niet eens geworden. Snelle rijkdom is het enige waarover deze lieden zich bekreunen; al het andere is bijzaak of telt in het geheel niet.

Deze reis heeft één man bovenal hier een even verholen als gemene triomf gebracht, zoals hij een ander een treurige schok gaf. Hun reacties tekenen volkomen duidelijk de uitersten af, waartoe wij hier zijn gekomen en waartussen ik leef als een verdwaalde vogel, die zich nu aan alle kamerwanden de kop te bloeden vliegt. De Roomse priester die hier kwam, is in de stad gestorven, evenals zijn metgezel die onder andere groepen van plantage-negers predikte. Ontberingen en ziekten bij het zwerven langs verborgen paden hebben snel genoeg hun leven ondermijnd. Nu zijn de negers weer als vroeger aan zichzelve en hun meegebrachte heidendom overgelaten, en niemand die zich verder om hun kerstening of hun beschaving bekommert. Zo heeft Willem Das zijn zin gekregen, zonder er zelfs zijn best voor te doen; en zo is Isidore de mogelijkheid ontnomen voort te gaan op een weg die hij de beste dacht en die hij nu, door een Voorzienigheid die hij juist begon te aanbidden, afgesneden ziet. Was het niet juist, dat ik daareven vloekte? Of moet ik Isidore nu verder helpen, niet zoals de priester uiteraard, maar naar mijn eigen, diepste overtuiging? Wat moet ik hem zeggen? Jij en ik zijn voorbeschikten ter verdoemenis, noch het ge-

loof, noch deugd, noch goede werken baten ons uiteindelijk, en wij zijn dubbele dwazen als wij nog iets anders doen dan wat ons aangenaam of dierbaar is. Een beetje durf... Kom, laat ons vluchten, éénmaal ver en vrij van al wat knelt en hinderen kan, gelukkig zijn! Zoals de dieren en de planten en de vlinders. En dan als een wolk vergaan, desnoods verdoemd, omdat dit toch, zoals geleerd wordt, onherroepelijk is. En mocht die leer onwaarheid zijn, - zoveel te beter! Ik wil niet goed en deugdzaam op de bonnefooi zijn, ik wil weten wáárom ik mijzelf nog langer geweld moet aandoen! Maar ach, ik zal niets van dit alles zeggen. Isidore heeft het de laatste tijd een paar maal over Christus gehad, die hij raadselachtig vindt, omdat naar zijn opvatting niemand tegelijkertijd koningszoon en slaaf, de gezalfde des Heren en de gekruisigde kan zijn. Met het verkrijgen van de ene staat verliest men de andere, zou Isidores redenering luiden, wanneer hij theologiseerde. Maar hij denkt in beelden, en uit de voorstelling daarvan, verbonden met de werkelijkheid om hem heen, ontstaan zijn gevoelens. Daarom zegt hij: ‘Wij slaven lijden zoals Jezus, maar eens gaan wij terugslaan zoals Jezus' Vader. Want er komt een dag dat elke zoon ook op zijn beurt de vader wordt’.

Hij zegt zo schijnbaar simpele dingen, die toch, als je maar de moeite neemt er dieper over na te denken, een heel wonderlijke zin behelzen. En hij spreekt zo weifelend soms, zo zacht met zijn sonore stem, dat ik hem haast wel in mijn armen zou willen sluiten of wegkrui-

pen aan zijn onbehaarde, sterke borst. Ach ja, men wordt een beetje dwaas hier in de wildernis. Het is niet alleen de dronken Willem Das... De een handelt zonder te denken, de ander denkt zonder te doen; er is eigenlijk niet eens zo heel veel verschil meer tussen ons, - 'jullie beiden' zou Raoul zeggen!

Zonder datum

Raouls reis naar de stad heeft nog een hele nasleep. Het blijkt dat de oogsten die bijna overal gunstig zijn uitgevallen, toch bij de handelaars en de verschepers minder opbrengen, doordat deze nu de beschikking hebben over grotere hoeveelheden dan anders. De planters willen daarom onderlinge afspraken maken en zodoende voorkomen dat zij te weinig ontvangen door het dalen van de prijzen. Al een paar van onze buren hebben de urenlange tocht naar hier ondernomen om ook met Raoul overleg te plegen.

Op zichzelf zou dit tot een prettige verhouding kunnen leiden, maar het gaat ermee als met de minder zakelijke bezoeken van MacFarley en zijn soortgenoten: ze laten slechts wrevel en geprikkeldheid na, omdat er bij die gelegenheden altijd karaktertrekken vertoond en leerstellingen verkondigd worden, die lijnrecht indruisen tegen de onze. Niet alleen tegen de mijne, hetgeen haast vanzelfsprekend en zeker overkomelijk zou zijn, maar ook tegen die van Raoul en Josephine in. [Cécile ontvlucht deze lieden maar; dat is het gemakkelijkst.] Het zijn de krachtige hulptroepen van Willem Das, die

zich na zulke gesprekken weer gestijfd voelt in zijn opvatting, dat planters bovenal plukkers en afpersers behoren te zijn. Het liefst bleef ik ook uit hun buurt, te meer daar ik geen gastvrouw behoef te zijn, zoals Josephine. Maar omdat ze toch steeds weer terechtkomen op de werkzaamheden zelf en de moeilijkheden van het land, ben ik wel gedwongen hen aan te horen en mij soms zelfs in de discussie te mengen, waarin ik, ook als ik haar tracht te ontwijken, toch door Raoul betrokken word, die in mij immers zijn oudste [en wellicht beste] bondgenoot heeft.

Altijd weer is het MacFarley die, vooral als hij door Das gesteund wordt, mij in bizondere mate boos maakt, en het van zijn kant ook bizonder op mij gemunt schijnt te hebben. Ik gun hem het plezier, mij met zijn klamme, gierige ogen van elk omhulsel te ontbloten, zoals ook de opzichter dat, minder brutaal en slechts wanneer hij zich onbespied waant, pleegt te doen. Van MacFarley *zie* ik het, en in zekere zin kan ik mij ertegen verweren; van Das *voel* ik het alleen; als ik hem aankijk slaat hij dadelijk zijn ogen neer, maar wend ik mij af, dan is hij er meteen weer bij. Daartegen ben ik weerloos.

Deze laatste keer heb ik er overigens nog het minst last van gehad, want het is bijna tot ruzie gekomen, omdat de planters wilden dat wij ons allen zouden verbinden om een groot deel van de oogst [bijna de helft] in het water te gooien of te verbranden, om zo de kooplieden in de stad te dwingen hogere prijzen voor de schaarser

geworden goederen te betalen. Natuurlijk wilde Raoul hiervan niets weten; hij vond het een duivelse inval en tegen de zin der Schepping. Hij zei hun onomwonden, dat wie in God gelooft en de Vader bidt: 'Geef ons heden ons dagelijks brood', nooit tot moedwillige vernietiging van een der gaven die Hij ons vergunt, mag overgaan.

Voor christelijke argumenten zijn de planters, die zich niettemin christenen noemen, en zich soms zelfs daarop laten voorstaan [als in de kwestie der slaven], volkomen ontoegankelijk. Ik meende hen beter te begrijpen en hun daardoor beter te woord te kunnen staan; ik zei derhalve, dat men er dan veel verstandiger aan zou doen, minder van de slaven te vergen en van de grond, waardoor dan vanzelf minder zou worden voortgebracht en het negervolk een menswaardiger leven zou kunnen leiden.

Ik had nog niet geheel uitgesproken, of de storm brak los. Zonderling genoeg niet tegen mij, die het woord had gevoerd en als vrouw misschien daarvoor kon worden gegispt, maar tegen Raoul, die slechts had geluisterd. Door hem te treffen konden zij mij, als reeds buiten het geding, eenvoudig opzijschuiven. Maar Raoul heeft zich uitstekend verweerd en is geen duimbreed van zijn standpunt afgeweken, dat ook het mijne is, al heb ik andere argumenten dan die hem zijn vroomheid ingeeft.

De reden waarom wij van alle plaatsen ter wereld juist hierheen gekomen zijn, is tenslotte de mogelijkheid ge-

weest om hier iets te verwerkelijken van de liefelijke staat van vrijheid en broederschap, waarvan het denkbeeld in ons leefde. Dit is het wat mij aan Raoul verbonden heeft gehouden toen ik evengoed alle andere kanten op had kunnen gaan. En dit is het wat mij aanvaardbaar blijft in zijn en Josephines opvatting van een Gods-staat op aarde, - een waarin ook voor de bozen, en zelfs voor de verdoemden nog een kleine plaats is. Raoul heeft het hun behoorlijk, en ook aan Willem Das naderhand nog eens overduidelijk gezegd: wat de planters ook dreigen, en hoezeer men in deze streken ook op elkanders hulp is aangewezen, op Bel-Exil is hij en niemand anders de baas; en zolang *hij* het is, zal worden vastgehouden aan *onze* opvattingen van wat goed, rechtvaardig en menselijk is. Het zal zeer moeilijk blijven, dit laatste restant van onze idealen te handhaven; er ging al zulk een goed gedeelte in de strijd om het bestaan verloren. Maar de grens der toegeeflijkheid aan het kwaad in onze omgeving is bereikt.

Als Raoul vasthoudend blijft, zal hij mij aan zijn zijde vinden tot het bittere einde; zo niet, dan zijn spoedig daarna mijn dagen op deze plaats ten einde; ik vlucht nog liever de bossen in om er te sterven. De enige zin die het leven in de wildernis nog heeft, is: jezelf te zijn. Zonder deze mogelijkheid is hier de planten-dood, de grote oerwoud-dood alreeds begonnen.

Zonder datum

Oef en oef en oef! De drukste weken zijn voorbij, de

weken van dag en nacht werken om het suikerriet te oogsten, het van de verre velden naar de suikermolen te vervoeren, het daar tot sap te persen onder het aanhoudend knarsen van de grote raderen, en in de stokerij het sap te koken, in te dikken en te drogen. Alles ruikt er naar, een weeë, zoete maar intense geur, die meer nog dan de rook die opstijgt uit de stokerij, aan iedereen bericht, dat hier van middernacht tot middernacht het hele leven draait om suiker. Van de snelheid en de drift waarmee dit werk gebeurt, hangt de hoeveelheid suiker af, die uit het riet kan gewonnen worden. Vandaar dat deze tijd, hoe vermoeiend ook, iets meeslepends heeft; niet alleen voor ons, maar zeker ook voor de negers die ervan schijnen te houden en als grimmige of opgewekte duivels rondspringen met hun zwart-glimmende lijven, vanwege de hitte der ketels en de nauwe werkplaatsen bijna geheel onbedekt, met rosse gloed van de stookplaats beschenen, of plotseling uit het schijnsel van een stallicht weer verzwolgen door de schaduw en het duister achter een rietstapel of pers. Dan ontstaat er ook een gemeenzaamheid die anders zelden, of slechts bij enkelingen zoals Isidore, te vinden is: de vreugde van het op-elkander-aangewezen-zijn en het tezamen voltooien van een taak. Zelfs de opzichter, wanneer het zijn beurt was om daar toezicht te houden, kalmeerde er een weinig van en kon weleens een grijns trekken om een grol van de rondspringende negers, die altijd vrolijkheid tonen wanneer het een of ander hun naar de zin is, zoals ze ook dadelijk tot zwaarmoedig-

heid en zelfs tot ziekte vervallen, wanneer hun de zwarigheden des levens al te talrijk of van al te lange duur worden.

Nu is die drukke tijd echter weer voorbij, de suiker ligt opgestapeld en vertrekt een van de komende dagen naar de stad. Op dezelfde wijze als bijna een ieder is opgeleefd in de tijd dat ze vervaardigd werd en eerst op het laatst, toen bijna niemand meer voort kon van vermoeienis, het werk een beetje verslapte, zo is nu een ieder aangestoken door de algemene gemelijkheid, die aanstonds op de spanning is gevolgd, en vertoont nog slechts een enkeling wat veerkracht. De velden hebben niets aanlokkelijks meer; een ziekelijk waas ligt over ze gespreid. De glimlach is van elk gezicht verdwenen. Misschien ben ik nog de enige, die hier met een zekere gelijkmoedigheid de op-en-neergang van de dingen aanzie, omdat ik tenslotte niets bizonders voor mijzelf wil of nastreef, slechts besta in afwachting van dat wat vorm noch naam heeft en alleen maar kort van duur is. Dit mag ik gerust beschouwen als de winst van hier te zijn, van deze ballingschap. Ik reken dat het is: de onkwetsbaarheid van hen die al de grenzen gepasseerd zijn van het alledaagse leven der illusies en verwachtingen, om te belanden in de hoge, starre noodlotsnacht waarin geen stem meer smeekt of onderhandelt, niets zich roert in vreugde of leed, maar onherroepelijke sterren in de onherroepelijke stilte der berusting schijnen, aan een pantseren firmament, - eeuwig, eeuwig.

Kerstmis 1687

Met moedwil kwamen zij er aan herinneren, mijn goede huisgenoten, dat het vandaag Kerstmis is. Alsof het oerwoud dáár iets om geeft; alsof het hier nog iets zegt. Maar ze willen met alle geweld zich laten plagen door de herinnering en zich wentelen in de zachte pijn die het denken geeft aan alles wat verloren ging, misschien niet eens meer wordt terugverlangd, maar toch nog lokken blijft uit een verbleekt verleden, - zoals een oud, niet meer te dragen kledingstuk dat plotseling, toevallig te voorschijn gehaald, doet terugdenken aan een feest waarop het ons zo schitterend stond als thans geen enkel kleed meer... En zo wordt er nu gepraat over de Kersttijd op Morhang - een drukke, feestelijke tijd, waarin ook al de pachters een voor een zich komen melden - en zelfs over dat ene Kerstfeest in Amsterdam, toen het nog onbeslist was of wij wel hierheen zouden komen, en het zo bitter koud was. Sindsdien is er eigenlijk geen Kerstmis meer geweest, omdat de tijd hier een andere betekenis heeft gekregen. Ginds is hij een gezel, die vlug of langzaam, altijd met je meeloopt, meedraaft, mee stil staat te wachten, tot je weer gereed bent om zelf voort te gaan. Terwijl hij hier een last is, die het gaan belemmert, en een net dat de bewegingen verstrikt houdt, en een fijn geblaas dat ons in slaap brengt, schijnbaar afkoelt, maar ons weerloos laat en dadenloos.

Het zegt mij niets meer, Kerstmis, ook al trachten Jo-

sephine en Raoul er iets bizonders en iets plechtigs van te maken, dat hier in de omgeving van een suikermolen of een woudreus waarin zonderlinge vogels roepen, of een brede, wilde, in zonlicht badende rivier enkel belachelijk is. In dit opzicht schijnt Willem Das er net zo over te denken als ik, om maar te zwijgen van het negervolk, dat alleen begrip heeft voor het nietsdoen op zo'n feestdag, nooit van de betekenis die hun meesters er aan hechten. Voor Raoul, die in de laatste tijd toch zo gedrukt en treurig is, vooral omdat hij de tegenwerking van de andere planters vreest, nu hij niet met hen mee kan doen, is het geloof ik wel goed om eens met zijn gedachten te vertoeven in het verleden, dat bij alle moois zo vol verwarring en verdrukking raakte, dat hij tenslotte is moeten vluchten, om niet -zoals Armand - naar de wapenen te grijpen en oorlog te voeren tegen zijn eigen land en volk. Hoe zou hij dan hier, in zo korte tijd al, de verwezenlijking van zijn bedoelingen moeten bereiken? Het vergt de vasthoudendheid van jaren en het tevoren prijsgeven van alles. In dit laatste is hij tot dusver, en zijn ook Josephine en Cécile tekortgeschoten. Zij hebben zich niet los kunnen maken van hun oude voorstellingen en illusies, die even kwalijk in deze nieuwe wereld passen als onze dikke en dichtgesloten kledingstukken van daarginds in de druk-kend-felle hitte hier.

En zo is het dan voor ons allen een Kerstmis van brandende zonneschijn, - een dag die een andere naam verdient, zonder al die onnutte herinneringen...

We zijn slechts een paar uur later, en nu al moet ik de laatste regels waarbij ik het liet, herroepen. Als dit geen Kerstmis is, dan weet ik het niet. Noël, Noël, een kind is ons geboren! Gemelijk van het schrijven over iets dat ik eigenlijk onaangenaam vond, heb ik er de brui aan gegeven en ben naar buiten gelopen, waar het negervolk in feestelijk nietsdoen rondhangt of in elkanders gezelschap zit neergehurkt, onophoudelijk snaterend zoals ze gaarne doen. Zo kwam ik bij de vrouwenloods, waar een ongewone drukte mij verraste. Er was zojuist van een der jongere, goed-uitziende vrouwen een slaafje geboren, een stevig knaapje dat men mij toonde, niet zonder grinnikende en maar half begrijpelijke opmerkingen van de omstaande negerinnen. Maar wat ik ervan begreep, was voldoende; en hun trots op het koffiebruine, niet zwarte uiterlijk van het kind, en het noemen van de opzichter in verband daarmee, dat alles bracht mij als met een golf van koorts een ogenblik buiten mijzelve. Ik ging nog trillend van een emotie, die zeker meer schaamte dan verontwaardiging inhield, recht naar Isidore toe, en vroeg hem wat er voor bizonders aan de hand was en wat hij van dit kind wist. ‘Alle slavinnen krijgen de een of andere dag een slaafje’, antwoordde hij eerst ontwijkend. Maar toen ik hem rechtstreeks vroeg of hij mijn vermoeden dat Willem Das er iets mee te maken had, kon bevestigen, gaf hij dadelijk toe, dat hij het al een hele poos geweten had, en dat er op het kind van deze ene negerin wel gauw genoeg ook nog van andere zouden volgen. Hij zei het

met een soort gelatenheid, die mij nog meer buiten mijzelve bracht, zodat ik hem liet staan en regelrecht naar Raoul snelde, die juist van de suikermolen het kanaal langs, weer naar huis toe wandelde.

Mijn uitval deed hem schrikken, maar ik kon niet anders. Hij heeft geen woord kunnen uitbrengen, liet mij alleen staan en is zwijgend zijn kamer binnen gegaan.

Nu zit ik weer alleen tegenover dit geduldige papier. Raoul weet toch, dat ik degene ben die zich het meest van allen met de slavenloods bemoeit; wie had het hem anders moeten zeggen? Dat hij faalt in het stichten van zijn schoon gedroomde staat is ook niet zijn schuld, zelfs al had hij in sommige gevallen zeker krachtiger kunnen optreden. Het is de natuur, het zijn de omstandigheden, die hier sterker blijken dan onze hoop en onze wil. Ik voor mij zie niet in, waarom ik de enige veroordeelde, de enige getekende zou zijn in deze schepping; wij zijn met velen en er is zoveel. Wij moeten elkander maar wat zien te troosten en te helpen in deze ellende, die het nog niet behoeft te zijn, zolang wij het kunnen vergeten.

Onnozele-kinderendag 1687

De geboorte van dat overigens lieftallige, lichtbruine jonkske in de slavenloods heeft nog meer beroering daarbuiten gebracht dan bij mij alleen. Raoul was inderdaad buiten zichzelve en wilde de opzichter eindelijk wegsturen. Merkwaardig genoeg heeft Josephine hem hiervan afgebracht, die een steeds grotere toleran-

tie begint te tonen voor allerlei mistoestanden welke zij aanvankelijk scherp genoeg afwees. Ze is milder geworden, maar ook slordiger in haar denken en gemak-zuchtiger misschien. Zij vreest een verandering van opzichter, is bang dat dit noodlottige gevolgen voor de plantage zal kunnen hebben, omdat men er op achteruit zou kunnen gaan met een vervanger van Das, en alles nu al moeilijk genoeg is. ‘Erg genoeg dat jij ook mannenwerk moet doen,’ zoals ze nog tegen mij zei bij wijze van argument. Maar wel heeft zij Raoul ertoe gebracht, het kind plechtig zijn vrijheid te schenken, waaraan het nu nog niets heeft, zolang het bij zijn moeder blijft, maar later des te meer. Dit heeft tenminste zin, en zou voor alle slaafjes die hier geboren worden, moeten gelden, sinds het de regel en de wet is, dat het kind de staat volgt van zijn moeder, ongeacht wie het verwekt heeft. Een barbaarse wet, gelijk zoveel hier. Maar de geste van Raoul is zeker niet de juiste wijze om zijn rijkdommen zo snel mogelijk te vermeerderen. Er is ook een rijkdom die geen vrouw zich kan kopen. En de gedachte dááraan heeft Josephine zo vertederd, dat zij in staat is over al haar bezwaren heen te stappen en de strakke levensregels te vergeten, die zij als eeuwige wetten voor haarzelf en alle anderen gesteld weet. Het vergeefs verlangen naar een kind, de hunkering naar het zachte, nieuwe, durende dat uit haarzelve en Raoul zou moeten zijn voortgekomen, de hunkering naar het zichtbaar en tastbaar geworden-zijn van haar liefde, en misschien nog het haken naar bevrediging

van een veel dieper instinct dat ik niet vermag te beschrijven, wekken in haar een leegte, een afgrond, waarin haar oude persoonlijkheid zich niet meer handhaaft, alle rigiditeit wegsmelt en slechts een mild en zacht aanvaarden van het leven zoals het nu eenmaal is, overblijft voor het brokje leven dat zijzelf vertegenwoordigt. Tenminste zo stel ik het me voor. Josephine spreekt zelf zelden over haar gemis. Maar bij elk klein kind, hoe zwart of schriel ook, dat haar hier op de plantage onder ogen komt, raakt zij een ogenblik in een verwarring, die haar gebaren onwillekeurig doet zijn en haar pupillen verwijdt tot zwarte raadsels. [Ik heb mij altijd aan Josephine vergaapt, vooral in de dagen dat zij Raoul veroverde; vandaag doe ik het zelden, en dan nog met een gevoel van medelijden.] De wijze waarop zij zulk een zuigeling hanteert, ook zonder dat zij enige sentimentaliteit daarbij toont, spreekt voor zich. En soms vraag ik mij af, of, wanneer zij niet kinderloos geweest zou zijn, wanneer al op Morhang haar leven en haar wereld uit méér hadden bestaan dan uit Raoul alleen, of zij dan zo gemakkelijk haar man zou hebben gevolgd als nu, en of zij hem niet tot geheel andere gedachten en gevoelens zou hebben gebracht. Het kan niet anders dat, evenals het dragen van een kind ons gehele lichaam verandert en pas tot zijn volledige rijpheid en vorm brengt, evenzo ook voor ons de wereld om ons heen verandert tot een werkelijk vervulde en gerijpte, waarin ons bestaan pas zijn volledige zin heeft, wanneer uit het onvoltooide wezen dat de vrouw

is, tenslotte het voltooide van moeder-en-kind is voortgekomen.

Hoe ik mijzelf dit zo onomwonden en haast van-een-afstand-uit durf bekennen? Ik heb er vaak genoeg over nagedacht en het mij ingedacht. Het hangt onverbrekelijk samen met mijn diepste verlangens, die wel zijn ingesluimerd, maar nog niet afgestorven; die soms, opeens, heel even door mij heen schokken, als om mij eraan te herinneren dat zij elk ogenblik opnieuw, met verdubbelde hevigheid terug kunnen komen, om mijn zorgvuldig opgebouwde zielerust uit-elkaar te slingeren en mijn leven hopeloos en voorgoed te verwarren. Ingesluimerd als ze zijn, weet ik dat zij sterker zijn dan God zelf, wijl zij deel uitmaken van Zijn raadsbesluiten en Hij niet op Zichzelf kan terugkomen. Het wordende is krachtiger dan het zijnde; het doorbreekt het zijnde, het is als verandering: de overwinning van het zijnde. Natuurlijk, de enkele keren zoals nu, dat dit bij wijze van abstractie in mij opkomt, is alles schijnbaar klaar en helder. Maar in werkelijkheid, in het alledaagse leven is het troebel en verward.

Een kind... welk een verschrikkelijke gedachte, een kind van Willem Das, - zó als ik het vandaag nog heb gezien, en zelfs wanneer ik zijn ontstaan, de daad van zijn ontstaan, de afschuwelijke omarmingen, de zoenen van die dronken en belopen kop van zijn verwekker kon vergeten. Een grote afkeer wekt dit kind bij mij, al kan ik het ook - onschuldig als het zelf nog is - wel met opzettelijk medelijden en geforceerde goedheid

bejegenen. En daarnaast het andere, onwerkelijke, - het visioen. Een lichtbruin kind, een halfbloed ook dat. Als een MacFarley, goed-uitziend en zo perfide tegelijk. Maar iedere blanke vrouw die zich aan een neger geeft, brengt zulk een halfbloed voort, als zij een kind ter wereld brengt. Zo is het ontstaan van de MacFarley's, al de vele die dit land bevolken, losgelaten zoals het kind van Willem Das, of vastgehouden en misschien gewettigd door de vader, zoals onze nare buurman David, maar het broedsel van een hartstocht, wild gelijk het oerwoud, van een liefde, monsterachtig groot en vreemd zoals de mijne... nooit zal kunnen zijn.

Als Isidore een vrije koningszoon was, en geen slaaf? Dat is het niet. Hij is veel vrijer, innerlijk, dan wie ook hier op de plantage. En hij is ook vast van vorstelijke bloede, al heeft hij het mij noch toegegeven [uit begrijpelijke schaamte om zijn slaventoestand] noch geloochend. Adeldom bedriegt niet; en hierdoor ook is hij juist zo ver gevorderd in begrip en kennis van de christelijke leer, dat hij zich deftig, ingetogen en superieur gedraagt bij de slavinnen en, naar de ogen gezien door de negers, zich geenszins op zijn overwicht laat voorstaan, maar dit ten goede aanwendt bij de regeling van het werk zowel als bij onenigheid daarbuiten. Meer dan eens heb ik mijn blikken voor de zijne neergeslagen - ach ik wil het wel bekennen - en heb ik mij klein gevoeld. Een klein en bevend ding zou ik geweest zijn in zijn hand, had hij die op zulk een ogenblik vermetel uitgestrekt en vastgegrepen wat misschien toen

mateloos naar hem hunkerde. Maar het is gelukkig nooit geschied, en de verstandige was hij! Hij kent zijn plaats, de onoverbrugbare afstand die ons altijd scheiden zal, omdat ze in ons wezen en ons uiterlijk en onze afkomst uitgemeten is, - maar die soms opeens toch niet schijnt te bestaan, onwezenlijk is, gelijk een waan, een klein bezwaar in het ergste geval, dat licht terzijde wordt geschoven. Dan is het alsof mij een dronkenschap bevangt, en ik verloren voor mijzelf, geheel van hem zou kunnen zijn en moeder van zijn kind, - omdat ook hij niet meer dezelfde is, geen negerslaaf, geen mens van andere orde of afkomst, enkel groot en sterk en overweldigend. Alleen maar man!

Het is wel ver met mij gekomen, dat ik dit zo onomwonden aan mijzelf bekennen kan, en zonder schaamte denken aan wat toch nooit tot een daad wordt omgezet. Verdoemd zijn zij, voor wie het gedroomde leven anders is dan het gehandelde; bij wie het diepst verlangen onvervuld blijft en om wie de nacht staat als een hunkerende grot van leegte. Ik wilde...

Nieuwjaar 1688

Laat ik eerst afmaken wat nog tot het oude jaar behoort. Ik werd eergisteren gestoord in mijn wel zeer vergaande overwegingen door het binnenkomen van Cécile, die vroeg naar bed kwam en - veel spraakzamer dan anders - nog een hele poos op de rand van haar bed bleef zitten om op haar manier de gedachten voort te

spinnen, waarmee ik al zo lang bezig geweest was. ‘Af en toe pakt het je, en zit je urenlang te schrijven,’ zei ze. ‘Voor wie eigenlijk?’ Ze kan het niet begrijpen [en ik heb niet getracht het haar uit te leggen] dat men zich zó eenzaam kan voelen, dat de behoefte ontstaat juist onze geheimste en tederste gedachten tegen iemand uit te spreken; tegen iemand die er niet is, en die misschien alleen maar in de verbeelding bestaat, in werkelijkheid nooit bestaan zal.

Deze wetenschap maakt onze eenzaamheid zó overweldigend, dat je de dingen die je drukken toch begint te zeggen, hardop, als een dwaas die tegen spoken praat. En mijn geschrijf is niets anders dan zulk een hardop bij mijzelve praten, - alleen onhoorbaar gemaakt om anderen niet te hinderen, en zichtbaar gemaakt op dit papier, opdat er vraag en antwoord, spraak en tegenspraak zou zijn. Of zoals een moeder babbelt tot haar kind, zolang het nog een zuigeling is en daardoor nog een deel gebleven van haarzelf. Dit laatste zei ik wel, in de hoop dat Cécile het zou begrijpen. En dit was het, wat haar eigen spraakzaamheid losstiet, voor een zeldzame keer.

Buiten was het feest aan de gang, om de vrijlating van het kind van de opzichter te vieren, - iets waarvoor de negers zich buitengewoon gevoelig tonen. De doffe slagen en het hogere getrommel van hun muziek vervulde de nacht; flarden van hun wild, maar eentonig gezang, dat soms in kreten uitschiet, overstemde het bij vlagen, zoals altijd. Ons doet het veeleer huivering-

wekkend aan dan feestelijk of vrolijk. Dit was mede oorzaak dat Cécile bleef dralen en nog niet naar bed ging. ‘Wij zijn vreemde mensensoorten hier geworden’, ging ze voort, ‘geen vrouwen en geen mannen; iets daartussenin. Geen kinderen meer, als op Morhang, en nu opeens te oud...’ Ik zei haar, dat het beter was, nooit meer aan Morhang of aan het verleden terug te denken. Onze taken in de toekomst zouden nog zwaar genoeg zijn, zelfs voor haar. ‘Altijd taken... De taken zijn voorwendsels’, antwoordde ze. ‘De taken zijn uitvluchten voor het geleefd-worden door al datgene wat groter en sterker is dan wijzelf. O, ik ben geen kind meer, denk dat niet’. En plotseling vroeg ze, recht op de man af: ‘Waarom trouw je niet?’ Ik kon haar op mijn beurt, en rustiger dan ik van mijzelf verwacht had, vragen: ‘Met wie dan? Weet jij iemand die daarvoor in aanmerking zou komen?’ En toen ze hierop zweeg, vroeg ik, gebruikmakend van mijn recht op een gelijke indiscretie: ‘Is er misschien met jouzelf iets aan de hand? Wie heb je op het oog?’ Ze schudde het hoofd en zei zonder aanstellerij, simpelweg: ‘Ik zal wel altijd alleen blijven. Maar waarom jij ook?’

Toen trachtte ik haar uit te leggen, dat de bestemming van de vrouw naar mijn mening het kind is; maar dat niet allen deze bestemming bereiken. Op de weg van kind tot vrouw zijn er, die halverwege blijven staan omdat zij niemand vinden die hen verder brengt. Zij raken het spoor bijster en nemen al zoekende daarnaar allerlei taken op, die hen afleiden van het éne doel. Zij

vinden de mannenhand niet, die hen voortgeleidt in het grote geheim. En zelfs niet wanneer zij lief hebben, gelukt dat altijd. Want het is een geheim van twee.

Zij begreep mij goed, immers ze zei: 'Je bedoelt Josephine en Raoul?' En ik antwoordde: 'Ja. Een kind is een kind van twee. Heb jij je weleens voorgesteld, hoe het jouwe er uit zou zien? Dat kun je alleen, als er een man is die je werkelijk liefhebt, of hebt liefgehad. Anders is de voorstelling afschuwelijk, dat het niet geheel en al van jezelf en net als jezelf is'.

Nadat we zo nog een hele tijd hierover hadden gesproken, zei Cécile mij, dat ik teveel nadacht, tot zelfs in mijn slaap. Want menigmaal hoorde zij mij zuchten of kreunen in mijn droom, terwijl zij zelf wakker lag en doodstil, om mij niet te storen. In die slapeloze nachten tracht zij zich Morhang weer voor te stellen, denkt zij niet aan de toekomst zoals Josephine, of aan het heden zoals ik. Maar alleen wie tussen verleden en toekomst, precies aan de van seconde tot seconde wisselende grenslijn van beide blijft staan, niet voor- of achteruit ziet, maar zich uitsluitend rekenschap geeft van de plaats waar hij zich bevindt, zal ontkomen aan het gevaar te tuimelen in de afgrond van zijn nieuwe illusies, of terug te glijden in de vruchteloze diepten van het verleden. Het is passend hieraan te denken op deze Nieuwjaarsdag, en daarmee het oude jaar af te sluiten, dat geen dank verdient en geen zegening achteraf. Ik heb er mij op vorige tijdstippen geen rekenschap van gegeven, noch hoe het jaar toen begon; ik behoef mij er feitelijk

ook niet om te bekreunen dat nu weer een ander begonnen is, noch over de vraag hoe het eindigen zal. Maar het nieuwe is daar, het werd met nadruk aangekondigd, zoals sinds de laatste Kerstmis ieder feest met nadruk hier is aangekondigd, omdat men het anders niet geloven zou, en er zelfs geen sneeuw of winter-donker is om ons er aan te herinneren. Goed, die wetenschap is er nu eenmaal, en ook zonder dat zij verder mijn nieuwsgierigheid wekt naar wat toch onontkoombaar gaat gebeuren, nodigt ze mij, evenals bij een opeens ontdekte mijlpaal, uit tot even rusten en bezinnen, zonder op- of omzien, in mijzelf gekeerd en heel alleen, - als altijd. Als dit dan het aardse lot is der verdoemden, welnu, wrede God, dan is het goed zo; dan is er tenminste één ogenblik in het leven dat wij Uw verschrikkelijk decreet met marmeren hart weerstaan en dat gepantserde gedachten ons beschutten voor de wanhoop die Uw schepping op ons afschiet. In het heden - hier en nu - zijn wij onkwetsbaar, juist als U; voor één moment Uw evenknie, voor één dag toch rechtvaardige rebellen zoals tegen onze Koning. Wij zijn trefbaar in ons verleden en in onze toekomst misschien, maar niet nu.

Het zwakke punt in dit alles is Isidore, die zich innerlijk volkomen in mijn positie zou kunnen bevinden, die ik daarin als mijn gelijke [en daarom als een bondgenoot] zou kunnen aanvaarden, en die toch bezig is christen te worden. Zelf ben ik hem daarbij behulpzaam, - wonderlijk genoeg. Maar het is daarmee als

met die oude balletmeesteressen, die zelf niet meer in staat zijn de danskunst te beoefenen, doch niettemin voortreffelijk jongeren daarin weten op te leiden en zo goed doordrongen zijn van de hoogste eisen, dat zij hun leerlingen weldra verder weten te brengen dan zij het zelf in hun beste jaren ooit klaarspeelden. Dat alles tot meerder amusement van de Koning; ik hoop dat hij deze vergelijking zou begrijpen als hij haar hoorde, en niet volledig afgestompt is.

Om op Isidore terug te komen, sinds de Roomse priester gestorven is, zoekt hij zijn heul nog meer bij mij, stelt hij aan mij al zijn wonderlijke vragen, die ik soms niet kan beantwoorden zonder hem nog erger te verwarren of mijn eigen onwetendheid te bekennen. Het liefst vertel ik dan ook maar de grote bijbelse verhalen, die des avonds in de slavenloods eveneens door de anderen gretig worden aangehoord; zodat ik niet teveel met hem alleen behoef te zijn, hetgeen geen pas heeft en slechts voorkomt als hij met mijn paard bezig is of mij naar de velden begeleidt. Het moeilijkst is voor hem [en voor de anderen] de figuur van Christus te begrijpen, die toch ontegenzeglijk de liefelijkste is van allen in de heilige Schrift. Dit komt door hun staat van ellende, welke men zeker niet geringer kan achten dan die van de Verlosser der uitverkorenen. Dat deze vrijwillig het lijden op zich nam, zegt hun niets, - evenmin als mij. Hij het ons, verdoemden, immers onverlost en miste het vermogen een verandering aan te brengen in de onherroepelijke raadsbesluiten van zijn Vader. Zo

geraakte hijzelf in de toestand van een even machteloze slaaf als zij, en is het hun niet mogelijk in zijn wezen een bizondere goddelijkheid te erkennen. Slechts voor patriciërs en burgers, niet voor slaven en verworpenen, is zulk een Man van Smarten groot. Zijn wonderen maken ook maar weinig indruk op de negers, die gewend zijn aan veel toverij en duivelskunsten, waaraan zij een rotsvast geloof bezitten en die, ook volgens Isidore, niet minder zeker zijn dan welke andere wonderen. Intussen gaat hijzelf, als een soort van Christus, tussen de zijnen, voorbeeldig, rustig, van zijn taak en hoge afkomst bewust, vereenzelvigt zich met hen die in zoveel zijn minderen zijn, maar wier lot hij. deelt en voor wier euvelen hij mee-boet. Dit maakt hem aan de andere kant ook weer zo volkomen anders dan de anderen, zo beminnelijk en aanvaardbaar, zo ontroerend en beschamend soms ook. Want niets in deze wereld komt mij dermate overweldigend voor als de verbinding van grootheid met goedheid; van adeldom en hoogheid van karakter, die gepaard gaan met zachtaardigheid en opgewekt erbarmen. Aldus ziet voor mij de deugd eruit, die niet om loon maar om zichzelfs wil zich doet gelden; die daarom niet is de deugd der uitverkorenen, maar der miskenden en verlorenen. Was Christus zo geweest als Isidore, er zouden geen verdoemden meer bestaan. De Jahweh die hij voor zijn Vader aanzag, stond hem hierbij in de weg. En het is een voordeel voor Isidore dat hij zo geheel alleen staat.

Februari

Ik kan de gedachte niet verdragen, dat mijn prinselijke neger zich meer en meer in het christendom verdiept, van dag tot dag meer christen is, en tegelijk een slaaf blijft. Daarnaast moet ik bekennen dat hij nog altijd tal van vreemde denkbeelden koestert, die geheel afwijken van de onze. Maar is dat niet zijn goed recht, en zouden wij hem met enig geweld daarvan af mogen brengen, zonder te vervallen in een soortgelijke dweepzucht en onverdraagzaamheid als die ten gevolge waarvan wij ons geboorteland verlieten? De andere blanken zien ook niet in, hoe dicht hij desondanks bij ons staat, en menen dat het vergeefse moeite is, zich in te spannen de negers te onderrichten in datgene waartoe zij noch geboren, noch uitverkoren zijn, - zoals dat heet. Het vertrouwen dat zij er aanvankelijk nog in stelden, is allengs verloren gegaan en in hun hart geven zij de opzichter gelijk, die het al van het begin af voorspeld heeft, dat de slaven heimelijk zouden blijven voortgaan met hun afgodendienst op verborgen plekken in het bos en aan de rivier-oever. Maar Isidore ontkent dat hij er nog heen gaat, en ik geloof hem. Er is geen leugen in de grote donkere blik waarmee hij mij aankijkt, noch in de volle rode mond die hij mij toestulpt, glimlachend als een kind en toch ervaren als een man. En hoe meer hij begrijpt, hoe meer hij mij verwart, ook zonder veel te zeggen. Het is zijn blote aanwezigheid; de kracht die van hem uitstraalt.

Dit alles heeft natuurlijk voor de zoveelste maal aanleiding gegeven tot een woordenwisseling tussen de anderen en mij. Vooral Raoul was erg geprikkeld. Ik weet zelf niet hoe ik ertoe kwam; het moet de trage stilte van de Zondagmiddag geweest zijn, die mij opeens tot onbehoedzaam spreken aanzette. Vóór ik het wist, had ik eruitgeflapt wat ik zo lang mogelijk voor mijzelf verzwegen gehouden heb: dat ik niet het minste vertrouwen meer stelde in zijn poging om een staat van vrijheid en broederschap hier in dit land en zelfs hier in deze afgelegen uithoek van het oerwoud te stichten. Raoul antwoordde als een planter. Het moet hem wel gegriefd hebben, zo bruusk herinnerd te worden aan de mislukking van zijn idealen, en al bedoelde ik wel degelijk een zeker verwijt, ik wilde hem toch niet grieven. Maar sommige woorden klinken opeens veel harder dan wij ze wilden vormen, en in de middaghitte schieten ze uit als de tongen der hijgende hagedissen, zo plotseling en fel.

Hij verdedigde het bestaan van onvrijen, - juist hij van alle mensen! Zo hebben de zorg en de vermoeidheid hem klein gekregen. En evenals verwildering elke dag opnieuw bedreigt wat wij met de grootste zorg hebben geplant en opgekweekt, en enkele weken van zorgeloosheid voldoende zouden zijn om alles verloren te laten gaan, evenzo zijn wijzelf aan de verwildering van onze zielen overgeleverd. En er is niemand die in ons wiedt en schoonbrandt, tenzij het leven zelf, wanneer het tenminste niet te laat en alles wellicht verloren is.

Zonder datum

Nu is het gebeurd. Met de zekerheid waarmee de suikermolen maalt of het water door de sluizen stroomt. Niet te stuiten en onafwendbaar. Het is niet eens meer verschrikkelijk; ik zou er hete tranen om kunnen lachen en er schaterend om kunnen huilen, nu het voorbij is. Maar ik zal er geen woord over verliezen tegen Raoul. Vooral niet nu Isidore zich zo prachtig gedragen heeft en ook dit zo treffend-juist begrijpt. Ik zal het heel precies trachten op te schrijven en daarna waarschijnlijk nooit meer iets schrijven. Het is overbodig geworden, zinloos en dwaas. Wij zijn toch veroordeeld om hier op de een of andere wijze aan ten onder te gaan, de goed-bedoelenden niet minder dan de kwaadwillenden. Er ligt een vloek over al wat wij op deze plaats ondernemen; de vloek der verdoemden. Wij spannen ons slechts in voor een luttel uitstel en spoeden ons met drukke gebaren naar de afgrond die om afgrond roept. En we zijn al in de tuimeling gevangen. Ik ben noch ontdaan, noch buiten mijzelf meer en kan het hele geval haast bezien alsof het vreemden betrof en niet mijzelf. Ik noteer het voor de goede orde, om af te ronden; maar op zichzelf is het nauwelijks meer de notitie waard. Daarom laat ik ook maar alle bizonderheden achterwege. Toch, hoewel het gebeurde mij nauwelijks nog deert, zal ik deze stille Zondagmiddag niet licht vergeten. Hij heeft immers de druppel gebracht die de maat deed overlopen, sinds niets

voller dan vol kan zijn, en het vat van mijn bekommernis blijkbaar nu in onverschilligheid wordt verspild.

Heel stil en heel alleen reed ik de velden door, die al naar avond begonnen te geuren en zich in verlatenheid dichter aandrukten tegen het schemerende bos. Nog was het warm toen ik daar bij de eerste bomen aankwam. Het paard brandde onder mijn dijen. Om ons beiden wat afkoeling te gunnen, steeg ik af onder de grote katoenboom die daar is blijven staan en met geheimzinnige eerbied door de negers wordt gemeden. Ze noemen hem een heilige boom en er liggen somtijds kleine geschenken of bundeltjes voedsel aan zijn voet. [Die boom houdt mij eigenlijk veel meer bezig dan de hele Willem Das; ik geloof, op dat ogenblik niet minder.] Ik zette mij daar neer, vervuld van de zwoelte en droomde wat voor mij uit, als in een soort van verdoving. Opeens, ik weet niet of ik het eerst zijn nabijheid gewaar werd door het zesde zintuig dat, hoewel meestal te zeer op het nippertje ofwel te laat, waarschuwt voor onraad, dan wel dat ik het eerst zijn verhitte gezicht zag, vlak bij het mijne en zo schrikwekkend groot als de volle maan wanneer ze opkomt, of zijn snuivende adem hóórde, de nieuwe hitte daarvan voelde tegen mijn wangen, dan wel dat het de aanraking was van zijn grijpende handen, - het doet er ook niet toe. Met een schreeuw van schrik ontwaakte ik uit wat een boze droom had kunnen geweest zijn, en kwam tot de werkelijkheid: een monsterachtig opge-

wonden Willem Das die mij tegen zich aan trok, zijn machtige lijf aan mij opdrong, mijn hijgende schreeuwen smoorde tegen zijn kwalijk-riekende borst.

Ik kon mij niet verweren, zo vastomstrengeld hield mij zijn greep. En in deze dierlijke omhelzing tuimelde ik met hem over de wortels van de katoenboom heen, het donkere bos in. De seconde die er toen verstreek, waarin ik wist dat nu het onherroepelijke ging gebeuren, en die mij oneindig lang, zo lang als heel mijn jeugd leek, moet niettemin zo kort geweest zijn als een flits, bedenk ik achteraf. Want zo nog, met de gil nog in mijn keel, zijn greep nog om mijn lichaam, wringend in vergeefs verweer, brak woest het struikgewas uiteen en stormde een wild en donker dier te voorschijn, groter, sterker dan de blanke opzichter. Hij stiet een hoog gebrul uit, sloeg, en Willem Das viel waggelend aan de voet van een paar bomen. Tegelijk omvatte mij onwrikbaar vast, maar zacht en vriendelijk, een naakte zwarte arm. Ik heb het ogenblik daarop niet meer geweten waar ik was; maar ook dat kan slechts uiterst kort van duur zijn geweest. Hoewel toen àl de jaren van mijn toekomst in die flits vervloden zijn...

Want zodra ik weer besefte waar ik was, voelde ik over mij heen, zelf zoals een vlag hangt aan zijn mast of een cacaovrucht aan zijn stam, de krachtige aanwezigheid van Isidore, die mij nog vasthield, maar tevens half naar hem uitgestrekt, ook Willem Das van zich af weerde. Alleen al door zijn blik en met zijn dreigende aanvalshouding, bedwong hij hem op een afstand. Het

ging alles heel vlug in zijn werk, veel vlugger dan ik het nu kan beschrijven. Thans herleeft in mijn herinnering het een na het ander; toen was alles echter tegelijkertijd dáár.

De opzichter bleef een korte poos roerloos; daarna was het als doorvoeren sidderingen van koorts hem. Roerloos hing ook ik, nog steeds in Isidore's linkerarm en aan zijn zij gesteund, en begon toen ook te huiveren, gevangen in de zoete zweetlucht van zijn buigzaamharde, ebbenhouten lichaam. En ook hijzelf stond daar roerloos; maar geen zwakte deed hem trillen. Als een speer hanteerde hij de stilte, als een ondoordringbaar schild zijn verontwaardiging. Er bleef voor Das niets over dan met een bruuske wending snel te verdwijnen in het bos, schuw en afgedropen als een afgeranseld huisdier. Was hij niet gegaan, de wrekende Isidore zou daar geloof ik onbeweeglijk-dreigend, in dezelfde houding met mij in zijn arm, tot in alle eeuwigheid zijn blijven staan. En zo stond hij nòg tot Das verdwenen was en hij mij losliet, langzaam, zó dat ik terzelfdertijd ook overeind stond en ik mij van schaamte, angst, o neen, laat ik het één keer toch bekennen, van vertedering en van verlangen naar zijn ànders-zijn, van-mijzijn, afgewend heb en daar heb staan snikken. Aan een boomstam staan te snikken en niet tegen hèm aan, weggeborgen aan zijn borst. Daarom heeft al het overige ook geen zin meer. En geen d'Esternay zal ooit de moeder zijn van een klein, donkerkleurig kind als dat van Willem Das. Op zulke snelle, redeloze ogenblikken

wordt ons lot beslist, beslissen wij het onherroepelijke zèlf.

Isidore heeft mijn paard gehaald en mij in het zadel geholpen. Het was opeens koud geworden, de zon was ondergegaan. Hij is zwijgend bij mij blijven lopen, hij leidde het paard. Ikzelf was nog bezig te bekomen, nog uit mijn verwarring trachtende mij goed in te prenten wat er eigenlijk gebeurd was, want alles leek nog op een droom, op een verbijstering, waaruit ik evengoed het bos in had kunnen vluchten om nooit meer terug te keren. Indien Isidore er niet geweest was, die Das met zijn ogen verjaagd had en mij nu zwijgend naar huis geleidde.

Ik voelde mij klein en gebroken, en pas nadat ik in het badhuis, naakt in het halfdonker de ene kan water na de andere over mijn hoofd en mijn ledematen liet spoelen, pas nadat ik mij van boven tot onder schoongewreven en geboend had, voelde ik de angstige halfslaap, de toverban weer van mij wijken. En toen ik was aangekleed leek het gebeurde mij dwaas en ver. Ik wist mij eindelijk weer meester over de toestand, en besloot de anderen er deze keer buiten te laten, om zelf mijn maatregelen te nemen. Voorgoed en afdoende ditmaal. Zij bemerkten dan ook niets aan mij tijdens het avondeten.

Daarna, terwijl zij dachten dat ik als gewoonlijk nog een poos naar de slavenloodsen ging, nam ik de zijweg in het donker en liep zonder vrees naar het huisje van mijn aanrander. Een starre moed - dezelfde die ik bij

Isidore gezien en gevoeld had - bezielde mij, en ik wist dat ik de woorden zou vinden, waarmee ik hem van de plantage verjagen kon; ik, boven Raoul uit. Er zouden geen dagen meer verstrijken, voordat hij, schijnbaar vrijwillig, wegging. Isidore zou als altijd zwijgen, en er zou verder geen onrust of opwinding zijn, geen nieuwe complicatie. Isidore zou de taak van Das kunnen overnemen, en de neger Bonheur, die de man van Daphne, ons kamermeisje is, de plaats van Isidore. Ik wist mij op dat ogenblik, ondanks de duisternis, ondanks de nachtgeluiden uit het bos, ondanks de hartstocht der boze en de onbereikbaarheid der goede mannen [hoe dwaas klinkt dat, en toch hoe wáár blijkt het] volkomen meesteres van de verdere gebeurtenissen. Als het mechanisme van de suikermolen, zo zeker draaiend, als het gekwelde water in de sluizen, zo zeker stromend, zou nu alles zijn einde en ontknoping tegemoetgaan. Voorbeschikt, van alle eeuwigheid af, als volgens een vaste wet. De deur van het opzichtershuisje stond half open; er scheen maar een flauw weifellicht te branden. Toch klopte ik aan. Toen een antwoord uitbleef, trad ik naar binnen, in mijn overmoed zekerder dan ik ooit van welke zaak ook geweest was. Ik had gestommel gehoord en wist dat hij er zijn moest, - wie weet met welke slavin om zich te troosten. Het was met de slaaf die hij zelf is; slaaf van de drankzucht, van de stoop die naast hem op tafel stond, daar waar hij met zijn armen over het tafelblad geworpen en zijn hoofd, terzijde gebogen op een van zijn ellebogen rustend, dronken voor

de tafel in zijn stoel hing, zijn ogen halfgeopend en wezenloos.

Zelfs toen ik hem aan zijn arm schudde, kwam hij niet overeind, kreunde slechts en scheen nog dieper weg te duiken in de poel van stinkende foezeldamp die hem omgaf. Een steen zou op dat ogenblik medelijden met hem hebben gehad, maar hij was in die toestand onbereikbaar voor elke hulp.

Ik ben maar weer stilletjes weggegaan, heb alleen de nog niet geheel geledigde kruik meegenomen, - alsof dat van enige invloed voor hem of voor mij of voor wie dan ook zou geweest zijn. Buiten glipte een donkere schaduw weg uit de nabijheid van het huisje, de ondoordringbare duisternis in. Ik zou er een eed op kunnen doen dat het de altijd waakzame Isidore was; en toen ik bij de slavenloodsen kwam, was hij daar ook niet, maar trad pas een korte poos later kwansuis van de achterzijde te voorschijn.

Van hem dwaalden mijn ogen onwillekeurig naar de slavin met het kind van Willem Das aan haar borst. Op Esternay, het stamkasteel dat niet meer van onze familie is, ben ik geboren; op de Hoeve opgegroeid en op Morhang tot vrouw gerijpt. Hoe zou ik ooit hier kunnen leven als een die ik niet ben? Als een van hen? Ik ben in een afgrond gevallen, omdat er voor mij geen rechterzijde was en geen linker. Ik behoef niet eens meer met Willem Das te spreken, nu ik evenmin kan spreken met degene die mij in zijn arm beveiligd heeft. Laat alles maar blijven zoals het is, - verschimmelen en

ondergaan ten laatste. Niemand behoeft meer te spreken, niets behoef ik meer op te schrijven. Ik zal verteren en het zachtste weefsel in mij zal tot kurkschors verdrogen. Mijn dorheid zal zonder tranen zijn en zonder glimlach. In de smalle spleet van mijn beslotenheid is nog slechts plaats voor vertwijfeling. De wanhoop dat deze plek, dit Bel-Exil, ooit zo zal bloeien, dat het niet alleen een kerkhof is van onze illusies, maar ook de akker van een liefde die dit levenslang verlangen overleeft.

Juni

Het gaat zoals het gaat. Er wordt teveel geslagen en teveel mishandeld hier. Das als altijd. Zelf heb ik geen last meer van hem, sinds ik, kort na zijn aanranding, een van zijn twee pistolen koudweg van hem heb opgeëist. Hij heeft niet durven weigeren, vanwege mijn zwijgen en dat van Isidore. Sindsdien draag ik het wapen steeds bij mij, een stuk van zijn mannelijkheid, waarmee ik hem - haast kan ik hopen dat het noodzakelijk zal zijn - desnoods neerschiet. En sindsdien hebben zijn blikken zich ook van mij afgewend, leeft hij zich uit op de oude manier en drinkt hij des avonds. Het blijft zo. Het is toch een deel der natuur en een deel van haar plagen waarmee wij nu eenmaal te kampen hebben. Raoul en de kinderloze Josephine hebben maar al te goed geleerd wat berusten is. En Cécile... alleen maar de bleekste en stilste van drie kinderloze zusters, de jongste van de twee manloze en de enige

waarlijk nog vrouwelijke, - een meisje nog altijd. Maar dáár niet van. Dit schrijven is nog het laatste dat mij afhoudt van volkomen verwildering. Ik geef het er aan, de een of andere keer is de laatste, en dan ben ik vrij, -volledig verwilderd, verloren, verdwenen uit het bestaan van degeen die ik eenmaal geweest ben en nog steeds had kunnen zijn, was alles maar anders gelopen, anders beschikt door het eeuwige raadsbesluit Gods. O ja, en er is nog iets dat niet mag worden vergeten: Isidore stelde zo weinig vertrouwen in het pistool van de opzichter, dat hij mij in plaats daarvan een amulet heeft willen geven, een tovermiddel waaraan hij nog altijd geloof hecht ondanks zijn christelijke kennis. Wij spraken de laatste tijd dan ook weinig over dit laatste. Hij ontwijkt mij, en ik hem; twee mensen die op het juiste ogenblik aan elkaar voorbijgegaan zijn, omdat zij elkaar niet durfden te herkennen in hun ware gedaante. En die, nu het te laat is, liever niet omzien. Neen, ik heb er niet toe kunnen besluiten zijn amulet om mijn hals te dragen, ofschoon ik hemer er een groot plezier mee gedaan zou hebben. Waarom eigenlijk niet? Er is niet zo veel meer waaraan ik geloof.

Hij heeft het nu maar aan mijn zadel gebonden en ik doe alsof ik het niet merk. Zo leven wij allemaal hier met ons compromis, met onze halfslachtigheid in het voorlopige, tussen zoveel andere zaken die hier maar voorlopig, geïmproviseerd en bij wijze van noodvoor-zieningen zijn aangebracht; maar die jaar-in, jaar-uit zo blijven en ons verval overwoekeren met hun eigen ver-

val. En in plaats van vrijheid voor de slaven en bevrijding voor onszelve van de eenzaamheid, de angst en het vergeefs verlangen, zijn wij allen nog vaster ingesponnen in het weefsel van ons noodlot, nog meer weggezonken in de slavernij aan een natuur die niet te overwinnen is, omdat zij God-zelf blijkt te zijn, en gaan wij reddeloos verloren in de woestenij van eeuwig groene ontluiking, groei, verwelking, dood. Niet anders dan de planten.

Juni

Juni is het, zegt men. Het heeft hier iets belachelijks de tijd te meten of een naam te geven aan de dagen. Voor de dagindeling zorgt de zon en al het andere is van geen belang. Een reeks van regendagen is er, en een reeks van droge. Daarvan hangt de oogst af, en ook de gezondheid van de mensen. Dat is alles. Kleine ongelukken komen voor; gelukjes zelden. En het grote blijft slechts een verwachting, een vermoeden of een vrees. Het komt een keer, maar nu nog niet. En zelfs de vele kleine wederwaardigheden zijn geen voorbereiding voor de grote. Als die komen, zullen wij toch overrompeld zijn. Gelijk een dief in de nacht, zoals dat in de Bijbel heet, - een boek dat ik ook nauwelijks meer lees, niet alleen omdat lezen hier een onzinnige bezigheid is, zo beangstigend omringd als wij zijn door de boekerij der natuur, die niet liegt en geen valse wijsheid verkoopt, maar ook omdat de inhoud van dit oude geschrift ondeugdelijk is in deze omgeving zonder barm-

hartigheid en met geen andere liefde dan die om zich-zelve voort te zetten, menigvuldig voort te telen, te vergaan en te ontstaan in één orgie van procreatie. Welke andere levensregel kan Her gelden dan die van het zelfbehoud? In zulk een zedenleer voorziet de Bijbel niet.

Lianen krachtiger dan ijzeren ketens klimmen langs de bomen op en trekken hen in daverende val omlaag. Huizengrote orchideeën leven in de kruinen en beroven al het onderhout van zonlicht. Schimmels vreten door de hardste tronken aan hun merg en kauwen ze tot zachte molm. Het onkruid overwoekert elke plek die schoongemaakt, beploegd, bezaaid en dan met rust gelaten wordt. Geen wezen gunt het andere hier ook maar een korte rust: insecten vreten vogels, vogels bloemen, bloemen weer insecten. De beesten vreten alles en elkaar, de mensen evenzo. En oppermachtig laat het oerwoud toe, dat allen zich daarin een plaats veroveren, totdat een ander komt die sterker is en hen verdringt, een ander en toch gelijksoortig leven uit hun ondergang ontstaat, en elk ontstaan weer uitstulpt naar een nieuwe ondergang. Als dit Gods schepping is, hoe kan men dan nog aan een onderscheid geloven tussen God en Duivel? Zij zijn beiden één, en zó is dan verworpenheid een uitverkiezing en het uitverkoren-zijn een wijze van verdoemenis.

Sombere gedachten... maar niet somberder dan de werkelijkheid. Daarom schrijf ik ook zelden meer iets op. De ziekte die het suikerriet heeft aangetast en bin-

nen enkele dagen de oogst die prachtig stond al tot mislukking heeft gevonnist, - wat is er tegen te beginnen? Toen Raoul ziek was, enkele weken geleden, kon ik hem nog opbeuren met te vertellen, dat de velden er nooit tevoren zo goed hadden uitgezien. En nu... De ervaring van Das dient tot niets anders dan om ons te verzekeren, dat elke oogst hier van een reeks toevalligheden afhangt, hoe goed men ook zijn best mag doen. De aarde waar ik eens van droomde, toen wij nog op zee hierheen voeren, het land, het vruchtbare, nooit falende land, wat is het hier anders dan de verstikkende vruchtbaarheid, die in eeuwige vochtigheid schimmels en zwammen, onkruid en woekerplanten voortbrengt. Vergeefs hebben wij getracht door sommige velden in brand te steken, te voorkomen dat deze als meeldauw zo fijn uitstuivende ziekten zich naar andere jongere velden zouden verspreiden. Het kwaad blijkt niet te keren. Dit jaar is het voor ons gedaan met de suiker. De molen zal niet draaien. En nu zijn het vandaag weer de tabaksplanten die gevaar lopen en vol kleine torren zitten. Het is een grote vraag of er nog iets van terecht komt. Bij alle extra-werk die dit meebrengt, bederft het de stemming. Er is gemor en ontevredenheid onder de slaven, - ondanks de goede behandeling, hier in ieder geval beter dan elders; maar ze zien slechts de kwade kanten, de onbarmhartigheid van Das en de halfslachtigheid van Raoul, niet de vele kleine gunsten en voordelen die ik voor hen weet te veroveren. Isidore heeft het mij bevestigd, dat zij mokken; ofschoon hij mij

tevens heeft gerustgesteld. Zolang hij er is, zullen zij niets verkeerds doen, heeft hij mij beloofd. De enige die bij deze gang van zaken een gemelijke tevredenheid toont, is de opzichter, die Raoul niet slechts in bedekte termen, maar soms onomwonden genoeg verwijt dat hij zich eigenzinnig heeft afgewend van de andere planters en hun raad niet opvolgt. Nu, zegt hij, is Raoul geheel op zichzelf aangewezen bij zijn mislukking van de oogst. Van de vriendschap en het saamhorigheidsgevoel van Willem Das, waarop Raoul in zijn onnozelheid ondanks alles nog scheen te rekenen, blijkt in werkelijkheid niets te bestaan. Of men zou wrevelig leedvermaak die namen moeten geven. En sinds de opzichter door deze loop der gebeurtenissen zijn gezag nog versterkt voelt, ranselt hij er ook weer lustiger op los dan ooit tevoren, -je merkt het aan de schichtige wijze waarop de slaven voor hem vliegen.

Ja, Juni is het, zegt men. Maar ergens is dit het triest begin van een droevig einde. Daarin vergis ik me niet.

Zonder datum

Het is al meer dan een week geleden dat Raoul weer naar de hoofdplaats vertrokken is, ditmaal geheel alleen zonder dat hij een van ons heeft willen meenemen op die vernederende en penibele tocht om de Gouverneur uitstel van betaling en zelfs een nieuwe lening te vragen, nu de oogst geheel mislukt is en ondergang onze plantage bedreigt indien er niet wordt ingegrepen.

In een zaak als deze gedraagt hij zich minder weifelmoedig dan op ander gebied. Ziet hij de toestand eenmaal duidelijk en komt hij tot een bepaalde slotsom, dan zet hij ook door, al moet hij daarbij bepaalde onaangename consequenties op de koop toe nemen. Deze mannelijke trek van zijn karakter is de prettigste en meest te waarderen kant. Het is het weke, vrouwelijke in hem, dat ik soms zo verfoei en dat door Josephine bij hem als onderstreept wordt en zo met verdubbelde duidelijkheid bij hem te voorschijn komt. Is het om deze reden dat ik hem niet ten volle heb kunnen liefhebben en soms zelfs op het punt geweest ben hem te haten?

Er is in iedereen wel een wonderlijke vermenging van mannelijke en vrouwelijke eigenschappen, en juist zulk een verschil in vermenging maakt het verschil in karakters uit. Maar bij de een disharmoniëren de contrasten der ineengeweven tegendelen veel meer dan bij de ander; ik behoef er niet dieper op in te gaan, want het is overduidelijk en zelfs al aan de oppervlakte zichtbaar bij allen hier, - we zijn trouwens al aardig uitgekeken op elkaar. Behalve Isidore dan [wellicht omdat hij tot zulk een geheel ander ras behoort] die in mijn ogen geheel en al man is, zonder verkeerde bijmengsels of hinderlijke tegenstellingen, althans niet zichtbaar onder zijn geheimzinnig donkere opperhuid. Is het niet daarom dat ik feitelijk zulk een onbeperkt vertrouwen in hem heb? Want het maakt voor mijn gevoel weinig uit of Raoul hier aanwezig is of niet, wat onze veilig-

heid betreft - drie blanke vrouwen en een paar dozijn slavinnen met als enig van buiten af erkend gezag helaas de opzichter! - zolang Isidore maar in de nabijheid is, eenzwarte rots van betrouwbare alomtegenwoordigheid. Het heeft mij niet weinig gestoord, de eerste dag van Raouls vertrek, dat Josephine het niet eens was met mijn volstrekte gerustheid en vertrouwen in hem [zij heeft geen flauw vermoeden van alles wat ik weet en meegemaakt heb] en een weinig afgaf op zijn moed en flinkheid, zeggende dat zij hem soms wat te opdringerig vond. Ik maakte mij aanvankelijk driftig en liet mij zelfs verleiden tot een paar bitse antwoorden, totdat ik bemerkte dat haar woorden meer als plagerij en prikkeling van mij dan als werkelijke critiek op Isidore waren bedoeld. Toen ben ik er maar niet verder op ingegaan; ik had al teveel van mijn gevoelens blootgegeven; gevoelens die bovendien enkel maar in mijn verbeelding bestaan, want ik zou ze in werkelijkheid nooit hebben laten ontkiemen, laat staan er aan hebben toegegeven. Slaap gerust alleen, of met je negerin of met wie je wilt, beste Isidore!

Intussen heeft Josephine goed praten; het is hier niet gemakkelijk op het ogenblik, zelfs afgezien van de ellende op de velden en de noodzaak om zoveel aanplantingen opnieuw te beginnen. De stemming is ook slecht en alle opgewektheid is weg. Een lange lome melancholie ligt uitgestrekt over heel dit land en omkronkelt de boom der stilte als een treurige giftige Haan. De negers zien vaal en bewegen zich traag. Onze varkens en kip-

pen zijn weinig tierig. Langzamerhand begin ik te geloven dat Willem Das met al zijn euvelen hier nog een der best aangepasten is aan de zwijgende wildernis. Al wordt hij hierin, als in elk opzicht, overtroffen door de altijd even veerkrachtige Isidore, - ondanks mijzelf moet ik het zeggen, om der rechtvaardigheid wille.

Er waren vandaag ook verschillende zieken, en naar het schijnt een paar ernstige. Niets is ellendiger te zien dan een zieke neger of negerin; het glimmend-levendige verdwijnt van hun huid als van een zwarte spiegel die door vocht beslagen wordt. Zij krijgen een bleke, haast vuil-groene kleur, het ogenwit wordt troebel en om hen heen ontstaat een ondraaglijk-zure lucht. Als geslagen dieren in hun leger liggen zij op hun ziekbed en zoeken genezing door kruiden die soms inderdaad schijnen te helpen, en door berokingen of gezangen met tromgeroffel, waar de gezonde al geen baat bij heeft, daargelaten dan de soms dodelijk zieke. Maar ofschoon het voldoende blijkt dat zij evenzeer aan het leven hechten als wie ook [hetgeen in hun omstandigheden soms verwonderlijk genoeg is] laten zij zich dit soort medicijnen nog het liefst welgevallen, al moeten zij er ook het leven bij laten. Ik denk er juist aan, omdat op ditzelfde ogenblik van buiten weer hun eentonig getrommel klinkt, wat haastig ditmaal, alsof het hun boze geesten uit Afrika nog dringender wil roepen dan anders, bij feestelijkheden.

Zelfs Isidore schijnt weinig te kunnen uitrichten om deze heidense gewoonten tegen te gaan. Of mogelijk

voelt hij er zelf toch ook iets voor; als dit getrommel lang genoeg duurt, raakt een ieder erdoor in een vreemdsoortige beklemming, alsof de trillingen tot in je binnenste zich blijven voortplanten en je geheimste, lang ingesluimerde organen weer ten leven wekken. Ik heb een enkele keer bij hun geluid toch wel een flits van wildheid ook in de ogen van Isidore gezien! Maar hoe beheerst was hij onmiddellijk daarna... Ik hoop nu maar dat ik ondanks al dit getrommel toch kan slapen. Het valt niet te verbieden, en de slaven zijn al ontevreden en al mokkende genoeg. Maar Isidore zal waken...

Augustus

Sedert Raoul weer terug is, of neen, als ik het goed bedenk al een poos daarvóór, al tijdens zijn afwezigheid, is hier zóveel gebeurd, dat er moed toe nodig is het allemaal op te schrijven. Wanneer het ongeluk eenmaal over onze hoofden losbreekt, is het of alle elementen samenspannen om ons zoveel mogelijk te overstelpen en van alle kanten tegelijk te belagen. Het schijnt dat het noodlot onze zwakke burcht stormenderhand veroveren wil en zo grondig mogelijk vernietigen; wij staan er enkel verbaasd over, dat het ons voor zó krachtig gehouden heeft om met zóveel wapens tegelijk tegen ons te keer te gaan. Het ongeluk heeft overigens niet alleen ons getroffen, ofschoon ons toch wel in het bizonder.

Raoul trof de stad in opschudding aan, omdat kort te-

voren de Gouverneur die hem steeds zo terwille geweest is, door dronken soldaten vermoord is, die daarna zich meester gemaakt hadden van het fort, maar op hun beurt gegrepen zijnde, zeker voor hun euveldaad zullen moeten boeten. Voor ons is echter hiermee een goede vriend en onontbeerlijke hulp in onze nood verloren gegaan. En bij de consternatie die er onder allen heerste, kon Raoul weinig of geen aandacht vinden voor zijn eigen moeilijkheden. Onverrichterzake is hij moeten terugkeren, om hier nog meer ellende aan te treffen dan hij bij zijn vertrek had achtergelaten. Want niet alleen is inmiddels het aantal zieken toegenomen, maar twee slaven en een slavin stierven kort na elkaar, hetgeen grote verslagenheid heeft gebracht onder allen zonder uitzondering. Zelfs Isidore werd door de ziekte aangetast, zo erg, dat hij in enkele dagen aanmerkelijk verzwakt scheen. Toch weigerde ook hij, evenals de anderen, zich door mij te laten verplegen en gebruik te maken van de goede geneesmiddelen die ik hem zo gaarne had toegediend. In hun doodsnood stellen zij enkel nog vertrouwen in hun eigen goden en geesten, in het getrommel en gezang waarmee zij hun plagen denken te verjagen en in het verdere geheimzinnige gedoe der vrouwen om hen heen, waarvan je nooit het rechte te weten komt.

Dat ook Isidore hierbij geen uitzondering vormt en zijn christendom alzo niet meer dan een oppervlakkig aanwensel blijkt te zijn, iets als een kleed dat men aflegt zodra het minder nuttig is dan een ander, had mij kun-

nen grieven, indien ik zelf overtuigder geweest ware van de voortreffelijkheid van mijn eigen opvattingen, zoals dit bijvoorbeeld met Josephine bet geval is. Nu schrijnt bet mij nauwelijks en kan het mij nog minder verbazen. De jaren hier hebben mij geleerd, dat ik met het waarlijk-eigene geheel alleen sta, dat is: alle anderen zijn anders dan ik, en dus anders dan ik de wereld mij wens, anders dan mijn wil en voorstelling zijn. Het kan wel een ogenblik lijken alsof de anderen die wil en voorstelling tegemoet komen, maar dit berust op zelfbedrog. Het is een vertoning die zichzelf weldra weer ontmaskert.

Ofschoon het mij kan verdrieten [nog ben ik immers niet geheel en al versteend] kan het mij evenmin verontrusten als nog enig probleem van de voorbeschikking of van het hiernamaals. Als verleden en toekomst beide hun beangstigende betekenis verloren hebben, hoe zou het heden, het punt waar zij elkander raken en waar de levensvonk telkens weer geslagen wordt zoals tussen twee vuurstenen, mij dan nog kunnen bekommeren? Ik zie het leed om mij heen groeien, en mijn ogen blijven droog. Ik zie mijzelf verouderen en verschralen onder de barre zonnegloed hier, - en wat? Elke dag begint opnieuw, en op deze zullen nog millioenen dagen en een eindeloze reeks van stille, eenzame, lege nachten volgen. Werkelijk, het moest een dwaas zijn, die op déze schepping trots terugkeek en meende dat ze goed was.

Zonder datum

Ik noteer hier, in de stemming van Cassandra, dat er ernstig sprake is geweest van het verkopen van een aantal negers. Zover is het met ons gekomen! Inderdaad, ze zijn hier overbodig op het ogenblik, terwijl men ze hard nodig heeft op andere plantages. Omgekeerd hebben wij behoefte aan hùn stekken en plantjes, - wij zijn thans de buitengeslotenen geworden en zullen dat blijven zolang wij hun niet de hand, liefst beide polsen tegelijk, toesteken. Voor Willem Das is het een uitgemaakte zaak; alleen gekken zouden anders handelen. Verkoop het volk; de zieken en de zwakkeren het eerst. De vrijheid die hier met de broederschap de grondslag zou vormen van onze onderneming, is maar een waan gebleven; de mensen - als men tegen het gebruik in nog zo dwaas is ze voor mensen te houden - zijn ons eigendom en koopwaar. Vrouwen, kinderen, Isidore, zo goed als alle anderen! Er wordt gewikt, gewogen, lang gepeinsd... Maar laat ik eerlijk zijn: Raoul is niet geweken voor de aandrang. Nog niet. Wanneer het ongeluk ons echter blijft vervolgen, kan het ogenblik toch weldra komen dat hij toegeeft, handelaar wordt in dat wat hier menselijk ebbenhout genoemd wordt, en dat toch zo week en warm kan zijn, wanneer je het toevallig aanraakt. Waarnaar je zelfs zou kunnen verlangen, indien je durfde...

De algehele ondergang zou mij nog liever wezen, en ik hoop dat, zo er ergens, zij het ook geen Vader van

Barmhartigheid dan toch een Here der Gerechtigheid mocht zetelen, deze veeleer alles in elkaar doet storten dan ooit toelaat dat wij medeplichtigen aan dit verraad des levens worden. Geprikkeld heeft Raoul mijn opvatting ‘overdreven’ genoemd. Maar hij houdt er zich nog aan, en ditmaal is Josephine hem niet geheel en al bijgevallen. Ach, haar onvruchtbaarheid stemt ook haar tot nadenken, geloof ik. De vruchtbaren hier zijn de slaven en de slaafse natuur; de onderneming zelf en wij, de ondernemers, blijven dor. Bij ons bederft de kiemkracht en verdroogt het zaad. Wij zijn ontredderd met ons hoge doel temidden van de nutteloze groeizaamheid, en weten niet waarom, noch door wiens schuld of welke oorzaak. O, ik zou mij aan de eerste man de beste kunnen geven, om niet dit, niet deze zinneloze ondergang te moeten lijden. Isidore desnoods, - neen, nog de beste die ik tegenkwam. Maar ik zal deze bladzij eens, weldra, toch maar vernietigen. Zelfs hier kan men niet alles zeggen, ook niet tot zichzelf.

Zonder datum

Nu zou ik iets moeten doen om een einde te maken aan dit onhoudbare. Want zo kan het niet langer blijven voortduren. Ik moet iets doen, desnoods iets onberadens, een wanhoopsdaad; maar er moet iets gebeuren. Want wordt de toestand hier op zijn beloop gelaten, dan zullen de ongelukken verschrikkelijk, de schande voor ons nog verschrikkelijker zijn.

Eerst heb ik tevergeefs getracht hem te verplegen en behulpzaam te zijn, toen hij zo ziek was. Hij heeft het afgewezen, alsof hij mij niet vertrouwde en alsof het mijn schuld geweest was, dat anderen, bijna even sterk als hij, toch kort tevoren waren gestorven. Bijna onvriendelijk weerde hij mij af; maar ik kan hem begrijpen, - Isidore bedoel ik. Hij leefde tijdens zijn ziekte niet meer met het verstand waarmee hij onze denkbeelden tracht te benaderen om ze veelal ook te doorzien, maar met een soort van dierlijk instinct, dat weliswaar in ieder van ons aanwezig is, doch diep verborgen zit door de beschaving, al het aangeleerde, al de vormen die wij ons als evenzovele gewoonten eigen gemaakt hebben. In zijn drang tot zelfbehoud breekt bij hem het instinct door alles heen; het overige is afgevallen als volkomen waardeloos. Zo heeft hij het gehaald en is hij een ziekte te boven gekomen, waar stellig anderen met minder van zulk een oorspronkelijke levenskracht begaafd, aan zouden zijn bezweken.

Vaal en zwak, nog waggelend van de koorts, is hij tegen mijn advies in opgestaan, om weer zijn plaats in te nemen als voorman van de negers. Iets van zijn vroegere vriendelijkheid keerde wel terug, zodra hij overeind was, maar iets bleef toch ook ontbreken. Ik heb vandaag tenslotte ontdekt waarom, en meen dat nu gehandeld moet worden. Het is de hoogste tijd. Maar wàt doen? En door wie? Raoul toch zeker niet... Ik zou Cécile misschien kunnen overhalen om met mij te zeggen: ‘Wij verlaten de plantage; wat ons ook moge

wachten wanneer wij alleen staan, het is ons liever dan dit'. En mocht Cécile aarzelen, dan kan ik ook alleen gaan.

Maar het is een vlucht, het is wijken voor de moeilijkheden, geen oplossing van een werkelijkheid die even erg [zo niet erger] achterblijft. En het wordt de medeplichtigheid van de op-de-vlucht-geslagene, in plaats van die van de ooggetuige. Er moet iets gebeuren, - iets grondigs en afdoends.

Het is goed dat ik hem zo, laat ik maar zeggen zo vorsend en onderzoekend heb aangekeken terwijl hij met mijn paard bezig was. Ik begreep al niet, waarom hij steeds maar met dat beest bleef scharrelen in de stal, alsof ik het dáár moest komen halen, en hij er niet mee naar buiten wilde. In het volle daglicht kon hij het niet voor mij verbergen, de striemen over zijn nog zieke schouders en rug, - gemene, bloedige striemen. En er is er maar één hier in Bel-Exil die zó slaat, één maar die straffeloos doet wat hij wil, neemt, wegtrapt, neervelt, grijpt en verkracht, zich zat zuipt en weer verder wankelt. En niemand doet hem wat, - ook ik niet. En ik had toch de gelegenheid... Wat bindt ons allen aan hem? Onze onbekwaamheid? Onze vrees voor deze wildernis hier om ons heen? Vertrouwen wij ons liever nog de zorgen van een slechte blanke toe, dan de bescherming van dozijnen goede negers, - omdat zij van een ander ras en wezen zijn? Mij zijn ze minder vreemd dan al die blanken hier, en met een middelaar als Isidore kan ik ze overal en steeds vertrouwen. En Willem

Das kan daarbij enkel schaden. En dit wéét hij. Daarom juist zijn wraakzucht, nu zelfs jegens degeen die rechtstreeks onder hem staat en óók gezag voert.

Op mijn vraag wat er gebeurd was, wat hij had gedaan, antwoordde Isidore als altijd wanneer een ander in het geding komt, eerst ontwijkend, daarop met de vleug van spot die aan zijn praten dikwijls iets bekoorlijks geeft: ‘Misschien dat ik na het lange liggen lui geweest ben, Missy’. Maar de pijnlijke aanblik van zijn striemen werd door deze zelfspot alleen maar bijtender, het klonk mij toe en klinkt mij nòg als een verwijt van onmacht, voze zachtheid, waanzin. Drift beving mij, en vóór ik het zelf wist, had ik uitgeschreeuwd: ‘Ik ga naar Das toe! Nu is het genoeg’.

Ik had dit moeten nalaten. Want nu heb ik Isidore voor het eerst beangst gezien. En het is onbegrijpelijk waarom. Het kan onmogelijk uit vrees voor de opzichter zijn, terwijl hij immers weet hoe onvoorwaardelijk ik aan zijn zijde sta. Toch smeekte hij mij niets te zeggen van hetgeen ik ontdekt had en ging hij zelfs zover, het van mij te eisen, omdat hij ook had verzwegen hetgeen hij van mij wist, - de aanranding door Willem Das. Als ik nog *iets* van hem begrijp, dan is het, geloof ik, dat hij ervan overtuigd is, dat ik Willem Das vrees als een die sterker is dan ik en meer invloed heeft, misschien zelfs meer dan Raoul. En dat hij, Isidore, deelt in die angst, die toch niet bestaat. Wat kan het anders zijn?

Ik zal hem nu het tegendeel moeten bewijzen, spoedig al, ofschoon ik mij voor ditmaal heb laten verbidden,

want zijn vrees is het enige wat mij van mijn stuk brengt en mij totaal onverdraaglijk is. En waardoor hij inderdaad zichzelf vernedert tot slaaf. Tenzij het een vrees is om mijnentwil, - waartoe hij in het geheel geen grond heeft, sinds ik hier de minst kwetsbare van allen geworden ben. Maar hoe kan ik hem dat ooit bijbrengen... Hoe kan zijn geest mij ooit even nabij komen als zijn lichaam waarnaar ik slechts mijn hand behoef uit te strekken om het te betoveren en zelf erdoor betoverd te worden; om het het mijne te noemen en zelf de rijping te ondergaan waarvoor het nu al bijna te laat is. Waarvoor het stellig te laat zal zijn indien ik wacht totdat zijn geest ook evenzeer gereed is voor de mijne. In zijn smeken dat ik niets zou zeggen en in zijn geloof dat hij en ik tezamen deelden in eenzelfde vrees lag zulk een innige gemeenzaamheid, dat feitelijk nu al het beslissende gebeurd is, en al het andere nauwelijks meer kan zijn dan overbodig ceremonieel. Maar eerst moet het obstakel Willem Das voorgoed zijn opgeruimd. Dan zal het hier weer stil zijn, warm en laaiend, en kan komen wat er wil. Maar ik zal onverwijld iets moeten doen om het zover te krijgen. Alleen wat? Wat?

Zonder datum

Ik heb vannacht ---------- nam Isidore ----------
onmogelijk ------ terugweg ----------

(Doorhalingen onleesbaar. De bewerker)

VI

Dag van Afschuw

Pas op voor de Schotse bastaard, voor de verspiller van bloed, voor de zelf in zijn bloed getekende! Hoed u voor de creolen, voor de halfbloeds, de ontaarden, zij wier land ten ondergang gedoemd is, omdat hun hand zich keert tegen datgene waaruit zij zelf zijn voortgekomen; gedénatureerde wezens die het gevaarlijkst zijn voor hun eigen kroost. Bij hen is de slaafsheid bezegeld door de vermenging; vandaar hun sluwheid gepaard met onverstand; hun wulpsheid gespeend van liefde; hun dorst naar macht, verschroeid door krachteloosheid; hun begeerte naar weelde, onverzadigbaar door domme spilzucht. Wee dit land, dat nooit het hunne zal zijn, maar alleen de insecten en wormen, de zwammen en schimmels zal toebehoren, wijl het slechts zieke, tot in hun merg verdorven en laffe kinderen voortbrengt. De witte pieren en de donkere vlooien, de teken en de grasluizen, maar vooral de nijvere mieren uit het Oosten zullen het eenmaal veroveren; dan zal geen neger, geen bastaard en zelfs geen opstandige Indiaan hier anders dan dienstbaar en slaaf der kleinste veroveraars zijn. De sprinkhanen uit het Noorden zullen de bossen bevolken en zó kaal de velden vreten, dat zij tot diep in de aarde nog zullen woelen naar meer. En er zal niets anders meer langs de rivieren zijn dan wanhoop en dorst; kaalgeschoffelde graven waarin zelfs het ge-

beente vergaan is van hen die de slachtoffers werden. O, de MacFarley's, die schurken! En o, wie hun medeplichtigen zijn, - de Dassen en Buysen, en wij die te week, met teveel idealen, te weinig gehardheid de strijd hier aanvaardden en net zo verloren als alles wat goed is verloren gaat binnen de toverban van dit geschonden, bezoedelde land. Wat helpt het, dat de aarde hen bergt, de doden, de nu al gevallenen, schuldig, onschuldig, en straks ook de moordenaars, toeschouwers, laf-medeplichtigen, bangen, verkneukelaars, predikers, luidkeels ontzetten, die toch tot geen daden in staat zijn geweest, zo min als ik? De aarde geeft niets hier terug, want haar vruchtbaarheid wendt ze tot woekering aan, - een bastaard van land dat slechts bastaarden herbergt. Vraag mij dan niet, waarom ik niets deed, alleen maar ontzet achteruitweek en tuimelend daarna in een oerwoud van dromen gevlucht ben. Mijn vrouwelijke zwakheid? O neen, natuurlijk had ik de schurk kunnen doden, de drieste indringer, de onverlaat. Zo goed als hij had ook ik een pistool in mijn gordel, dat nu verdwenen is [en ik weet dat Raoul hem verborgen houdt, misschien wel heeft weggegooid in de rivier] en dat ik van Willem Das opgeëist had om mij tegen zijn lust te verdedigen. Hoe zal hij nu zich verdedigen tegen de aarde, het beetje verregende aarde dat hem bedekt? Maar één dode was al genoeg en *moest* wel genoeg zijn, omdat hij Isidore heette en meer waard was dan alle anderen tezamen. *Hij* heeft het pistool nooit vertrouwd. Maar bezweringen, tromgeroffel en amuletten zijn ook

van geen nut geweest, vriend, - mijn dierbare vriend die ik nu wel zo noemen mag, nu je vertrokken bent vóór nog de opzichter ging, langs de paden van afschuw, de duisternis in, door de holen der slangen, de tunnels der gordeldieren, de groeven der nachtleguanen, daar waar in de eeuwige maneschijn feesten getrommeld, geroffeld, getromroffeld worden, als binnen mijn hoofd, onophoudelijk, terwijl alles stil, hier buiten mijn hoofd alles stil, doodstil is.

Waar ben ik gebleven? Ach ja, dag van afschuw waarop ik moet schrijven. Als vroeger... Alleen nog het zinloze schrijven had zin; niet het kappen en planten, het werken en waken, het weten en snakken naar lijfelijke koestering, geestelijke zachtheid en baring van blijdschap. Stil, dáárover niets meer. De vogel die buiten roept, achter het huis in de schaduwboom, zou het verklappen. En nu is het luik juist gevallen, het toeë blijft toe; tegelijk met het trommelgetamp viel de slag, klonk het schot, en hij viel... Hoe was het ook weer, daarvóór en daarna? Het is alles onduidelijk geworden en tijdeloos-ontijdig. We leven hier buiten de tijd. En daarom is dit ook geen leven, - de anderen menen het slechts, maar bedriegen zichzelf, bedriegen voortdurend zichzelf, als met alles. O ja, nu ben ik er weer. Natuurlijk had ik óók kunnen schieten, maar ongedaan kan ik het schot van MacFarley nooit maken. Zo min als een kind ooit terugkeert in de moederschoot, zo min keert een schot ooit terug in de loop van het pistool. Een treffer of niet, het is altijd de onherroepelijke

daad. Waarom heb ik dat niet op tijd kunnen bedenken? Ik had al het gebeurde kunnen voorkomen, want ik doorzag MacFarley, ik heb hem altijd doorzien en geweten dat zijn valse ogen voortdurend bedacht waren op onherroepelijke daden, niet op gedroomde en probeersels, zoals bij Willem Das, die aan zichzelf en hun eigen ontoereikendheid te gronde ging - en daarom was ik in de grond ook niet bang voor hem, en nu *is* hij in de grond - maar op onherroepelijke en zodoende werkelijk slechte, gemene daden, alleen te keren met geweld. Te keren door zelf nog sneller, roekelozer, onherroepelijker dadenmens te zijn dan hij.

En nu kwaakt schreeuwend en onafgebroken in mijn hoofd de vieze kikker van het verwijt: 'Had gedurfd, had toch gedurfd', zodat mijn oren ervan gonzen, de klank van alle dingen die daarbuiten zijn, omgeven wordt door vals geritsel. Alles kraakt en je kunt horen hoe het krakende te gronde gaat. Maar niets zo luid, zo krijsend en zo schrijnend als het zelfverwijt dat thans mijn voortbestaan te gronde richt. En omdat alles onherroepelijk is, en Isidore voorgoed verdwenen door de tunnel die je maar één richting op kunt gaan, en wèg MacFarley in verwaten trots van overwinnaar, maar hoe laf, hoe machteloos als iedere moordenaar, en in zijn botheid onbereikbaar zelfs voor het besef van wat hij deed, en omdat noch Raoul, noch Josephine, noch Cécile in staat zijn hem te achterhalen en het kwaad te wreken, en de Here der belachelijkheid naar willekeur het kwaad laat triomferen en het goede òndergaan in zijn

vervloekte wereld, sta ik moederziel alleen, geheel alleen met al mijn zelfverwijt, mijn zwakte en onmacht, mijn voortaan-te-veel-zijn-in-de-wereld. Met geen andere mogelijkheid dan mij eruit te denken, veel te denken of ik soms tòch nog een uitweg vind, een kier om te ontsnappen, een gevoel om mij aan vast te klampen, een herinnering waarmee ik mij omwikkelen kan als rouwkleed, of een sprankel van verwachting om er nog mee weg te vliegen. Had ik maar gedurfd. Of had ik maar besloten openlijk aan Isidore de plaats te geven die hem toekomt! Hij zou vrij geweest zijn, niemand had hem kunnen deren, tenzij in een mannelijk gevecht waarin hij steeds de sterkere zou zijn geweest.

Ik was te laat, hoewel, neen, het zou wel... misschien... het is verwarrend. O, het is zo moeilijk na te denken, mij nog te herinneren hoe alles was, *precies* geweest is, niet ten-naaste-bij en schaduwachtig zoals het geworden is, maar zoals het toen was, haarscherp en hard getekend met preciese lijnen, felle kleuren, duidelijke omtrek. Das, de dwaas, de domoor van het dierlijke geweld, de graaier en de wreedaard, maar niet de berekenende, gluiperige moordenaar zoals MacFarley is, die in de neger slechts zichzelf, zijn eigen bloed vertroebeld met het onze, háát. Die slechts kan haten omdat alles bij hem troebel is.

Maar niet aan deze bastaard wil ik denken; weg, weg, hatelijk, onmannelijk gezicht van een mignon, van een verwilderde ephebe. Verontreinig mijn herinnering niet, zoals jij hier de plantage hebt bezoedeld met je

blikken, je aanwezigheid, je laffe moordenaarsdaad en je verwaten weggaan dat ik niet heb meegemaakt, gelukkig. Hoewel ik nog toen had kunnen durven en je neer had moeten leggen als een hond. Maar ach, het leed, de ontsteltenis, de wanhoop waren sterker dan mijn wil; een dubbele vloek is het, geen man te zijn, maar vrouw, - een vrouw alleen, een brandende onaangeraakte, een van alle eeuwigheid verworpen schoot, een ongeproefde en toch gestelpte bron van wellust, of een lied dat zó lang ongezongen in de keel bleef steken tot het slechts een gil werd. Schrille gil die toch geen doden wekt... Ik moet je kunnen wedervinden, dode, zoals je de laatste dagen in ons midden nog geweest bent, groot en donker, trouw en een ontzaglijke nabijheid. Als ik mij het tafereel precies weer voorstel, zoals mij de negers dat voortdurend, onvermoeid, van nacht tot nacht herhalen als ik bij hen in de slavenloods vertoef, dan is het of ik zelf daar als getuige was, - als bloedgetuige. En je kon niet anders handelen, Isidore, de maat was vol, het was zeer juist. Je wist veel meer dan ik, en had ik je die keer weerhouden, later zou ik medeplichtig zijn geweest aan een veel groter kwaad dan wat men jou verweet. Er was geen andere wijze om een eind te maken aan de misdaad, nu Raoul zo tekortgeschoten is en zelf een slaaf geworden van de planters. Want dat is hij, en een ieder die hier in dit land een spade in de grond steekt om zich te verrijken. Steek een spade in de grond om te begraven, want wat goed is groeit maar kort en sterft weldra; alleen het on-

kruid woekert eeuwig voort. Maar zelfs de reuzen in het woud worden belaagd en gaan ten onder aan de woekeringen, de lianen die de bastaarden van bomen zijn - geen winde en geen zelfstandige stam, maar beide tegelijk - de schimmels, de insecten. Niets wat waarlijk sterk is, houdt hier stand tegen de duizendvoudig dag aan dag herhaalde aanval van het kleine, ondermijning door het haast onzichtbare, bestuiving met haast niet aantoonbare vergiften en besmetting met de gifstof van de ondergang.

Zo kon het ook niet anders of hij moest verliezen. Op de dag zelf dat hij voor de eerste maal getracht heeft paal en perk te stellen aan de wreedheid, aan de willekeur en aan de redeloze heerszucht van ons blanken, was hij al veroordeeld om het onderspit te delven. Wie hier opkomt voor het recht, verliest als sterveling het spel. En hij was slechts een sterveling, precies als Christus, die als Jood zijn spel ook heeft verloren in het land der Joden, en alleen een kostbaar denkbeeld méér geworpen heeft in het strijdperk van de mensheid... al de mensen die elkaar vervolgen en vermoorden, voor een groot deel ook terwille van Zijn leer, van Zijn verworden of verketterde idee. Er zou een zwarte Christus kunnen opstaan hier, maar sneller dan Herodes of Pilatus zouden onze planters klaarstaan om hem neer te schieten, komen de MacFarley's aangehold om hem als bastaards, gluiperds, zoals eertijds Judas, te verraden, staan zijn medeslaven machteloos te lamenteren en te sidderen voor wie de aardse macht heeft, juist gelijk de

Joden deden, die niet één profeet erkenden vóór hij was verbannen of gestorven. Maar hier zet ook geen profeet ooit voet aan wal - dit Ninivé is al veroordeeld - en geen Mozes wordt geboren uit de bannelingen en de slaven van dit land. De grootste sterven nutteloos, de kleinere, zwakkere zoals Raoul verkwijnen, maar vergaan tenslotte even nutteloos.

O, kon ik maar vergeten het geweld, de plotselinge, breidelloos in schijn van almacht losgebroken eigendunkelijkheid, die onherstelbaar heeft vertrapt, verwoest, vernietigd wat er nog aan kostbaars was, en daarna onverschillig heenging. Dag en nacht zie ik het vóór mij, dit, dat ik vergeefs verjaag en uit mijn ogen wrijf, maar dat er steeds weer is, in hetzelfde valse, harde licht met iedereen nog op dezelfde plaats en het tumult nog daar, het schot dat ook aan mijn bestaan van vroeger plotseling een eind gemaakt heeft; en dat andere, hoe het is begonnen, zie ik ook. Het onherroepelijke, ook dat. Ze hebben het mij veel te vaak verteld, nu is het alsof ik er zelf bij geweest ben en niets heb belet, omdat ik het niet kòn, niet mocht, omdat het juist was, zo.

Dat dorre, half-geschroeide veld, waarop de negers in de middag werkten, trillend alles van de felle zon, de inspanning, het hopeloos gevecht met de aarde en het eigen zweet, vermoeidheid en een doffe wil. In zulke middaghitte zijn de mensen klein gelijk insecten en hun pogingen niet meer dan het gekrabbel van wat keverpootjes aan een aardkluit.

Iets terzijde, aan de schaduwrand, verwijderd van de anderen werkte een lichtkleurige slavin, die maandenlang al drachtig rondliep en daar in de hitte moeilijk langer voortkon. Zwangere slavinnen zijn vermeersters van hun meesters rijkdom. Daarom worden zij ontzien en wordt van haar niet alteveel geëist, noch is het raadzaam alteveel haar te herinneren aan haar slavernij. Zo is hier de moraal, - die van het uit-de-weg-gaan, het voorbijzien, het beginselloos maar-laten-lopen, waar een elk bij zweert, ook in de hoofdplaats. Maar er is een medeplichtigheid die het zo gemakkelijk niet uithoudt, desondanks. Een Willem Das, die haar daar bezig zag, zo stuntelig en misvormd nu, moet zich wel de tijd herinnerd hebben, nog zo kort geleden, al de vele lange nachten dat hij haar bevolen had bij hem te zijn, het voorwerp van zijn wellust, van zijn dronken overgaaf. Het moet hem onbegrijpelijk zijn geweest, en hij die zo gemakkelijk in drift en dan in wrede razernij kon raken, zag haar nu als een ellendig wezen, zelfs niet meer tot werk in staat, - maar tegelijkertijd als de bestendigster van wat hij zelf was, in het kind dat zij daar in haar ingewanden droeg, alwéér een halfbloed, wéér een levend, straks op hem gelijkend, naar hem kijkend, tot hem wijzend teken van zijn falen. Wéér een bastaard, een getekende, een mulat! Ja-ja, Willem Das, je razernij kan ik mij goed begrijpen; ieder heeft de zijne, ik die der onthouding, jij die van de overdaad. Ze komen beide aan het eind misschien wel op hetzelfde neer [en iemand iets onthouden is misschien niet minder erg

dan hem iets aandoen] maar jij hebt het met de dood bekocht, en ik nog niet, hetzij dan met de dood van wie ik was en nu niet meer kan zijn. Doch één van ons moest toch getuige blijven van de afloop en het schrijven op de bladen der gerechtigheid, opdat het kome in het grote boek des levens, waarmee zelfs de Here God zich niet meer verontschuldigen kan voor deze misgelopen schepping. En de overblijvende moest ik zijn, niet de andere, niet Das. Daarom, verblind door razernij, begon hij op haar in te ranselen, zoals hij bijna dagelijks gewoon was met de andere slaven op de afgelegen velden. Ditmaal liet de vrouw zich languit op de grond vallen, begon te gillen, hetgeen hem zijn striemen deed verdubbelen. Zij schreeuwde hem toe van omlaag: 'Vermoord niet je eigen vlees en bloed!' en dit bracht hem toen in zo'n blinde razernij, dat hij haar tegen de gezwollen buik aan schopte met zijn brute been, en in het gezicht, en uitriep dat hij daar wel gauw een eind aan zou maken.

Hoe kon het anders dan dat dit het laatste was wat hij deed en zei? Dan had Isidore niet in de nabijheid geweest moeten zijn. Terwijl de andere negers op een afstand in de rondte ontsteld stonden toe te zien, was Isidore, met zijn spade nog in de hand, naderbijgekomen, al merkte Willem Das het niet in zijn verhitte woede. Nog schopte hij naar de heel stil geworden vrouw, toen - zijn hoed was achter hem op de grond gevallen - de blinkende spade op zijn schedel neerkwam, en ook hij voorover viel, met het vertrokken gezicht boven op

de vrouw bij wie hij hoorde. Hoe had Isidore anders kunnen handelen? Er zijn dingen die met dezelfde noodwendigheid gebeuren als die waarmee de zon des morgens opgaat en des avonds onder. Geen macht ter wereld die het tegenhoudt, en wonderen gebeuren er vandaag niet meer, zo zij al ooit gebeurd zijn.

Isidore moet zeer kalm geweest zijn op dat ogenblik, - onmiddellijk erna. Ik zou ook ijselijk kalm geweest zijn. Hij liep niet weg, vluchtte het bos niet in, wat hij gemakkelijk had kunnen doen en waarbij stellig menigeen van de ontstelde slaven hem gevolgd zou zijn. Dit was het beslissende moment voor hem: dat hij besloot te blijven! Hij behoorde bij ons immers. Hij was de rechtvaardige voltrekker van een daad waarvoor hij alle verantwoordelijkheid op zich nam en waarvan hij de gevolgen rustig onder ogen dacht te kunnen zien. Nobele overmoedige! Want daar begon dan *onze* lafheid, - dat wij hem weerloos en onbeschermd gelaten hebben. Daar begon onze allergrootste schuld. Wat heeft hij zich deerlijk vergist in ons, in mij, het voorwerp van zijn toewijding die hij zelfs met zijn leven durfde te bezegelen. Met het lijk van de slavin in zijn ijzersterke armen geheven, volgde hij de kleine stoet die Willem Das, nog bloedend uit zijn schedelwond, naar huis toe droeg. Zo zag ik hen aankomen, toen ik op de eerste melding van een ongeluk met Raoul het huis uit snelde.

Als een dubbel zoenoffer aan het noodlot van Bel-Exil hebben ze beide lichamen, het nog levende van Das en

het al levenloze van de zwangere vrouw, voor onze voeten neergelegd. Maar als een priester die de Goddelijke Wil voltrekt, zo kalm en plechtig in zichzelf gekeerd, trad Isidore naar voren en zei, eer nog iemand had gesproken: '*Ik* heb het gedaan!' Alsof hij aan het eind was van een moeizame, maar hoogst belangrijke en eervolle, een onaantastbaar-juiste taak. Toen wist ik dat hij van ons allen toch de meerdere was, al was het even maar, niet langer dan een ogenblik, en heb ik hem bewonderd met geheel mijn hart. Bewonderd en daarom misschien ook liefgehad, niet slechts begeerd. Ik weet het niet. Maar ook dit duurde korter dan een flits, want die bewondering, of liever dat geloof in hem, was als een bliksemschicht, verzengend en verbijsterend. Daarna was alles weg, heerste een diepere somberheid dan ooit voorheen en was de lucht vervuld met het schrikwekkende gerommel van de donder, de verslagenheid van midden in een onweer. Hij, een slaaf, had hier de opzichter, een blanke, naar het leven gestaan en hem neergeveld. En al was Willem Das de duivel in persoon geweest, de neger die dit had gedaan, was reddeloos verloren als hij niet de vlucht nam.

Hier staat nu Isidore en strekt zijn handen - die waarmee hij aller noodlot op dit ogenblik voltrokken heeft - naar mij uit, ja, naar mij, en toont hun bleke binnenkant waaraan geen bloed kleeft, ziet dan plotseling niet ons geloof meer, niet mijn liefde, maar de machteloosheid, de verbijstering slechts, en al de lafheid, twijfelzucht, beginselloosheid, die het binnenste bewonen van

de blanke, - ook van mij, die bij hen hoorde [tot dat ogenblik tenminste] en die niet aan *zijn* kant durfde staan. En tussen hem en mij gaapt daar de kloof, nog dieper dan het graf, dan alles wat de volkeren en de rassen, de geloven en de standen scheidt; de afstand van het ongeproefde, van het nooit tot op zijn diepste grond beminde, van het wezensvreemde dat alleen maar op onszelve *lijkt*, maar toch altijd *het andere* blijft en daarom verder van ons af geworteld staat dan wat als tegenstelling aantrekt. Zo gaapte iedere denkbare verwijdering diep, gelijk een spleet tot naar het midden van de aarde, tussen ons. En in de ontzetting dáárvoor, de verlatenheid daardoor - hoe goed heb ik het nu begrepen, deze doodsangst van Gethsemané - laat hij zich op de knieën vallen, buigt gelaten met het hoofd tot aan de blote zwarte dijen, om de slag te ontvangen die de weerwraak van zijn daad zou moeten zijn, en uit te delgen wat een blinde wet de blinde troep hier voorschrijft. Slechts het zinloze dat daarin gelegen is, bracht hem terug tot dat wat werkelijk zijn oorsprong en zijn zuivere natuur was. Daarom zegt hij dan ook aan Raoul, dat het de geest gedaan heeft, die van tijd tot tijd zijn lijf bewoont en dan weer wegzwerft. Alle dingen, alle mensen hebben zulk een bijgeest volgens hun geloof, en waarom eigenlijk niet. Er is in ons een wezen dat bevredigd, niettemin slechts kort ons binnenste bewoont, maar dat gewoonlijk toeft in betere gewesten, en een ander dat ons kwelt met veel begeerte en ons soms ook, maar veel zeldzamer verlaat, om boos te doen. Wie na-

denkt, waarneemt, zoals ik, nu ik mij om niets anders meer bekommer, weet het en gelooft ook aan de tweede geest, de *kra*. Helaas, Raoul kon het niet beseffen, heeft nooit iets beseft in zijn vermeend rechtschapenzijn, van anderen noch van mij. En zondig is de wijsheid, daar zij enkel wijs is wijl zij ook de zonde kan verstaan. Die wijsheid mist hij. Het is met *mijn* geest juist alsof...

Daar ben ik op een onbegrijpelijke en lastige manier onderbroken bij mijn schrijven, terwijl ik er nog uren, ja, nog nachten en dagen mee door had willen gaan. Het doet mij juist zoveel goed, want het is als heb ik eindelijk iemand gevonden tegen wie ik kan praten zonder te stuiten op onverstand of het medelijdend jaknikken dat nog erger is. Al is die persoon ook alleen maar mijn spiegelbeeld, het doffe, onzichtbare spiegelbeeld binnen het blanke blad papier dat vóór me ligt. Maar ook dit schijnt niet geoorloofd te zijn. Tenminste Josephine is komen kijken wat ik hier urenlang deed, zoals ze zei, - alsof ik een kind ben dat kwaad doet wanneer het een poos niet gehoord wordt. Toen ik hier mannenwerk verrichtte, de dammen af reed en de velden op, of lang in de slavenloods bezig was met het volk te verzorgen, heeft niemand zich ooit om mijn welzijn bekommerd. Ik bleef soms een hele dag weg en men miste mij niet. Had ik toen iets kwaads gedaan, wie zou er zich om bekommerd hebben? De enige die het zou hebben geweten, zou Isidore zijn geweest; de enige ook die de mogelijkheid zou gegeven hebben tot dat wat

men kwaad noemt, - de anderen, niet ik, niet ik sinds het te laat is... Maar nu het te laat is en nu ik op *mijn* beurt mij niet meer bekommer om het zinloze werk, noch om al wat de lieden hier bezighoudt, opdrijft naar nòg meer toegeeflijkheid, nòg meer verloochening van al hun beginselen, nu heet het: 'Waar blijf je? Wat doe je? Wat schrijf je toch allemaal? Zit niet zo eenzaam; het is in de woonkamer heel wat gezelliger.' Al die onnozele zinnetjes, die zoals steekvliegen prikkelen. 'Ik kom wel...' is dan nog het enige dat ik kan huichelen, om dan toch maar voort te gaan. Voort, natuurlijk, maar toch ook gestoord.

De luisterende, het spiegelbeeld binnen het witte papier is intussen gevlucht. En het schrijven is even zinloos geworden als ginds bij hen te zijn of wat ook. Ik kan ook gaan dwalen, mijn *kra* achterna, die voortdurend door bossen, langs kreken en oevers en hellingen doolt, en mij achterliet, wachtend, als levenloos, slechts met een mond vol bittere afschuw.

Uur van wederkeer

Om te herdenken slechts schrijf ik. Niet zoals ik al dag en nacht doe, in elkaar gedoken, verloren voor alles en iedereen, om maar te zijn op de plaats waar de beelden zijn opgeslagen, de stoffige, bijna vergane gobelins van het verleden geborgen, het bruidsbed vermolmd ligt, de wieg zelfs geen plaats kreeg, en kisten met kostbare kleren tot muffige spinrag verwerden. Ik snak naar een levende ontmoeting, al was het maar de flits van een

wederkeer. Voet voor voet moet ik de doolhof terug, waarin ik geraakt ben; al de wegen die ik eens ben gegaan, weer achterwaarts, om de open plek en de vrijheid te vinden, waar ik nog mijzelf was, nog ontmoeten kon wat mij aangreep en vasthield in dit leven. Thans ben ik het bijster en mijzelf in de eerste plaats, - waar overigens niets aan verloren is. Zelfs in de slavenloods waar ik mij doorgaans ophoud, ben ik niemand tot nut, zal ik even weinig gemist zijn wanneer ik verdwijn, als een der talloze negerinnen die vroeger des nachts kwamen en gingen, toen Willem Das er nog was. Maar ik ben de enige geweest, die kwam en ging toen hij sterven moest. Niet eens de helden, de bastaard MacFarley, de lafaard Buys, noch de weifelaar Raoul, durfden dat onder ogen te zien. Mij heeft het, na de verschrikking van Isidores afslachting, weinig gedeerd. Het is de voltrekking geweest van het oog om oog, - zonder genade, te laat haast, maar toch uiteindelijk... Nog klinkt in mijn oren zijn schreeuwen, vermengd met het eeuwige geroffel der trommels, van ver uit het bos. Een helse muziek, alsof hersens en hart met hun lillende naaktheid over elkander heen schuren en schrijnen. En dit is de pijn die nog altijd hier binnen mij bijt, het geluid dat nog altijd de voornacht vervult, die voortdurend de wereld rondom mij verduistert, doet beven en achteruit deinzen wanneer ik iets grijpen wil. Het is nog hetzelfde getrommel dat Das in zijn daad begeleid heeft en voortjoeg, het schrikkelijke pad op; de haastige wraak aan zijn oren, verdoemenis' folteren-

de lokroep. Hij is niet in staat geweest zich aan dat rhythme te onttrekken. Het heeft hem gejaagd en gejaagd; met zijn bloedende kop aan de wand bonzend heeft hij zich overgegeven aan het onweerstaanbaar getrommel dat riep naar de duisternis, riep naar de dood en de sombere schaduw waar Isidores schim op hem wachtte. Zo vond ik hem, rusteloos beukend, nog laat in de nacht in zijn bed, slaand met zijn kop, dat het hele huis ervan schokte en weergalmde en mijn hart ervan trilde en opzwol als zou het gaan bersten. En zó stierf hij. Lachend haast heb ik het aangezien, eindelijk zeker dat Isidore niet geheel zonder weerwraak vermoord was. Het rusteloos, eindeloos getrommel droeg wat er aan geest moet geleefd hebben, ook in een wezen als hij, naar de eeuwigheid voort. Het is een vreselijke reis zo. Het trommelen gaat nog steeds door, wel zachter, maar luister! Het is er, wel ver nu, en dan weer wat dichterbij, maar het houdt nooit meer op met te bonzen, tot ik het volg, ik en de anderen, allemaal...

Daarom hun vrees voor het huisje waar Das heeft gewoond, hun angst om na donker daar in de nabijheid te komen, hun heimelijke offers onder aan de dorpel neergelegd, die ik er telkens weer aantref wanneer ik er ondanks mijzelf in de buurt kom... Ja, ondanks mijzelf. Alsof nòg dit verleden niet is afgesloten.

Het is er nooit geweest; de wereld hier kent geen verleden, zomin als zij een toekomst heeft. Het is een onophoudelijk heden, een uit-de-treure zich herhalend moment dat van geen andere afwisseling weet dan de

veranderlijke schaduw van verlangen, onrust, wanhoop en de nachtelijke leegte die vergeefs schreeuwt om vervulling. Daarin ga ik nu heel stil en ver van allen en van alles. Nu ik niet gedurfd heb, niets gedaan heb, niet mijzelf tussen het ongehoorde en het onver-mijdelijke geworpen heb als offer, als beletsel voor hun bliksemend samentreffen, als een laatste stut voor het in-elkander-storten van de wereld, dat hun samentreffen heeft teweeggebracht, nu komt het nergens meer op aan en kan ik leven zoals iedereen; dat is: niet leven meer, maar drijven, als de planten groeiende vergaan en onvolgroeid verwelken, als de dagen dadenloos vernachten en omnacht niet meer bestaan.

Schimmen-seizoen

Val maar regen, val maar. Ik had je een brief willen schrijven om eindelijk te komen en neder te vallen, maar wist niet je woonplaats. En nu ben je me vóór geweest; ga niet meer weg. Jij bent degene die deze plantage het passende kleed geeft, de passende rouw en de tranen; die schoonspoelt van vuilnis en drek; die wegspoelt totdat de gebeenten weer boven de aarde verschijnen, hun glimmende witheid het flitsen van spaden en kogels weerspiegelt. Laat druppen uw afgekoeld zonlicht, ruis neer als een schemergordijn, los de nacht op, maak vloeibaar het duister en week uit het firmament de gezwollen en krachtloze sterren. Laat de aarde verdrinken, verzadigd-zijn, méér dan verzadigd ver-

spoelen tot niets en tot nacht. O ja, regen maar, regen. Ik hoor je wel kloppen en roepen op het dak van de slavenloods, tegen de luiken die dicht zijn getrokken zodat de verduisterde ruimte benauwd en wanriekend is, o ja, een vochtige, broeierige stal. Maar al ben ik hier tussen de negers, jij rusteloos zoekende weet mij te vinden, en houdt mij gevangen, en ziet dat ook ik een slavin ben, en zingt mij voortdurend het lied van verworden en zinloos vergaan in de oren, het eindeloos ruisende zelfverwijt en het eindeloos vlietende weifel-gevraag: waarom dit zó moest zijn en niet anders, en ik dit moest weten en zelf zijn, er mede gemoeid zijn en mede een oorzaak zijn, - waarom, ja wáárom? Zo heb ik je naam toch ontdekt, waarom-regen, gekantelde waarom-rivier, overstromende waarom-dijkbreuk, door de lucht toegesnelde oceaan van vertwijfeling, zee die mij nooit heeft verlaten sinds ik de verlorenheid klaar om mij heen heb gezien, en die midden in het land, ondanks bossen en velden mij bijstaat, ommuurt, overstelpt, en spottend geheel mijn ellende ontbloot. Schermen en wanden van water waartussen de schimmen bewegen, bedekt het afgrijselijke dat hier geschied is, en laat geen oningewijde meer merken, hoezeer wat een ongerepte natuur moet geweest zijn, bezoedeld is. Laat ze in vrede hier dwalen, de schimmen, indien er tenminste voor iemand nog vrede kan zijn in dit land van de stille verdrukking, de stomme en zwijgende ondergang.

Tegen wie sprak ik? Ach, veel te veel jagen mijn wilde

gedachten naar allerlei dat mij niet antwoordt, voor wie ik niets ben of zo weinig als een van de heesters in het bos: iets toevallig gegroeids, dat toevallig vergaat en toevallig er straks niet meer zijn zal. Ik heb daarom mijn plaats bij het negervolk gevonden, ben meestal bij hen in de slavenloods, daar waar de schimmen gezien en ontzien tussen het werkvolk verkeren. Ik kan bij Raoul en mijn zuster niet langer vertoeven. Hun wezen verplettert mij; zij zijn de zaligen die al verblijven in het twijfelachtige voorportaal van de rechtvaardiging. Ik echter ben de verdoemde, die nu reeds de hel der vereenzaming en die der wanhoop betrad. Of er diepere, ergere krochten nog zijn, maakt niets uit voor wie reeds geheel en al ondergedompeld is. Laat mij maar blijven, ginds, bij mijn mede-verdoemden. Bij hen die geen steun en geen strijder meer, wraak noch rechtvaardiging hebben. Wij werden gelijk.

Over het bezoek van de schimmen wil ik niets zeggen; zelfs niet hier, tegen dit opschrijfboek dat mijn enige vriend is, en dat ik op zekere dag wel net zo zal verliezen als alle anderen die mij dierbaar geweest zijn. Dan zal ook dit wat ik opschrijf alleen nog een onverstaanbare, onherkenbare schim zijn. Maar zij die toch nog verschijnen, wijl onze herinnering ze roept, ondanks onszelve, laten wel hun schaduw achter als een schade over al wat zij beroerden, een meeldauw van treurigheid en een verwelking over al wat zij betraden; beschimmeling waar zij aanwezig geweest zijn. Ze komen bij het snelle vallen van de avond, als de vleermui-

zen, maar zachter nog en helemaal onzichtbaar, voeden zich als deze van het hartebloed dergenen die zich onbedekt aan dromen overgeven. Varkens sterven hier; de vampiers drinken al hun bloed. De akkers sterven, want de nachtelijke schaduw slurpt hun sappen op. De mensen worden dwaas en zwak, verteren tot geraamten, wijl de schimmen langs hen strijken en hen, in een lichte huivering, van alle kracht beroven.

Toch is er onderscheid tussen de goede schimmen en de kwade; beide komen weliswaar terug om het bloed, het uitgestorte, nooit meer weg te wissen bloed waarmee hun eigen levenskracht vervloten is, terug te winnen. Maar de ene teistert wie herdenkt, en de andere koestert. Dat is een heel groot verschil bij alle nadeel. Niettemin, de koestering vrees ik nog meer dan het als een hese echo in mijn oor geschreeuwd verwijt. Neen, niet de schim van Das ontwijk ik; neen, hem vrees ik ook nu niet; maar die van Isidore, - de zwarte ogen in een zwarte, uitgevloeide schaduwvlek, een vreemde grondse geur, een bijna niet meer hoorbaar, fijn geritsel. Daar... Met altijd nog dezelfde blik, zoals hij achter het woonhuis stond, toen Raoul hem door zijn makkers in de boeien liet slaan nadat Das naar binnen gedragen was, en de zwangere slavin die hij doodgeschopt had, was weggevoerd om begraven te worden. Een glansloze, naar binnen gekeerde blik, die medelijden noch begrip voor zijn gelijk vroeg, maar zichzelf beschouwde in een martelaarschap-als-roeping, als vervulling van iets bovenaards. Is het mij toen al niet met

bliksem-klaarte door mijn hoofd geflitst, of denk ik er nu pas aan, dat Jezus Christus ook aldus geboeid, gegeseld en met doornenkroon ten spot van de menigte moet hebben gestaan, en er toen gezegd is: ‘Ziet de mens!’ zoals nu: ‘Aanschouwt de slaaf!’ Een ogenblik, één ogenblik slechts, moet uit beiden het goddelijke geweken zijn voor dit àl te menselijke, - als diepste vernedering, grootste foltering, hoogste vervulling der schulduitdelging. Want als niet in iedere mens het goddelijke evenzeer aanwezig is als in de beste, hoe zou dan het menselijke bij ieder evenzeer aanwezig kunnen zijn? En in oorsprong zijn wij toch allen gelijk, anders zou immers uitverkiezing niet mogelijk zijn, maar de Schepper zich onvolkomen vertonen door het bestaan van onvolkomen schepselen.

Nog altijd zie ik die blik van Isidore, welke mij dit geleerd heeft; ofschoon hij noch mij, noch wie dan ook meer aanzag, maar enkel het droevige mensenlot dat zich in hem tot het eind toe voltrok. Met ijzers beladen is hij naar het pakhuis gevoerd, terwijl de ouderlingen en schriftgeleerden nog in aantocht waren en Pilatus nog steeds geen besluit durfde nemen. Misschien heb ik ééns in mijn leven gebeden, mijn slechtheid, mijn ongeloof ten trots, werkelijk innig en overgegeven gebeden. Dat is toen geweest, terwijl Isidore opgesloten zat en wij in het blokhuis verslagen en radeloos; niemand in staat iets te zeggen, de avond verstard, als een ijzeren kooi om ons heen. O, gebeden heb ik, dat Das niet zou sterven; geen bruid kan ooit dringender God om het leven

van haar geliefde hebben gesmeekt, dan ik om dat van de man die ik haatte en hierom, juist hierom, al haast niet meer haatte. Als hij maar in leven bleef, zou immers Isidores straf niet de ergste behoeven te zijn. Want enige straf zou er komen, dat was voor een slaaf, zelfs een vorst zoals hij, niet te ontgaan. Maar Raoul zou hem dan toch niet naar het gerecht op het fort in de hoofdplaats behoeven te brengen.

Vergeefse gebeden, armzalige ketterse daad, als er ooit één geweest is! Wie bidt om verandering van wat onwrikbaar is vastgesteld door de Eeuwige, de Onveranderlijke, de Alwetende? Gebeden bereiken de mensen, niet God; ze vermurwen de harten, niet dat wat zo hard is dat alle gedachten zich daaraan te pletter rennen, hoe hoopvol ze ook aanvankelijk komen. Leven om leven was slechts het antwoord, die nacht, toen Das lag te zieltogen achter, en Isidore eenzaam in het pakhuis gedoken, zijn doem afwachtte. Het leven van Das, als het tòch werd genomen, stond eerlijk voor dat van de arme slavin, in een evenwicht. Maar geen derde leven was nodig, geen van een nog ongedeerde, een prachtige bloeiende mens. Doch Raoul zei: ‘De planters...’ De schriftgeleerden, de farizeeërs, de overpriesters! Zijn bloed, dat van Isidore, kome over ons. De wet hier, de wet die geen wet is, maar weerwraak en haat, zal hem doden. Dat stond toen al vast; hij mocht nooit naar de stad.

Raoul kon hem redden, zolang hij maar hier bleef - en toch is hij hier ook gebleven, als schim - of heimelijk,

in het holst van de nacht naar het bos zou mogen ontvluchten. Nu is hij gevlucht in de dood en keert telkens terug, trouw, te trouw. Want ik hielp hem niet en Raoul deed het niet, wijl de planters... Hijzelf was ook planter geworden. Zijn afkomst en zijn adeldom zijn met zijn zaden en zijn planten mee de aarde in gestopt. Maar meeldauw en insecten hebben ook die beide aangevreten, en van zijn idealen is er geen tot bloei gekomen. En ik... van de mijne...

Die ganse nacht heb ik toch nog gehoopt, gebeden tegen beter weten in, met het verbeten en onredelijke vertrouwen dat een neger heeft in zijn fetisjen. En had ik mij tot zulk een houten afgodsbeeld gewend, er zou niet méér, niets anders zijn gebeurd dan nu. Om zelfs de laatste mogelijkheid mijn Godheid te ontstemmen uit de weg te ruimen, om niets na te laten wat hem mogelijk kon vermurwen, heb ik zelf de opzichter verzorgd, met zachtheid en voorzichtigheid, vergetend wie hij was, zijn diepe wonde uitgewassen en verbonden. Heel de nacht, de morgen en de middag ben ik in zijn buurt gebleven, heb ik mij om Isidore niet meer bekommerd, overtuigd dat toch zijn lot van dat van Willem Das afhing.

Hoe kon ik tegen beter weten in vergeten dat de planters hier de godheid zijn... De Buysen, de MacFarley's, zij! Ze kwamen in de namiddag, gedreven door het duivelse instinct dat toeval wordt genoemd, maar dat het heimelijk reukvermogen is, waarmee de echte boosheid een gelegenheid ontdekt tot meerder onheil,

nieuwe kans om kwaad te stichten. Anders had MacFarley ook wel enkele weken later, zo niet al tevoren kunnen komen met zijn blanke medeplichtige, de kruiperig-brutale, botte Arent Buys.

Hun hatelijke luidruchtigheid sloeg dwars en schril gelijk een onweer door de doodse stilte die er heerste na de tragedie van daags tevoren. Hun bezoek dat nimmer welkom was, had deze keer iets monsterachtigs en iets duivels. Als een valse meester van dit land, een usurpator en tyran gedroeg de bastaard zich, toen hij ontdekte dat er iets verschrikkelijks gaande was, iets dat men voor de lieden van zijn slag veel liever had verheimelijkt. Plotseling heette Das zijn boezemvriend, voor wiens belang hij zich als procureur en rechter opwierp. Hij van alle mensen op de eerste plaats, en achternage-sprongen door de ander.

Ik heb nog getracht hen af te weren, te voorkomen dat zij de opzichter bezochten, die hen door zijn toestand immers nòg meer op zou hitsen. Maar tegen hum brutaliteit bestaat er geen verweer; de lieden van dit slag die hier de meesters spelen boven het wettige gezag, zijn verbijsterend van onbeschaamdheid en van zulk een wrede roekeloosheid als men onder redelijke wezens niet bestaanbaar achten zou als men niet beter wist. Ze drongen mij opzij toen zij zich binnenshuis naar Willem Das begaven, die wonderlijk genoeg door hun aanwezigheid bij kennis kwam en voor het eerst sinds zijn verwonding sprak, zij het door koorts verward. Maar niet zijn toestand, noch de vuile oorzaak daarvan

werd besproken, slechts de weerwraak. ‘Het zal hem goed doen als hij weet hoe wie hem aangevallen heeft, wordt afgetuigd als boete en straf,’ schreeuwde MacFarley. En hij eiste dat Raoul vertellen zou wat hij gedaan had. Zo was hun ziekentroost en voorbereiding tot de dood; hoe kon het overige dan anders zijn? Ragoul heeft tevergeefs getracht zich groot te houden; hij had eerder moeten handelen. Nu werd het gezag eenvoudig uit zijn hand getrokken en de beide planters, driest en welbewapend zoals altijd, speelden hier de wet. ‘In *mijn* geboorteland’, smaalde MacFarley, ‘maakt men korte metten.’

‘In het gebied der Staten Generaal’, viel Buys hem bij, ‘dient men het recht door duidelijke exempels. Het is hier niet Frankrijk, noch het land der Britse boeven.’ Nooit heb ik duidelijker gevoeld dat wij maar arme uitgeworpen bannelingen waren, ook afgezien van alle eigen innerlijke ellende.

Van dat ogenblik af draaide als een grote, knersend-sterke suikermolen hun geweld het recht, de liefde, en haar minderen, geloof en hoop, tot bloederige pulp, tot onherkenbaar puin. Geen beeld kan ooit zo diep gesneden worden in het levend weefsel van mijn ziel, als dit wat toen gebeurde en wat zich nu nog, steeds opnieuw voltrekt, als was het niet genoeg dat het één keer, één onherroepelijke keer gebeurde, maar daarvóór, daarna nog duizendmaal, en iedere dag en ieder ogenblik opnieuw, misschien zo lang ik leef, in een verschrikkelijke herhaling die herinnering overtreft omdat zij onver-

gankelijke werkelijkheid geworden is. Zoals eens Golgotha geweest moet zijn voor de enkele aanwezigen, - voor Magdalena, zondares als ik. Raoul, toen heb ik ook gezien hoe weinig je eigenlijk in deze wereld bent; hoe dwaas het was dat ik eens tegen je heb opgezien. Je werd eenvoudig weggevaagd, je had niets meer te zeggen, geen betekenis meer, en zult ook voortaan niets meer te betekenen hebben.

Toen de indringers, alsof ze opeens de opzichter vergeten waren, wijdbeens naar buiten traden, wist ik als door een ingeving dat er nu onherroepelijke dingen gingen gebeuren. Nog had Raoul ze kunnen voorkomen en was ik zo dom hem mijn pistool in de hand te duwen, daar ik zag dat zowel Buys als MacFarley al hun wapen getrokken hadden en begonnen te dreigen dat Raoul moest aanwijzen wie de opzichter had neergeveld, omdat zij anders wel enkele andere slaven met de kogel zouden straffen.

Raoul weerde af wat ik hem toestopte en gaf daarmee zijn macht uit handen, zo hij die al ooit bezeten had. Buys en MacFarley blaften bevelen en de onwetende negers gehoorzaamden; zij gehoorzamen altijd dat wat blank genoeg is om gezag te kunnen huichelen en gewetenloos te zijn. In een dwaze vrees voor nóg meer kwaad - zo heeft hij later getracht zich te verontschuldigen - heeft Raoul hen toen maar toegelaten recht te doen, zoals hij meende. In werkelijkheid grepen zij met een verwoede vreugde de gelegenheid tot onrecht aan, en Isidore die eensklaps daar in het late licht stond,

moet dit met het zeldzame inzicht van een die zich vlak voor de afgrond van de dood bevindt, al dadelijk hebben ingezien.

Onbewogen, innerlijk verstild staat hij daar, zwart, massief, en ziet het eeuwenoud gebeuren zich herhalen aan zichzelf, - onwetend dat dit een herhaling is, zoals wij allen de herhaling van hetzelfde, - maar des te dieper wetend dat het mensenlot iets zó unieks, zo droevigs en zo zinloos is! En uit de verte van wie-weet hoevele eeuwen, uit de verte van zijn donker land, zijn afkomst, kijkt hij in het troebele heden, waar zijn klare blik een blanke hopeloosheid onderscheidt, die hem heel stil maakt. Van hem straalt een stilte uit vol toverkracht, waardoor een ieder wordt bevangen en die allen voor een korte wijle net zo stil maakt. Slechts de blikken leven, schieten af en aan tussen de aanwezigen, verbinden negers, blanken, slaven, meesters, schurken, braven, machtelozen, beulen... Isidore het middelpunt, de smartelijke gedachte die om rekenschap vraagt en rechtvaardiging.

Niet zijn stem vraagt dan ook om genade, maar die van Raoul: ‘Waarom heb je 't mij niet vroeger al gezegd?’ Ik had naar voren moeten treden, moeten schreeuwen: ‘Dat heb *ik* gedaan. Heb ik je met gewaarschuwd en verteld wat deze Willem Das voor onmens was?’ Maar het was niet nodig en het is nu nooit meer nodig. Isidore spreekt zelf het enige wat te zeggen valt, zegt alles met het strekken van zijn twee geboeide handen in mijn richting en het prevelen van drie woorden, zwaar-

der dan zijn boeien van betekenis: '*Zij* weet het...' Dit alleen. Discreter kon nooit zijn genegenheid, zijn goed vertrouwen en zijn toegewijdheid worden uitgedrukt. En hoe ontzaglijk gelijk heeft hij, als vroeger en als altijd. Ja, ik weet het... inderdaad. En wetend heb ik niets gedaan, alleen gevoeld. De daad was aan de anderen, is altijd aan de anderen, de schurken, de MacFarley's en de Buysen. O vervloekte denkers, voelers, dulders en gelovigen! Tezamen met de slaven gaat gij onder in de daad der huichelende goddelozen, die veroveren zonder één gedachte, schenden zonder één gevoel, de wereld uit zijn voegen trappen, weifelloos en ongeduldig, enkel uit een dierlijk-botte hartstocht die ze zelfs geen mooiere naam meer geven.

En terwijl nog Isidore de spanning van het ogenblik beheerst, trekt plotseling MacFarley- wie kon het anders doen dan hij! - de slavenzweep te voorschijn, slaat de eerste striem naar de geboeide duider uit, en al de slaven krommen zich en kruipen, maar ze kijken toe en wachten af, op dat wat noodlot is en ongeschreven wet hier. Niemand van hen komt in opstand tegen deze drieste oppermachtigheid van de mulat, de wreedheid die de slavenhouder, de bezitter op hen uitleeft. Slagen, slagen, die wel bloed doen vloeien, maar waarvoor de sterke, ongebroken éne zich gevoelloos toont, ternauwernood een spier vertrekt. Het zijn de anderen die lijden.

Tot MacFarley het vergeefse daarvan voelt in zijn vermoeide arm, zijn zweep de eerste slaafde beste toestopt

en hem toebrult dat hij voort moet gaan zijn broeder af te ranselen. Zelf houdt hij zijn pistool al klaar als dreigement voor wie hem niet gehoorzaamt. En er is geen slaaf en geen slavin, ook ik niet, die zijn tovermacht verbreekt, zich weert, terugslaat, het verzet van alle anderen wekt! De enige onbewogene, van levend ebbenhout, een duistere in-zichzelf-besloten Afrikaanse godheid is de bijna naakte, al bloederig gestriemde Isidore. Een sterke stam die neergeveld wordt en nog druipt van sap, nog met de grond, het leven en de bloei verbonden, maar reeds klachtloos aan de dood gewijd. Zo drupt het zweet dat op zijn voorhoofd welt en boven zijn in pijn verbeten lip.

Maar in dit traag en lang tafereel, dat ik opnieuw en altijd weer opnieuw zie, trager, duidelijker telkens, is zulk beulswerk voor de wreedaards nòg te weinig en te alledaags. Zij willen immers breken, nedersmakken en het diepste treffen. Arent Buys trekt ook zijn zweep. Niet om opgewonden of zoals de neger-beul met domme ijver er op los te slaan, maar om berekenend en fel het zwarte vlees te treffen waar het nog het zachtst en kwetsbaarst is. Het murw-satijnig, warme vlees waarnaar het mijne zich zo teder heeft gestulpt. De slagen die hij toebrengt, schenden. Met een guts komt bloed tevoorschijn springen, even rood als dat van blanken, donkerder nog in zijn heimelijkheid. De wereld rondom trilt, beneveling zwaait alles weg, de dingen roepen: het is genoeg! Er is een striem die over zijn gezicht grist en het tot een eeuwige grijns vertrekt. Een

woordeloos verwijt van ver ontblote tanden, - grijns om mij die dadenloos blijft toezien, grijns om wat geweest is tussen ons en niet - nog altijd niet - geweest... Zo wankelt hij, duikt in elkander, met hetzelfde zachte ruisen als waarmee de reuzen in het woud wanneer ze worden omgehakt, ter aarde vallen.

Toen pas, toen het al te laat was, kwam de stem los die zich in mijn keel had dichtgeschroefd, zodat ik stikte. Hier houdt het tafereel op; wat er toen precies gebeurde, zie ik niet meer, hoorde ik slechts. Mijn stem die naar Raoul riep om te schieten, te beletten dat zijn voorman werd vermoord. De knal van de andere kant, en daar, waar Isidore moet zijn, de zachte smak die even naschokt en dan stil is. Wit en stil als alles om mij heen.

Zelfs aan het tegenwoordig-zijn bij dit, het allerergste, heb ik mij onttrokken. Want de Agnès die ik was, is toen met hem vermoord, tezamen met hem weggestort in de eeuwige afwezigheid, die onze hel is, de verlossing der verdoemden en de zaligheid van niet meer tot het droevig mensenpak te horen.

Zij die later bijkwam, is een ander, slechts de toeschouwster die dadenloos had toegezien, niet meegeleefd en meegeleden heeft. Zij had zich afgewend van alles, hoorde niets meer dan de echo van het schot, waarin nog reutelend koortsgeijl van Willem Das, en zag niets dan opnieuw, en voortaan altijd weer opnieuw, het gebeuren van hun eindelijke vereniging in pijn en dood.

En daarom werk ik niet meer, maar zit ik meestal spra-

keloos bij de vrouwen in de slavenloods, bij hen die zijn verlaten door hun beste en sterkste man en door hun enige vriendin, die Agnès was, maar die zelfs dáárvoor niet gedeugd heeft. De verdoemden zijn ook voor elkander slechts verdoemden. Laat wie heen wil naar het schimmenrijk maar heengaan. En wie nog wil blijven in de regen, blijven. Val maar, grijs gordijn, val over alles heen met je verkeerde vruchtbaarheid, met je bederf, je schimmel, je verspoeling. Spoel ons van de aarde weg, spoel alles weg, word zondvloed en maak zee van alle landen. Overdek de aarde die zó boos kan zijn, die zóveel onrecht voortbrengt, zóveel pijn duldt en zich nog in zóveel leed verlustigt. Regen maar, jij regen, regen!

Zonder datum

Sinds ik de heimelijke plek ontdekt heb, waar de negers Isidore begraven hebben in het bos, en zij dit merkten, maar ook zagen dat ik niemand hun geheim verraden heb, beschouwen zij mij misschien met wat meer vertrouwen. Niet alleen bij de dorpel van het huis van Willem Das, dat nog steeds onbewoond is, leggen zij hun offergaven en bezweringen stilletjes neer, maar ook, en veel meer nog, nabij de hoge katoenboom, niet ver van de plek waar hij mij eens verdedigde tegen de opzichter, en waar niets anders toont dat daar, maar een armlengte onder de grond, zijn aardse resten liggen te vergaan, terwijl daarboven wat vruchten en koeken, wat kralen en een kalebasje met drank

tot dodengiften dienen voor zijn geest, wanneer die hier komt toeven. En het is zeker dat hij hier nog is; al waren deze offeranden er niet geweest, ik had het toch wel ontdekt. Want hij is nog niet klaar met ons, noch met de wezenloze wachteres die ik ben en die hij achterliet om uit te zien naar de voltrekking der gerechtigheid, noch met al degenen die de schuld zijn van zijn dood en van het onrecht en het lijden die zijn dood veroorzaakt hebben; van de slavernij, de onderdrukking, de onmenselijkheid.

De rekeningen moeten nog betaald, en een voor een komt hij ze innen, met gestrekte hand die naar de keel grijpt en de een na de ander, weerloos in zijn armen neergezegen, al hun levenskracht ontrukt, hun diepste wezen meesleurt naar het schimmenrijk. Ik zie ze een voor een er aan gaan, zwarten, blanken, mensen, dieren, en blijf zelf de onbewogen, onvermurwbare getuige, die de eerste was om zijn gerechtigheid tol te betalen. Agnès stierf, en wat nog van haar over is, blijkt ijler nog dan zelfs een schim. Zij is verslonden door de schimmen. Ik ben niet meer ik. Wie volgt, wie volgt?

Offertij

De helderziendheid van wie niet meer tot dit leven hoort! Hij is inderdaad gekomen en heeft niet alleen onder de zijnen rondgegrepen, maar is ook daarheen gegaan waar hij de lafsten treffen kon, de schuldigen het ergst door middel van onschuldigen misschien. Ik

zag het eerst niet zo; ze is tenslotte toch mijn zuster, en de vroegere banden, die van onze jeugd, zijn eens nauw vergroeid geweest met de Agnès die ik was. Ik heb nooit veel begrepen van Cécile, behalve een enkele keer, wanneer zij uit zichzelve scheen te treden en de droom die haar omhuld hield, met haar afgemeten stap verliet, als schreed ze uit een paleis het herfstig slotplein op.

Elke buitenwereld had voor haar een veel te ruw kli-maat; zij was de bloem die voor een korte poos de zaal versiert en vroeg geplukt moest worden, wilde men nog van haar bleke tinten en haar zachte geur genieten. Nu gaat enkel nog haar schaduw door het huis en dicht daarbij, over de plaats, zoals zij vroeger zelf placht te doen. En al het andere, het verleden, haar gedroom, het onvervulde, het zo lang nog maagd geblevene, rust onder een bescheiden heuveltje, vlak naast dat van Willem Das! De aarde maakt gelijk en brengt bijeen wat nooit gelijk was of bijeen behoorde. Dit is de voltrekking der gerechtigheid, de wraak der schimmen over onrecht, wreedheid, beulswerk, - dat zij ongemerkt de mensen en de dingen allemaal tezamenvegen en ze gooien in de aarde-kuil, als vuilnis.

Hoe hij haar gegrepen heeft... De regen is hem goed te hulp gekomen. Wat deed Cécile ook zó ver van de woning, op de achtervelden. Was het niet genoeg dat Josephine daar was om toe te zien; wat had ze er te zoeken? Achter de beschutting van de bosrand heeft hij toen zijn kans geduldig afgewacht, de regenwolken bijelkaar bezworen, dat er plotseling een wolkbreuk viel,

die oorverdovend uit het woud geloeid kwam en het veld begon te teisteren, onophoudelijk. Ze haastten zich zo snel ze konden lopen met de slaven weg, doorweekt en tuimelend in de verse modder, voortgesleept eerst, daarna in de steek gelaten door de negers. Josephine viel, de zwakkere Cécile moest haar nog helpen, en meer dood dan levend kwamen zij tenslotte thuis, terwijl de regen nog voortdurend gutste. Beiden ziek natuurlijk, maar het heeft Josephine niet lang gedeerd. De schim greep naar de zwakste, de meest kwetsbare het eerst. Geen van de kruiden die ik van de negerinnen leerde, heeft haar kunnen baten. In een laatste koortsdroom is ze weggegleden, en ze heeft niet eens geweten welke zwarte vingers haar omvatten voor de laatste vlucht. We dachten eerst nog dat ze sliep, zo zacht is het gegaan, zo stilletjes wist Isidore altijd te sluipen. En ik kan nu zelfs niet meer bedroefd zijn om haar lot. Ik ging haar zelf toch voor, al wacht ik nu nog mijn begrafenis, een kuil in de aarde en het heuveltje, dicht bij het al begroeide bermpje van Das. Ik ben alleen benieuwd wie nu de volgende zal zijn. Ik heb zijn voorkeur nooit gekend, behalve die voor mij. Ja vriend, ik ben toch ook gekomen. Maar was jij soms óók de toverprins van wie Cécile steeds droomde? Heeft zij je alleen misschien te laat herkend? Ze heeft ons nooit haar maagdelijk geheim verraden.

Ik ga maar voort. Het heeft geen zin meer iets te onderbreken, want de tijd heeft hier geen gelding meer, en hij die de seizoenen een voor een zendt, heeft met ons

volledig afgerekend. De gezanten zijn gekomen, de ontelbare, de nijvere. Zij zijn het myriadenvoudig leven dat het ene grote leven spoorloos wegveegt en ternauwernood de stenen en het gebeente overlaat. De ramp die iedereen terneergeslagen heeft en wanhoop bracht in alle ogen, die met afgrijzen de velden heeft bedekt en van de akkers een woestijn maakt, is alleen maar spoor van zijn bezoek, de korte, brandend-scherpe schaduw die hij in het voorbijgaan wierp, de blijvende herinnering van zijn zo vluchtige aanwezigheid.

Er is niet veel meer over dat nog een plantage heten mag. Het was gisteren ginds, vandaag is het hier en morgen zal het overal verloren zijn. Wanneer de grote mieren eenmaal uit hun onderwereld komen, kaal en glimmend als de doden bij wie zij verblijven en aan wie zij alle afgeknaagde schilfers groen als offeranden brengen in hun eindeloze brede optocht, dan is toch de strijd verloren. Achter hen, ontzaglijk en onstuitbaar langzaam schuift alweer het oerwoud nader en herneemt met onkruid, heesters, hakhout, hooghout, als weleer zijn wildernis. Zelfs van de kleine heuvels zal er weldra niets meer over zijn.

Vergeefse moeite van Raoul, de legers witte mieren met ontploffingen en vuur van hele vaten kruit te willen vernietigen. Ze komen toch terug. Hun onderaardse kracht is even onaantastbaar als die van de doden, die hun bondgenoten niet meer tellen, want ze worden altoos talrijker. Maar laat ze nemen wat ze hebben willen; alles nemen. Dan zal er tenslotte vrede zijn en rust,

en kan zijn schim en kunnen alle schimmen der gefolterde, vermoorde slaven eindelijk rusten, en de stilte van de wildernis nog stiller zich verliezen in het tij de-loze. Iedereen en alles is een offer, de een van de ander, ieder op zijn beurt. En zo is het goed; zo kan ik eindelijk een goddelijke rechtvaardigheid ontdekken.

Zonder datum

Onverbiddelijk gaat het verder. Nu is ook mijn paard gestorven, plotseling en naar het zeggen van de anderen onverklaarbaar. Maar ik weet wel beter. Eens was hij het paard van Agnès; daarna bleef hij onbereden en vereenzaamd achter; nu is zijn karkas naar de rivier gesleept en werd hij ergens langs de oever weggegooid. Er is niet veel meer over, Isidore. Ik zit bij dag maar stil te kijken in mijn eentje en des avonds bij de negerinnen af te wachten, wat je nu weer doen zult als je komt, en wat je meeneemt met het verder glijden van je schaduw. O, wat is het hier nu stil, - haast even stil als toen nog geen plantage was begonnen en alleen de wildernis het land beheerste.

Wat ik toen op deze plek ervaren heb aan afgetrokkenheid, aan weg-zijn van al wat ons in het gewone leven nog bekommert, is te weinig tot mij doorgedrongen. Het had mij moeten waarschuwen dat deze ongerepte stilten zich niet straffeloos laten schenden, dat hun afweer traag maar onverbiddelijk is en dat zij aan de indringers maar weinig uitstel geven om terug te gaan,

of anders om te komen in de groene planten-oceaan. Daarom kan ik niet ingaan op,het dringen en gepraat van Josephine, die maar niet inziet dat de oude Agnès ligt begraven, ergens, op een afgelegen plek waar zelfs de offeraars haar niet meer vinden en de nachtelijke dieren ongestoord voorbijgaan. Wie hier over is in mijn gestalte en nog mijn naam draagt, heeft veel meer van Cécile weg en leeft met hetzelfde recht als zij in een vervaagde, ontoegankelijke wereld. Laat haar daar met rust. Het werk komt toch wel klaar. En als het niet wordt afgedaan, wat dan nog, nu het toch vergeefs en zinloos is. Gedoemd en voorbestemd tot ondergang. Zo leerde ik geloven en zo is het voortaan. En wie meent dat hij is uitverkoren, moet maar gaan, precies als Abram, naar die zijde van het land waar geen verwoesting zijn zal. Voor wie blijft, bestaan geen grote plichten meer, behalve die van wachten, dulden, ingekeerd zijn en de boodschap uit het schimmenrijk, het ruisen van de verre, wijde stilte te verstaan.

Zonder datum

Omdat ze na het moorden ongehinderd weggegaan zijn naar hun eigen oorden, ongeplaagd door wroeging, onbereikt door wraak van wie zij troffen, lopen - zo wordt hier verteld - op de plantages van MacFarley en zijn soortgenoten tal van hun slaven weg, de bossen in, waar zij als roversbenden verder trekken, schrik verspreiden wanneer zij weer heimelijk en onverhoeds

verschijnen, om de overigen mee te lokken, en waar zij als wilde dieren leven, die geen erger vijand kennen dan de blanke schenners en hun dienstvolk.

Dit zijn niet zo-maar verhalen. Het is hier nu ook begonnen. Eerst zijn er een paar gegaan; twee van de sterksten en de besten bleken plotseling verdwenen. Nu is ook een vrouw gevlucht. Men heeft hen overal gezocht, Raoul heeft plechtig aan de anderen vergiffenis voor deze drie beloofd, in de overtuiging dat zij dit wel zouden horen en misschien tot inkeer komen. Tevergeefs. Er zullen nog meer gaan; de vrijheid lokt, het bos is hun herbergzamer dan het wreed verblijf op een plantage, en de wilde dieren daarin zijn hun lang niet zo vijandig als de planters der beschaving. Voedsel vinden zij toch overal. Het is alleen maar onbegrijpelijk dat er nog zovelen zijn die blijven, dat niet alles wegtrekt, en zij iedere plantage, zoals al gebeurd is elders, eerst des nachts in brand doen opgaan om dan ongehinderd van de wildernis bezit te nemen, eindelijk geen slaven of slavinnen meer, tenzij nog van zichzelf, net zoals wij.

Nu is Raoul wanhopig want hij ziet het einde naderen; het komt veel sneller nog dan ik gedacht heb, als het ontvluchten van de slaven voortgaat. En hun aantal is te groot dan dat het te beletten is, - dat weet *ik*, die hier bij hen woon. Beseft Raoul nu pas, dat alles afhangt van de goede wil, de goedgelovigheid en werkkracht van de negers? Valse goden en hun valse wetten hebben hij en ik - elk op een andere manier - gehoorzaamd en

zijn zo bedrogen uitgekomen, dat is: plotseling van aangezicht tot aangezicht geplaatst voor een miskende, onvermoede waarheid, die ons thans verbijstert en ons dwingt te erkennen dat alwat wij in het verleden wilden, trachtten te bereiken, achterwege lieten, weinig achtten of zo hoog waardeerden, fout was en verkeerd, omdat wij klatergoud voor echte edelstenen, parels voor grof zand aanzagen. Om gewetensvrijheid weggegaan, verbannen en verarmd, zijn wij de medeplichtigen geworden van de ergste dwingelandij, - op onze beurt. En daar wij weten, worden wij gestraft; de onwetenden, de brute, in hun hartstocht dier-geworden planters gaan nog lang vrijuit nadat door ons geboet is met geheel ons welzijn, onze hoop, ons leven.

Zonder datum

Gisteren was het laatste wat ik schreef ‘ons leven’. Ik vergat dat het niet eender en niet even lang is voor een ieder. Dat heb ik daarstraks ervaren, en het windt mij op, zodat ik schrijven moet om toch te kunnen spreken tegen iemand die verstaat. Ofschoon ik niet van zins was dit nog vaak te doen. Maar nu het met mijn zuster zo gesteld is... ja, voor haar en voor Raoul is dan het leven iets heel anders, iets dat verder reikt, dat straks volkomen van hen los zijn eigen weg gaat. Dat niet ophoudt met het ‘ik’, zoals het mijne.

O, als ik een kind gehad had, als mijn schoot zich had geopend voor dit wonder, mogelijk zou voor mij de

wereld ook een ander aanzien hebben, zoals thans voor haar, - iets hoopvols dat heel duidelijk uit haar ogen straalt. Maar het is beter zo. Onvruchtbaren zijn nooit geheel verdoemd; wat er aan kwaad in hen mag leven, houdt onmiddellijk op met hun bestaan. Maar wee degenen met nakomelingschap, die in hun ziel of in hun bloed vervloeking dragen, erfzonde, voorbestemming tot verdoemenis. Hoe kan wie zijn uitverkiezing even maar betwijfelt, moed en argumenten vinden om zijn leven voort te zetten in een kind, dat wellicht eenmaal zelf weer kinderen voortbrengt, en zo verder... Maar de meesten denken niet; juist de gelovigen zijn roekeloos als heidenen, terwijl de twijfel achterdochtig maakt en het ongeloof ons zeer omzichtig stemt.

Ze straalde. Ondanks onze ellende hier vertelde Josephine mij opgetogen, dat zij eindelijk zeker was, Raoul een kind te zullen schenken. En ook, dat Raoul hierop gezegd had, dat hij dan wel wist wat te besluiten. Met een kind in het vooruitzicht telt opeens voor hem heel Bel-Exil niet meer; de laatste poging even weinig als het oude ideaal dat zo gemakkelijk werd prijsgegeven voor de omstandigheden, - hier dit afgelegen land, de planters en de noodzaak om aan geld te komen. Nu spreekt hun behoefte om het eigen wezen, voortgezet en verder reikend dan het zelf, boven alles te beveiligen. Hiervoor moet alles wijken. Ik begrijp het niet, maar dat het zo is, lijdt geen twijfel. Er valt, nu zij hiertoe zijn gekomen, noch met Josephine, noch met Raoul te redeneren. Ik beproef het ook liever niet. Zo min als bij

de vrouwen in de slavenloods, bij haar die moeder moeten worden of het pas geworden zijn. In deze dingen is er tussen vrijen en onvrijen, tussen blanken, zwarten en mulatten geen verschil. In enkele andere evenmin, tenzij de lafheid die bij ons voor deugd geldt: na te laten wat het hart gebiedt, omdat een sprank verstand, vooroordeel, bijgeloof misschien, zich weifelend ertegen komt verzetten. En de moed zichzelf te zijn, te doen waartoe het hart neigt en desnoods zichzelf dientengevolge te verliezen - zoals allen zouden willen doen, maar enkelen slechts durven - gaat voor ondeugd door en voor verdorvenheid. Toch kan er geen verdoeming groter zijn dan die van niet zichzelf te wezen en - te laat, te laat! - nooit meer zichzelf te zullen zijn.

Zonder datum

Het zou inderdaad niet goed zijn als het kind hier moest geboren worden, door de plaats waar het ter wereld komt al voorbestemd een kind der wildernis te zijn. Wanneer toch alles mis gaat, breng het dan in veiligheid. Wanneer dan toch een strijd gevoerd moet worden om het naakte voortbestaan, laat het liever tussen medemensen, tegen medemensen opgewassen zijn; niet tegen de natuur, de elementen, het oerbos, de verraderlijke beesten en het ongedierte, als vijand neergezet.

Ze schijnen vastbesloten, Josephine en Raoul, om weg te gaan. Voor een bepaalde tijd misschien, of anders alles op te geven en voorgoed van de oude plannen af te

zien. Daar gaat het om. En bij hun overwegingen schijn ik toch nog een rol te spelen, ondanks het verwachte kind. Wat heel onjuist is. Want mijn rol is uitgespeeld en ik heb afgedaan; een dadenloze toeschouwster mag niet van invloed zijn op wat besloten wordt. Maar zoals Josephine zegt, ik moet bij hen zijn en kan hier niet als enige achterblijven.

Deze plaats wordt zeker opgegeven, - even makkelijk als de idealen, en terecht na zulke. Wat blijft gelden en niet kan verloochend worden, zijn de banden van het bloed, is dat wat sinds onze eigen kinderjaren heeft gemaakt dat wij tezamen moesten zijn en blijven, ondanks ons verschil van aard, van anders willen, van elkander in de weg staan. Boven alles zijn wij loten van één stam, zoals ook Isidore dat van de zijnen was, en is dit onze onontkoombare bestemming, onze voorbeschikking en ons noodlot. Ik zal hen dus volgen, goedschiks, wijl ik mij toch niet verzetten kan, en in hun schaduw de uitzichtloze toekomst, ouderdom, verzwakking, duistere herinneringen tegemoet gaan.

Zonder wrok of spijt of zelfs afgunst en verlangen, toe te zien hoezeer Raoul zich nu bezorgd maakt om zijn vrouw en om het kind dat zij, nog nauwelijks kenbaar, bij zich draagt; hoe hij met zijn gedrag teruggrijpt op de eerste sprookjesweken te Morhang, het onvertroebelde geluk daar... dat voor mij zelfs misschien minder troebel was dan ik toen dacht; zonder leed erbij te zijn dat anderen een grotere volheid van het leven kennen dan ikzelf ooit heb gekend [maar daarvoor ben ik

wel tot andere, diepere diepten doorgedrongen dan zij ooit], - dat alles zal nu wel mijn boete zijn. En als hetgeen misdaan werd ooit vereffend zijn zal, dan zal het nog mijn roeping zijn bij hen te wezen. Met Raoul zijn vrees te delen, zijn bezorgdheid voor het kind... misschien. Maar stellig te vergeten, dat het ook van mij had mogen zijn. Te trachten dit niet meer te weten. Niets te weten. Te vergeten.

VII

Zonder datum

Er is een grote rust over mij gekomen, sinds na veel gepraat Raoul en Josephine tot de slotsom zijn gekomen, dat de onderneming door ons moet worden opgegeven en dat wij het best doen met al heel gauw weg te gaan. Wij, - nog altijd bannelingen. En zonder Cécile, die achterblijft in deze rijke, boze aarde. Maar in haar plaats gaat dan toch een nieuwe, nog ongeboren banneling mee, en het is het meest om zijnentwil, dat zijn ouders besloten naar een bewoonbaarder wereld te trekken.

Wat mijzelf betreft, ik heb geen wil meer. Ik mag blij zijn dat ik dienen kan, daar waar die dienst nog wordt aanvaard. Want ik verzuimde te kiezen en werd niet gekozen; thans is er geen keus meer. Enkelen blijven, in de grond die onverplaatsbaar is; de meeste slaven vluchtten al; en thans gaan wij heen, door het lot genoodzaakt, en door de ontoereikendheid van onze weke zielen en ons vege lijf.

Nu het toch gebeuren moet, laat het maar spoedig zijn, gelijk Raoul ook, liefst morgen al, zou wensen terwille van Josephine. Eerst naar de hoofdplaats en daarna, zo hij zijn zaken er kan regelen, misschien verder. Zal de zakelijke afwikkeling er moeilijker zijn dan onze innerlijke hier? Het komt mij voor, dat kort nadat wij op deze plaats aankwamen, wij alweer bezig waren weg te

gaan, ons voor te bereiden op de nederlaag en een gelaten vlucht. Het is een zwaar verlies voor hen. Maar niet voor mij. Immers elke nederlaag behoeft nog geen verlies te zijn en elk verlies nog niet een nederlaag. Ver-lies is ook bevrijding, en mijn leven de bevrijding van een ballast die ik zelve ben, totdat ik zó ontzaglijk licht werd dat ik wel zou kunnen zweven, zonder weerstand naar het eind toe drijf, waarvan ik heb geleerd dat het nooit méér angst en leed bevatten kan dan wat voorbij is.

Nu zijn zelfs de anderen gereed te gaan. En toch vraag ik mij af: Ben ik ook zelf gereed? Ik vraag dit niet uit vrees of pijn, maar uit voorzichtigheid en wijl ik immers weet, hoe zwak de lichamen, hoe week de zielen zijn. Hoe kwetsbaar onze schijn van kracht. Maar toch... ik ben niet meer degene die hierheen kwam, zal nu moeten gaan als een die rijker is gekomen dan zij vertrekt. Teruggekeerd in de beschaafde wereld zal ik altezeer verruwd zijn, te verlept door dit klimaat dat spoedig oud maakt, en tezeer beroofd van elke illusie om voor wie dan ook nog iets aantrekkelijks te kunnen hebben. Tenzij als curiositeit [ik moet er zelf om glimlachen], zoiets als men uit vreemde streken meebrengt, met nieuwsgierigheid bekijkt en daarna wegzet, maar in feite toch niet wil bezitten. En weldra zal ik een vereenzaamde oude vrouw zijn.

Degene die ik was, blijft echter ook niet achter hier. Ik wil geen verscheurde zijn. Er moet een klare scheiding blijven tussen dood en leven, zoals tussen gisteren en

straks. De Agnès d'Esternay die hier was, is verdwenen met de anderen, de goeden en de kwaden, opgenomen in dat grote, eeuwig-woekerende, dat zich in dit land als de natuur, het oerwoud, onkruid, ongedierte, rot en schimmeling vertoont. Waaruit herhaling van zichzelf geboren wordt. En ergens moet er al een andere jonge vrouw bestaan, die is zoals ik ben geweest en al op weg een andere te zijn. Al zal ik haar nooit kennen, wijl ik geen verbinding meer bezit met dat wat van mij afgestorven is. Mijn jeugd, dit al verdord verleden, is mij schier ontvallen, zoals zijn waardeloze cocon de nieuwe vlinder die niets meer bezit van het wezen van de logge rups, gebonden aan de aarde, maar die nog lichter dan een pluisje wegklept in het licht.

Zo moet ik nu wel opstaan uit mijn afzondering en dadenloosheid. Niet meer in mijzelf gekeerd de dagen en de nacht verdenken, maar het weggaan vergemakkelijken voor de anderen. Langzaam en voorzichtig afscheid nemen, om de schimmen niet te laten schrikken en degenen onder hen die mij misschien niet willen laten gaan, veeleer een weinig te misleiden door te doen alsof ik toch weleens terugkom, - later, als ze rustig zijn en al hun wrok bedaard is. Ik moet oorlof nemen net alsof het toch geen afscheid is, maar slechts een poging tot verademing en herstel. Wij allen waren tot voor kort nog kinderen, gelijk wij nu misschien al grijs zijn. Laten wij het verleden sussen en kalmeren zoals men met kinderen pleegt om te gaan. Dat is ook wat Raoul doet, - op zijn wijze. En wij allen maken zo elkaar wat

wijs, om onze schimmen te doen wijken en om onze plichten braaf te laten zwijgen. Andere plichten worden door ons daarom snel op hoge voetstukken gezet; met nieuwe idolen denken wij de oude uit te bannen. En vermoedelijk slagen wij ook wel hierin.

Daar is het kind... Het had ook wel het mijne kunnen zijn; ik heb genoeg ernaar verlangd. Maar nu ik dit zo onomwonden neerschrijf, beeft mijn hand niet meer, noch stokt mijn adem. Zonder bitterheid of nijd kan ik mij in gedachte buigen over dat nog kleine wezen dat ineengevouwen ligt te groeien binnen Josephines schoot; gestold uit levenssappen van Raoul, die hij daar in vervoering heeft gestort; omkoesterd en verzorgd door al de tederheid der vrouwen, sinds het oer-begin der aarde, - en dat een keer zich als een zelfstandig wezen vrijmaakt, buitendringt en krijsend dáár is als het nieuwe dat het leven verder draagt, zijn eigen weg gaat, méér is dan elk van degenen die het schiepen. Hiervan nog getuige en deelgenoot te mogen zijn, is waarlijk wel een voorrecht! Ook al blijft de eigen schoot verzegeld door het ondoorgrondelijk lot en had ik niets dan dromen om een toekomst, mijn vernieuwing en bestendiging, te scheppen.

Als die dromen een voor een zijn afgegleden naar de vergetelheid, gelijk de meeste reeds, dan zal ik eindelijk onbevangen kunnen staan voor het alledaagse, ongehinderd door gevraag naar redenen en oorzaak der verborgen wegen van het Grote dat de wereld en het al omvat. Het zal niet langer nodig zijn te zoeken naar

zijn naam, ik zal het God noch Duivel heten, maar het met ontzag en toch ook vreesloos uit de weg gaan, - als een kind dat onbewust van elk gevaar zijn spel bedrijft. Want als er één woord waar moet zijn, dan is het dit: dat indien wij niet worden gelijk de kinderkens, wij overal verdoemd zullen zijn. Heil het kind dat gaat geboren worden!

Zonder datum

De pijn hindert niet. Het schrijnen van mijn verlangende ingewanden hindert niet. Zij zullen leren de leegte te verdragen en het ongerijpt ineenschrompelen. Zij mogen zachtjes en kramploos verdrogen, zoals het denken verdroogt. Het keurs der gelijkmoedigheid zal ze omhullen overdag. En des nachts... De pijn hindert de slaap, maar niet het leven.

Dulden zal over alles gespreid zijn als lichte dauw; alleen nog te zien door wie kijkt in het halflicht des ochtends, maar naderhand niets dan ontastbare mildheid, zodra het al dag is. In de nacht stijgt dauw uit de velden omhoog, verbergt het ontkiemen, het worden, het leven. En keert des ochtends terug in de aarde. Nacht karnt de elementen tot vruchtbaarheid, en dan ook wegen de borsten van mij, de onvruchtbare, zwaar van al het gestremde. Zij zullen verwelken. Niet langer vergeefs zich de duisternis bieden. Niet strak staan naar dromen vol mondloze, handenloos wegglippende wezens. Niet langer verwringt de succubus van hete be-

geerte hun vorm. Als verschrompelende rozen in het boek der voltrekking van 's levens verborgenheid liggen ze daar, heel bescheiden, heel lelijk. Alleen nog voor mij. De ogen die ze beschouwen zijn traanloos. Hun geur is niet zoet meer, noch bitter, maar wel een geleegde herinnering aan jaren vervlogen in zon en geluk en verdriet en verwachting. Een dwaze verwachting van alles behalve het beste: de stilte, de eenzaamheid die zelfs niet wordt onderkend als alleen pijn; de eenzaamheid tussen verwanten en vrienden!

Stilte, ja stilte.

Hun kind zal het mijne zijn, zoals hun huis steeds het mijne geweest is. Hun leven wordt voortaan het mijne, omdat ik het mijne verloor toen ik, ver van hen, dromen en wensen najoeg en slechts schimmen vervolgde. Hier heb ik geleerd dat de stilte onze enige leeftocht en borst-om-aan-te-schreien is. En onze burcht, onze vlag, onze vlucht. Ze is tezamengetrechterd in deze plantage en grijpbaar geworden. Voortaan neem ik haar mee, de ontzagwekkende stilte, mijn hoge bescherming, het ragfijn en koninklijk kleed van mijn eenzaamheid. Het ondoordringbare, dat mijn verschrompelende ouderdom dekt.

Gisteren zijn wij begonnen met pakken. Niet veel gaat er mee. Ik leerde het wezen der dingen, hun schaduw, ontwarren van wat slechts hun stof is; bezit te zien vervluchtigen tot slechts herinnering, gewichtloze reislast. Zo kwam uit een kast nog mijn luit, onbespeeld al de tijd hier, te voorschijn. Ik heb haar weer teruggelegd,

- om te vergeten bij al wat hier blijft. Een muziek neem ik mee van getamp in de nacht en van stemmen die aldoor opnieuw één vervagende toonval herhalen. De stilte is mijn aeolusharp geworden, waarin zelfs de zachtste herinnering speelt als een bries. Speelt als ik zit met de vingers gevouwen, en luister. En wie ooit hier na mij mocht komen, zal aan de geluidloze luit wel geen andere muziek meer ontlokken dan stilte in haar holte verzameld tot spinrag en stof en een vormloos herinneren.

Zo al het andere dat achterblijft: woningen, loodsen, beplantingen, alles. De schimmen. Ze zijn er misschien al niet meer als wij vertrekken. Bevredigd, alléén, ook zij, gaan ze dan eindelijk huns weegs in een wegloze wereld, en lossen zich op. De aarde slechts blijft, en haar dwaze, ontembare vruchtbaarheid, uitgestulpt, uitgebloeid en dan weer naar binnen gezogen in de aarde. Een oceaan, eeuwig beweeglijk, zal ons straks scheiden; maar deze ervaring kan nimmermeer weggespoeld. Zij is de mijne en ik ben haar. Zinloze aarde, maar áárde!

Zonder datum

Precies zoals de zwaluwstaarten van de balken in elkander passen bij het bouwen van een nieuwe woning, komt uit Engeland juist op tijd een brief aan, voor Raoul, waarin Armand Legrelle bericht dat het hem goed gaat, dat hij na vergeefse strijd daarheen is uitgeweken, liefderijk is opgenomen en - alsof hij kon vermoeden

wat ons wedervaren is geweest - waarin hij voorstelt dat wij daarheen komen als het ons niet goed mocht gaan in onze nieuwe wereld. Aan mij slechts een groet, - en wat zou ik nog meer verlangen? Hij schrijft, dat hij er gehuwd is met een Engelse. Ik heb het zonder leed of spijt vernomen en ik wens hem uit geheel mijn hart geluk toe. Ik ben zelfs niet bevreesd meer zijn geluk te aanschouwen en getuige van zijn leven zonder mij te zijn. Op de leeggebrande velden groeit het groenst gewas. Ik kan gelukkig zijn om hem, zoals ik het zal kunnen zijn om alle anderen. Het is de enige vreugde die nog voor mij mogelijk is, - om hunnentwil.

Raoul is echter plotseling geheel en al vervuld van deze brief, die wat hem [ook wat mij] betreft, wel op geen beter ogenblik had kunnen komen. Hij is nu al bezig plannen uit te broeden, om gevolg te geven aan het voorstel van Armand. Wanneer hij werkelijk iets wil, gelukt het meestal. Enkel tegen de strijd met de natuur, de menselijke of de vegetatieve natuur, is hij niet opgewassen, de arme man. En wie is dat soms wel? Dit alles hier zal binnenkort voor hem alleen nog maar een episode, een ervaring zijn. Zo-ook voor Josephine. Met het kind zal een nieuw leven ook voor hen beginnen. Het past alles wonderlijk goed in elkaar; hetzelfde leven dat zo roekeloos sloopt, is tegelijk een kundig bouwheer. Maar geef het nooit een andere naam dan ‘leven’, - maak er niet een denkend, wetend, willend wezen van. Het zou uw vijand worden.

Dit doet mij bedenken dat ik in de loop der jaren heel

wat dwaze, onvoorzichtige en onverantwoordelijke dingen hier heb opgeschreven, die, zelfs al zien ze er zo onschuldig uit als lange cijfer-reeksen altijd schijnen, toch het gif behelzen waaraan mijn vroeger ik te gronde ging en waaruit zij, de ongelovige, onaantastbare en uitgebrande die ik nu ben, werd geboren.

Ik heb niet de moed dit alles door herlezing nogmaals te beleven. En een ander zou, als zij dit brouwsel tot zich nam, misschien eraan bezwijken of voorgoed bedorven zijn. Zal het zijn schadelijkheid verliezen met de loop der jaren? Er is weinig kans op, voor een ander dan mijzelf. Waarom deed ik het en nam ik zoveel moeite, anders dan wijl ik alleen was en de echo van mijzelve zocht? Zelfs nu nog, nu er niet meer twee hier in mij huizen, wier gesprek ik had te voeren, maar de ene is omgekomen en de andere zeer stil geworden, schrijf ik nog oudergewoonte. Laat de stille nu maar zwijgen en slechts luisteren naar het ritselen der herinnering. Ik zet niets meer in cijfers om, nooit meer, al sinds ik schaamteloos geworden ben niet meer. En ook de naakte woorden, ontoereikend als altijd, zijn thans volkomen overbodig. Ik zal afscheid nemen ook van hen, en daarna niets meer schrijven. Maar ze hebben mij zo trouw gediend als wie of wat ook. Daarom zal ik hen ook paaien en maar doen alsof ik nog niet zwijg, zolang ik hier ben. Om ze daarna toch voorgoed vaarwel te zeggen, ze te laten bij de schimmen die ze evenzeer geworden zijn als al degenen naar wier mond ze spraken. O, het afscheid valt gemakkelijker dan ik had gedacht.

Nu mij noch verlangen naar het onvermurwbaar verleden, noch gehechtheid aan een onvervulde toekomst vasthoudt, kan ik vriendelijk, maar al onverbonden, de bekende plaatsen en de dingen groeten. Zoals een voorbijganger het alledaagse welbekende groet.

Wij spiegelen de dingen en de dingen spiegelen ons; er is geen pijn in mij aanwezig, waarom zouden zij mij dan nog pijn doen? In de suikermolen ligt er al een dikke laag fijn stof, het stof van stilstand op de delen die weleer zo naarstig draaiden. Enkele paden zijn al met klein wied begroeid, omdat ternauwernood een stap hun oppervlak beroert. Langs een akkerrand ontdekte ik hertesporen; nu reeds zijn de dieren minder schuw. En de kanalen spiegelen stilte, stilte, op de enkele plekken waar het kroos ze nog niet tot een gladde groene baan geverfd heeft.

Op de velden zijn al enkele hutten ingestort; hun bruine bladerdaken zijn uiteengeslagen door de regen en de wind. Zo gauw gaat het verval, en voor vernieuwing zijn de meeste harten al te oud geworden. Maar het is goed zo. Minder smartelijk dan ik ooit kon vermoeden. Het is alleen maar stil. Zo tot in alle verten stil, dat zelfs geen echo wordt gehoord wanneer toch nog misschien een schreeuw ontsnapt aan enig wezen. Plat en inhoudloos slaat zulk geluid onmiddellijk neer tot stilte, of het verre oerwoud-ruisen dat de schaduw van de stilte is, neemt het in zich op, ontbindt het tot een nòg veraffer, nòg verfijnder ruisen.

Neen, zo is het goed. Ik zie van onze negers - die wel-

dra niet meer de onze, maar gebogen trekkers op een onbekende weg of vluchtelingen in de bossen zullen zijn - alleen maar de gestalten. Naamloos zijn ook zij, sinds mij hun dierbaarste, degene die een ziel en een gezicht had, moest verlaten. Naar het Zuiden trekt de kudde, en de onbekwamen, die voor herders wilden spelen, maar zichzelf niet eens behoeden konden, naar het Noorden. Tussen beiden in: de leegte. De verzoening, de vergiffenis ook, naar ik hoop.

Mijn paard is er niet meer. Wanneer de mieren zijn karkas gereinigd hebben tot een witte korf, zullen de wilde bijen daarin ook hun kleine honingraten bouwen, zoals in de Bijbel wordt verteld dat met het leeuwenaas van Simson is gebeurd. Het leven triomfeert over de dood, de duur over de leegte, en het nu over de eeuwigheid. Zo is voor haar die eindelijk wijs werd, geen vaarwel meer onuitsprekelijk; haar valt geen afscheid zwaar. Ik ga met legere handen en met lichter hart dan ik gekomen ben. Mijn onvervulde vaten dragen nu de leegte en de stilte. Maar ze zijn gezwaveld tegen pijn, doorwuifd van avondkoelte die bederf weert. Zonder spanning, die onvindbaar was, maar open voor het komende, het onvermijdelijke. En hun bezitster stelt geen dwaze eisen meer, zij vraagt geen koopsom, vraagt niet langer naar ‘vanwaar, waarom, waarheen’ of ‘hoe?’ Ze aanvaardt slechts.

Bijna zou ik nu de kern van wijsheid waaraan dit besef, dit sprankje weten is onttrokken, met de volle deemoed van mijn hart kunnen aanbidden en vereren als

het goddelijke. Maar ook dit laatste onttrekt zich aan de namen, de gebaren, de gevoeligheden. Het is veel te hoog en koel, gelijk de zon te wit en gloeiend, om ons anders dan met enkele stralen te beroeren en ons stil, als bergen of als kleine brokken rolgesteente op de bodem dezer aarde, rustig op de plaats te laten die het ons heeft toebedeeld. Mijn voeten wandelen verder en mijn handen doen het kleine, waardeloze werk van elke dag, maar ikzelf lig daar onbewogen in zijn koele gloed en wacht, - op niets. Er is geen afscheid. Er is duur, en zijn, en verder-zijn. Ik zou wel kunnen schreien om de golf van dankbaarheid die nu mijn hart vervult.

27 October 1689

Dit is de laatste nacht. Raoul zei straks: ‘Vandaag is het de zeven-en-twintigste October van het jaar des Heren zestienhonderd negen-en-tachtig. Merk die dag, want morgen vangt het nieuwe leven aan, de acht-en-twin-tigste October’. Hij is nog zo avontuurlijk en vol jonge moed, al zag ik hoe zijn ogen soms weemoedig dwaalden over alles hier, en al zijn ook zijn woorden kariger geworden, merk je al enkele witte haren in zijn kortgeknipte baard, en is zijn zwijgende welwillendheid omgeven door een nieuwe koelte. Het leven in de laaiende, gloedwarme stilte hier heeft ook hem bruin gezengd en wijzer stellig ook gemaakt. Hij is gerijpt tot een bezonnen vaderschap, niet langer roekeloosgeestdriftig, zoals vroeger.

Josephine heeft het kind, dat nog een deel is van haar eigen lichaam, van haar ziel. Zij is daardoor veel meer dan wie zij was. Misschien nu ook een ander, zoals moeders anderen zijn dan jonge vrouwen.

En ik... Over mij niets meer. Dit is de laatste nacht; hij zal gewijd zijn aan het Andere, de Anderen, die ik zelf toch ook ben, die de cirkel en de eenheid vormen, waarin alles immers opgenomen ligt en waaruit niets of niemand zich meer kan verwijderen noch verwijderd worden. Aan dat Andere-en-ik, dat Alles is, moet ik per slot van zaken, als de rentmeesteres waartoe ik aangesteld werd, rekening en verantwoording afleggen, alvorens heen te gaan en elders dat te doen wat van mij wordt gevergd.

Goed dan, wij kunnen kort zijn, Heer, of hoe ik u moet noemen, - Vrienden en Vriendinnen is een aanspreekvorm die wellicht beter past. De opgaaf was: omringd door kwaad aan alle zijden - laat ik juist zijn: door wat ik in mijn onwetendheid voor kwaad aanzag - een keus uit al de vele euvelen te doen, van dag tot dag, en goed te zijn [wat ik althans voor goed hield] door het kleinste kwaad te kiezen, niet het grotere of het grootste. Goed te zijn met kleinheid dus. Nog kleiner zou het zijn, te klagen of te denken dat mijn krachten ontoereikend waren. Dwaas zou het zijn, te willen dat al het omringende niet kwaad maar goed was, net alsof het minder goede dan niet aanstonds ‘slecht’ zou zijn geweest ten opzichte van het betere. Onze verwarring komt door het namen geven. Ik koos, en nadat de keus

gevallen was, ging dadelijk de naam verloren. Maar voor wie nog niet tot inzicht is gekomen, blijkt ook het kleinste kwaad nog groot genoeg en erg in zijn verwoesting, ondanks al de fraaie namen die wij hebben uitgedacht om de beperktheid onzer keuze, evenzeer als die van onze onwijsheid, te verheimelijken. Stellig had de keus ook anders kunnen uitvallen; maar in mij werkte een wetmatigheid die uitgaat boven mijn verlangen of mijn wil, een kracht die groter is dan ik en waarvoor ik dan ook geenszins aansprakelijk ben.

Dit is geen verontschuldiging, wel een begrenzing. Ik sta buiten goed en kwaad; mijn daden noch mijn dadenloosheid kunnen deze namen dragen. Want er is geen verantwoordelijkheid voor mij. Het mes dat steekt, treft ook niet minder scherp omdat het zelf geen wil heeft, maar slechts door een hand gedreven wordt, die het straks weer loslaat, na de daad. Het kan niet om vergeving of genade smeken, - evenmin als ik. Het kan niet bidden. Het is instrument - als ik - van een bedoeling die het niet kan kennen. Het is genoeg wanneer het een echt mes is, scherp en zonder schaarden. Wel verliest het door te steken en te snijden van zijn scherpte veel. Zoals ook ik onschadelijker geworden ben voor hen die ik moet kwetsen. En word weggelegd als ik geheel en al onbruikbaar ben.

Een instrument te zijn, dat zich niet om bedoelingen bekommert, maar zijn wezenheid aanvaardt als in zichzelf voldoende, dat is alles wat mij, boven al mijn waan uit, bezighield en bezighoudt, nu, straks, altijd. En dit

te erkennen is: de waarheid Gods, de werkelijkheid des Duivels, de twee-eenheid van dat licht en van die schaduw in ons te erkennen. Om dan haastiglijk hun namen te vergeten, niet godslasterlijk te spreken, maar in deemoed te belijden: ik aanvaard, al weet ik niet.

Meer heb ik niet te zeggen, deze laatste nacht. Zij is degeen die mij zal begeleiden, waarheen ik ook ga. Want zij is overal. Haar duisternis, haar stilte, haar omhulling - evengoed als haar tormenten, haar visioenen en haar plotselinge angst - zijn overal. De ontrouw en de trouw, de slechts van haat vervulden en de teder-toegenegenen, allen schreden door haar heen als door een slotgang zonder eind, een oerwoud zonder grens. Maar aan mijn zij bleef niemand, slechts de duisternis die vriendelijk is geworden, zachter dan een wang waaraan mijn eigen wang zich legt. Wij zullen telkens weer elkaar bezoeken, bij elkander zijn, de nacht en ik. Ze is niet de laatste. Overal voer ik haar stilte mee, haar inkeer en haar vrede.

Al wat ik nu nog zou kunnen zeggen, ware slechts herhaling van het reeds-gezegde, van het reeds-doorleefde. Ook de fluisteringen sterven uit; de stilte zal nog strakker worden, onze vlam versmallen en nog rechter branden, onbewogen, tot ze slechts een vonk wordt en een ster. Mijn woorden zijn niet meer toereikend iets te zeggen van de donkere innigheid, die nu mijn nacht geworden is. De gans-allene heeft geen woorden nodig, want er is geen tweegesprek meer, niets dan stilte. Bij de wilde toortsen in de stormnacht wordt geroepen;

om het laaiend kampvuur heen wordt druk gepraat; maar bij de kleine vonk die in de sintels ligt te smeulen en zijn laatste gloed verbergt onder de as, past nachtelijke stilte, het volkomen zwijgen.

Het is zeker nu al middernacht, en straks, bij het eerste haangekraai begint de dag waarop we heengaan naar het welbekende, dat alleen nog vorm en noodzaak mist. Gisteren en nu gaan dan verloren in het eendere straks. En de vergetelheid zal als een streling zijn. Ik zal *deze* woorden zelfs vergeten; al de vele die ik neerschreef voor de koestering der vergetelheid. Daarom wil ik ze ook niet meer herlezen. Bij mijn luit laat ik ook deze bladen liggen, evenals mijn Bijbel, voor degene die ze weg zal gooien of voor de insecten en de onkieskeurige schimmels. Onbezwaard wil ik de toekomst tegemoetgaan, om nooit meer verstrikt te raken in het woordenspel, maar de geheimen van dit leven zwijgend te doorschouwen en het onbenaamde sprakeloos te onderkennen waar zijn stilte wenkt en zijn gestadig sterrenlicht in onze nacht.

Ik neem slechts mijn Boëthius mee, het kleine boekje dat mijn vader toebehoord heeft. Niet om al de woorden van zijn wijsheid, maar om beter nog de holte van mijn hand te voelen en te maken dat zij zich niet bedelend uitstrekt in een onbezonnen ogenblik misschien. '*Te cernere finis*', staat daarin. 'U te kennen en te onderscheiden is ons einddoel.' U, o leven zonder naam en leven boven alle leven uit. U, kern van alle liefde. U... U... U alleen. De uwe ben ik, ja, de uwe slechts.

Laat dit dan geen contract zijn - hoe zou het kunnen tussen u, vertrouwde, en mij - maar een verzuchting, een bekentenis alleen, uit de allerdiepste diepte van mijn hart. Ziehier. Mijn hand schrijft ferm dit laatste: Ja, de uwe ben ik voortaan, wie gij ook moogt zijn. Leer mij u kennen, dat ik meer nog in uw wezen op mag gaan. Ik ben van u en keer tot u, o ondoorgrondelijke leegte...

EINDE